

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU COĞRAFYASI ANABİLİM DALI

SURİYE’NİN TARIMSAL YAPISI

Yüksek Lisans Tezi

BURHAN CAN

İstanbul, 2005

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU COĞRAFYASI ANABİLİM DALI

SURİYE’NİN TARIMSAL YAPISI

Yüksek Lisans Tezi

BURHAN CAN

Danışman: PROF.DR. NURTEN GÜNAL

İstanbul, 2005

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
TABLO LİSTESİ.....	V
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
1. GİRİŞ.....	1
2. SURİYE’NİN COĞRAFİ KONUMU.....	3
3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU.....	7
I. BÖLÜM.....	9
4. SURİYE’NİN GENEL COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ.....	9
4.1. Suriye’nin Fiziki Coğrafya Özellikleri.....	9
4.1.1. Morfolojik Yapı.....	9
4.1.2. İklim Özellikleri.....	15
4.1.3. Doğal Bitki Örtüsü.....	24
4.1.4. Toprak Özellikleri.....	29
4.1.5. Hidrografya Özellikleri.....	36
4.1.5.1. Ekzoreik Sahaların Drenaj Şebekesi.....	37
4.1.5.2. Suriye’deki Andoreik Sahaların Drenaj Şebekesi.....	44
4.1.5.3. Areik Sahaların Vadi Şebekesi.....	46
4.1.5.4. Göller.....	47
4.1.5.5. Yeraltı Suları.....	48
4.2. Suriye’nin Beşeri Coğrafya Özellikleri.....	52
4.2.1. Nüfus Yapısı ve Nüfusun Dağılımı.....	52
4.2.2. Yerleşme.....	59
4.2.2. İstihdam.....	66
4.3. Suriye’nin Ekonomik Coğrafya Özellikleri.....	72
4.3.1. Tarım.....	72
4.3.2. Endüstri.....	79
4.3.2. Ticaret.....	85
4.3.4. Turizm.....	96
II. BÖLÜM.....	99
5. SURİYE’NİN TARIMSAL YAPISI.....	99
5.1. Suriye’de Arazi Kullanımı.....	99

5.2. Tarımsal Yapı ve Üretim.....	109
5.2.1. Tarla Ürünleri.....	119
5.2.1.1. Buğday	119
5.2.1.2. Mısır	126
5.2.1.3. Yem Bitkileri.....	130
5.2.2. Endüstriyel Bitkiler	133
5.2.2.1. Pamuk.....	133
5.2.2.2. Şeker Pancarı.....	137
5.2.2.3. Zeytin	139
5.2.3. Yumrulu Bitkiler	143
5.2.3.1. Patates	143
5.2.4. Sebze Üretimi.....	146
5.2.4.1. Domates Üretimi	146
5.2.4.2. Yeşil Sebzeler.....	148
5.2.4.3. Baklagiller	148
5.2.5. Meyve Üretimi	152
5.2.5.1. Elma	153
5.2.5.2. Kayısı	155
5.2.5.3. Üzüm	157
5.2.5.4. Turunçgiller.....	159
5.2.5.5. Diğer Meyveler	162
5.3. Tarımda Sulama	164
5.4. Tarımda Makineleşme.....	167
5.5.Suriye’de Hayvancılık	170
5.5.1. Büyükbaş Hayvancılığı	171
5.5.1.1. Sığır Yetiştiriciliği	171
5.5.1.2. Deve Yetiştiriciliği	173
5.5.1.3. Diğer Büyükbaşlar.....	174
5.5.2. Küçükbaş Hayvancılığı	175
5.5.2.1. Koyun Yetiştiriciliği.....	175
5.5.2.2. Keçi Yetiştiriciliği.....	177
5.5.3. Kümes Hayvancılığı.....	179
5.5.4. Hayvansal Üretim	181
III. BÖLÜM	183
6. SURİYE’DE TARIMIN ÜLKE EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ.....	183
6.1. Tarımın Ekonomiye Etkisi.....	183
6.1.1. Bitkisel Gıda Sanayi.....	184
6.1.2. Hayvansal Gıda Sanayi	184
6.2. Tarımın Sorunları.....	185
7. SONUÇ	188
EKLER	194
KAYNAKÇA	212

ÖZET

SURİYE’NİN TARIMSAL YAPISI

Suriye yaklaşık 32°-37° kuzey enlemleri ile 35°-42° doğu boylamları arasında yer alan bir Ortadoğu ülkesidir. Aynı zamanda, insanlık tarihinin en eski uygarlıklarının doğduğu, Mezopotamya topraklarının bir kısmına da sahip olduğundan, tarımın ehlileştirilmesi hususunda insanlığa hizmet etmiş bir coğrafyaya sahiptir. Dolayısıyla bu çalışma, günümüz Suriye’sinin tarımsal yapısını irdelemek ve tarımın ülke ekonomisinde oynadığı rolü, bir coğrafyacı gözüyle sunmak hedefini taşımaktadır. Ancak adı geçen bu araştırma esas itibariyle Suriye’nin tarımsal yapısı hakkında ayrıntılı bilgi veriyormuş gibi görünse de, genel olarak Suriye’nin fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgiler de içermektedir. Başka bir ifadeyle, bu araştırma çalışmasını okuyan bir okuyucu, Suriye hakkında merak ettiği hemen her sorunun (toprak özelliklerinden hidrografyasına, ikliminden bitki örtüsüne, jeomorfolojisinden demografik ve ekonomik özelliklerine...) cevabını bulma imkanına sahip olacaktır. Neticede tarımın Suriye için taşıdığı anlamın, diğer Arap Ortadoğu’su ülkeleriyle mukayese edildiğinde çok daha başka olduğu görülecektir. Zira Suriye, varlığını diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi yer altı kaynaklarına (özellikle petrol) bağlamış değildir ve çalışabilir nüfusunun yaklaşık yarısını tarım sektöründe istihdam etmektedir. Doğaldır ki bu durum, ülkenin tarımsal verimi arttırmak için birtakım proje ve çalışmalar hazırlamasına neden olmaktadır.

ABSTRACT

SYRIA'S AGRICULTURAL STRUCTURE

Syria is a Middle East State situated between the 32°-37°th north latitude and 35°-42°th east latitude. Syria also includes parts of Mesopotamia, which is the place of birth of the oldest civilizations of human history, thus Syria has a geography which served people to deal with the cultivation of agriculture. In this context this work will show, within a geographical view, Syria's current agricultural structure and the role of agriculture within the national economy. Even if this work seems to give only information about Syria's physical, human as well as economic situation. Thus the reader of this work will get nearly all answers and information about this country concerning soil, climate, vegetation as well as demographic and economic evolution. As a result agriculture in general plays a very important role in Syria. The role of agriculture in other Arabic Middle East States is quite different. As Syria is not a state which benefits from oil as other Arabic States do, as a consequence more than half of the working population is working in the agricultural sector. Of course such a situation is the reason why the state makes efforts to increase the agricultural productivity according to the strong increase in population.

TABLO LİSTESİ

Tablo.1. Şam İstasyonu'nun Sıcaklık Ortalamaları	23
Tablo.2. Fırat, Dicle ve Asi Havzalarının Yıllık Ortalama Su Potansiyelleri	38
Tablo.3. Fırat ve Dicle Nehirlerinin Ortalama Yıllık Akımları ve Havza Ülkelerinin Katkıları	42
Tablo.4. Dicle ve Fırat Nehirlerinin Taşıdıkları Asılı Yük Miktarları	44
Tablo.5. Suriye'de Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı (binde -%0-)	53
Tablo.6. Suriye Nüfusunun Cins Kompozisyonu	54
Tablo.7. Suriye'de 1000 Kadına Düşen Erkek sayısı	55
Tablo.8. Suriye'deki Nüfusun Okuma-Yazma Durumu (1999 Yılı Tahmini)	55
Tablo.9. Suriye ve Komşularının Nüfus, Nüfus Artış Oranları, Ortalama Ömürleri ve Eğitim Durumları	56
Tablo.10. Suriye'de Faal Nüfus (bin)	57
Tablo.11. Suriye'de Faal Erkek ve Kadın Nüfusu (bin)	57
Tablo.12. Suriye'deki Şehirlerin Nüfus Durumu (1.1.1999 Tarihi İtibariyle)	65
Tablo.13. Suriye'de Ekonomik Yapı	67
Tablo.14. Suriye Ekonomisinde Büyüme Oranları	68
Tablo.15. 2002 Yılı Ekonomik Faaliyetlerinin Toplu Üretime Katkıları	69
Tablo.16. Suriye'de İş Gücünün Sektörlere Göre Dağılımı	70
Tablo.17. Ortadoğu Ülkelerinde İş Gücü Durumu (Yıllık Ortalama Büyüme Oranı, %)	71
Tablo.18. Suriye'de 1992'de Kış Mahsullerine Ayrılan Arazi Oranları	74
Tablo.19. Suriye'de 2003'te Kış Mahsullerine Ayrılan Arazi Oranları	74
Tablo.20. Suriye'de 1992'de Yaz Mahsullerine Ayrılan Arazi Oranları	75
Tablo.21. Suriye'de 2003'te Yaz Mahsullerine Ayrılan Arazi Oranları	75
Tablo.22. 1992–2003 Yılları Arasında İlaçlamada Kullanılan Harcamaların Gelişimi .	77
Tablo.23. Suriye'de 1992–2003 Yılları Arasında Gübrelemede Kullanılan Harcamaların Gelişimi	77
Tablo.24. Suriye'de 1992–2003 Yılları Arasında, Tarımın İhtiyacı Olan Enerji ve Yakıt Harcamalarının Gelişimi	78
Tablo.25. Ham Petrol Üretimi	82
Tablo.26. Suriye'de Başlıca Maddeler İtibariyle İhracat	88
Tablo.27. Suriye'de Başlıca Maddeler İtibariyle İthalat (Bin SL)	89
Tablo.28. 80'li Yıllarda Suriye'nin İhracatında Önemli Yeri Olan Başlıca Ülkeler (Bin SL)	90
Tablo.29. 80'li Yıllarda Suriye'nin İthalatında Önemli Yeri Olan Başlıca Ülkeler (Bin SL)	90
Tablo.30. Suriye'de Başlıca Maddeler İtibariyle İhracat (1999 Ocak-Eylül İtibariyle) .	91
Tablo.31. Suriye'de Başlıca Maddeler İtibariyle İthalat Durumu (1999 Ocak-Eylül İtibariyle)	92
Tablo.32. Suriye'nin İhracatında Önemli Yeri Olan Başlıca Ülkeler (1999 Ocak-Eylül İtibariyle)	93
Tablo.33. Suriye'nin İthalatında Önemli Yeri Olan Başlıca Ülkeler (1999 Ocak-Eylül İtibariyle)	94
Tablo.34. Suriye'nin 1985–1987 Yılları Arasındaki Dış Ticareti (Milyar \$)	95
Tablo.35. Suriye'nin 1994–1999 Yılları Arasındaki Dış Ticareti (Milyar \$)	96
Tablo.36. Suriye'ye Giriş Yapan Turist Sayısı (Bin Kişi)	97

Tablo.37. Suriye’de Tarıma Elverişli Olan Toprakların Gelişimi	101
Tablo.38. Suriye’de Sulanan Arazilerin Gösterdiği Gelişim	102
Tablo.39. Suriye’de İslah Edilmemiş Mera Sahalarının Gelişimi	104
Tablo.40. Suriye’de Tarıma Uygun Olmayan Arazilerin Gelişimi	105
Tablo.41. Suriye’de Ormanlık ve Maki Alanlarının Gösterdiği Gelişim	106
Tablo.42. Suriye’de Otlak ve Çayırlardan Oluşan Arazinin Gösterdiği Gelişim	107
Tablo.43. Suriye’de Mera Sahaları -Toplam Olarak-.....	108
Tablo.44. Ekim 1989’a Kadar “Gadaq Anonim Şirketi”ne Devri Kesinleşmiş Kamu Arazisi	111
Tablo.45. Ekim 1989’a Kadar “Nama Anonim Şirketi”ne Devri Kesinleşmiş Kamu Arazisi	111
Tablo.46. Suriye Tarım Bakanlığı’nın “Değerlendirme Projeleri İçin Yaptığı Harcamalar (Toplam Olarak).....	113
Tablo.47. Değerlendirme Projeleri Çerçevesinde Toprak Alımı ve Hazırlanması İçin Yapılan Harcamaların Gelişimi	114
Tablo.48. Suriye’de Buğday Veriminin Gösterdiği Gelişim	124
Tablo.49. Suriye’de Buğday Üretimi	124
Tablo.50. Senelere ve Bölgelere Göre Buğday Rekoltesi (Kg/Hektar)	125
Tablo.51. Suriye’de Buğday Fiyatları (1997 Yılı İtibariyle).....	126
Tablo.52. Sarı Mısır Veriminin Gelişimi.....	129
Tablo.53. Suriye’de Sarı Mısır Üretimi	130
Tablo.54. Suriye’de Arpa Veriminin Gösterdiği Gelişim.....	131
Tablo.55. Suriye’de Arpa Üretimi	132
Tablo.56. Arpa Dışında Kalan Yem Bitkilerine Ayrılan Sahalar	132
Tablo.57. Suriye’de Pamuk Veriminin Gelişimi	135
Tablo.58. Suriye’de Pamuk Üretimi.....	136
Tablo.59. Suriye’de Şeker Pancarı Veriminin Gelişimi	138
Tablo.60. Suriye’de Şeker Pancarı Üretimi	139
Tablo.61. Suriye’de Zeytin Üretiminin Gelişimi.....	142
Tablo.62. Suriye’de Patates Üretimi.....	145
Tablo.63. Suriye’de Patates Veriminin Gelişimi	145
Tablo.64. Suriye’de Domates Veriminin Gelişimi	147
Tablo.65. Suriye’de Domates Üretimi	148
Tablo.66. Suriye’de Baklagiller Ziraatına Ayrılan Toplam Arazi.....	149
Tablo.67. Suriye’de Mercimek Üretimi.....	150
Tablo.68. Suriye’de Nohut Üretimi.....	151
Tablo.69. Diğer Sebzelerde Üretim Durumu (1999 Yılı İtibariyle)	151
Tablo.70. Suriye’de Meyve Veren Ağaçlara Ayrılan Topraklar	152
Tablo.71. Suriye’de Elma Üretiminin Gelişimi.....	154
Tablo.72. Suriye’de Kayısı Üretiminin Gelişimi.....	156
Tablo.73. Suriye’de Üzüm Üretiminin Gelişimi	158
Tablo.74. Suriye’de Portakal Üretiminin Gelişimi	160
Tablo.75. Suriye’de Limon Üretiminin Gelişimi.....	161
Tablo.76. Suriye’de Yetiştirilen Diğer Turunçgillerin Üretimi	162
Tablo.77. Suriye’de Antep Fıstığı (Şam Fıstığı) Üretimi	163
Tablo.78. Suriye, Türkiye ve Irak’ta Kişi Başına Düşen Ortalama Yıllık Su Miktarı (M ³)	165

Tablo.79. Suriye’de Sulamalı Tarım Sahaları	166
Tablo.80. Suriye Tarımında Kullanılan Bazı Makineler	168
Tablo.81. Pikap (Kamyonet) Alımına Harcanan Para Miktarı	169
Tablo.82. Suriye’deki İneklerin Süt Verimi	172
Tablo.83. Suriye’de Başlıca Büyükbaş Hayvan Sayısı (1999 Yılı İtibariyle)	174
Tablo.84. Suriye’deki Koyunların Süt Verimi.....	177
Tablo.85. Suriye’deki Keçilerin Süt Verimi	178
Tablo.86. Köy Tavuklarının Yumurta Verimi	179
Tablo.87. “Çiftlik Tavukları”nın Yumurta Verimi.....	180
Tablo.88. Suriye’de Hayvansal Üretim	181
Tablo.89. Tarımın Ekonomiye Etkisi (Toplu Olarak)	183
Tablo.90. Başlıca Hayvansal Ürünlerin Üretim Durumu (Miktar: Ton)	185

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil.1. Mümbit Hilal (G. B. Gressey'den)	3
Şekil.2. Fırat Nehri'nin Keban İstasyonunda Aylık Ortalama Akım Miktarları	40
Şekil.3. Su "Kanayat"ından ("kehriz"inden) Bir Kesit.....	50
Şekil.4. Ortadoğu'daki Liman Bağlantılı Petrol Boru Hatları	83
Şekil.5. Yağış Özelliklerine Göre Toprak Kullanım Kuşakları.....	101
Şekil.6. Suriye'de 2003 Yılı İtibariyle Arazi Kullanımı.....	109
Şekil.7. Suriye'nin Lokasyon Haritası ve Haritası.....	211

KISALTMALAR

<i>İ. Ü.</i>	İstanbul Üniversitesi
<i>AÜSBF</i>	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
<i>s.</i>	Sayfa
<i>ss.</i>	Sayfaları arasında
<i>Coğ.</i>	Coğrafya
<i>Ens.</i>	Enstitüsü
<i>Yay.</i>	Yayınları
<i>Ed.</i>	Edebiyat
<i>Fak.</i>	Fakültesi
<i>Böl.</i>	Bölümü
<i>E. Ü.</i>	Ege Üniversitesi
<i>T. C.</i>	Türkiye Cumhuriyeti
<i>DPT</i>	Devlet Planlama Teşkilatı
<i>İTO</i>	İstanbul Ticaret Odası
<i>Ort.</i>	Ortalama
<i>GSYİH</i>	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
<i>BAE</i>	Birleşik Arap Emirlikleri
<i>SL</i>	Suriye Lirası
<i>AB</i>	Avrupa Birliği
<i>Vb</i>	Ve bunun gibi
<i>Ed</i>	Editör
<i>A. Ş.</i>	Anonim Şirketi
<i>bk</i>	Bakınız
<i>drl.</i>	Derleyen

1. GİRİŞ

Mekân bilimi olarak nitelendirilen “coğrafya”nın konusu kısaca “dünya”dır. Coğrafya, doğa tarafından yaratılan ancak insan tarafından özellikle son iki yüz yıl içinde hızla değiştirilmekte olan dünya üzerinde odaklaşmıştır.¹ Dolayısıyla dünya üzerinde yer alan her nokta coğrafya biliminin inceleme alanıdır. Coğrafya bu alanların fiziki ve beşeri özelliklerini göz önünde bulundurarak irdeler. Öyle ki, üzerinde çalışılan mekân neresi olursa olsun, önce fiziki ve beşeri özellikleri ortaya konularak tasvir edilir, ardından bu oluşumların sebepleri bulunmaya çalışılır ve aralarındaki bağılıklar üzerinde durulur. Bu sürecin tamamlanmasına yardımcı olan ve coğrafyanın “beşeri coğrafya” çatısı altında bulunan ekonomik coğrafya bu çalışmamızın esas hareket noktasıdır.

Bilindiği gibi ekonomik coğrafya yeryüzünde yaşayan insan gruplarının üretim ve mübadele gibi başlıca iktisadi faaliyetlerini ele alır. Üretimden kastedilen, tarımsal ve endüstriyel üretimdir. Tarımsal üretimde toprak ürünleri -hayvancılık ve orman işletmeleriyle birlikte- ele alınırken; endüstriyel üretimde toprak üstünde ve toprak altında var olan ham maddelerin mamul madde haline getirilmesi ele alınır. Mübadele konusu ise kısaca; ulaşım, buna vasıta olan yollar ve bu yollar sayesinde yapılan ticareti ele alır.²

Şüphesiz herhangi bir mekânın tarımsal yapısı irdelenirken, o mekânın doğal ortamının özelliklerinin (iklim, bitki örtüsü, su kaynakları, toprak özellikleri... vb) toplum hayatı üzerinde yarattığı doğrudan ve dolaylı etkilerinden bahsetmemek doğru değildir. Buna göre, Ortadoğu insanların yeryüzünde ilk görüldüğü yerlerden biridir. Öyle ki, ilk uygarlıkların bir bölümü bu coğrafi yapıda kurulmuş ve çevresini etkisi altına almıştır. Söz gelimi Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan ve bu iki nehir tarafından sulanan Mezopotamya’da ilk kentler kurulmuş, yabancı bitkiler kültüre alınmış, birçok hayvan ehlileştirilmiş ve birçok alanda bilimsel araştırma başlatılmıştır. Ancak Ortadoğu aynı zamanda, daha milattan önceki yıllardan itibaren farklı toplumların adeta bir çatışma alanı haline gelmiş ve özellikle Osmanlı devleti’nin

¹ Erol Tümertekin-Nazmiye Özgüç, Beşeri Coğrafya (İnsan-Kültür-Mekân), İstanbul: Çantay Kitabevi, 1997, önsöz.

² Besim Darkot, Türkiye İktisadi Coğrafyası, İstanbul: İ. Ü. Yayını, 1972, s.1.

yıkılmasıyla; savaşların birbirini izlediği, kurulan devletlerin yönetim ve şekil değiştirdiği, hükümet darbelerinin peş peşe yaşandığı bir bölge özelliğine bürünmüştür.

İşte “Suriye’nin Tarımsal Yapısı” başlıklı bu çalışmamızda, geçmişten günümüze ilginç olayların yaşandığı Ortadoğu’da bulunan Suriye’nin, ekonomik coğrafya konularının belki de en önemlisi olan tarımsal yapısı üzerinde durulacaktır. Öyle ki, “Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü”, “Ortadoğu Coğrafyası Ana Bilim Dalı” çatısı altında hazırlanan bu tez çalışmasında zirai faaliyetler (tarla ürünleri, endüstriyel bitkiler, sebze ve meyvecilik, hayvancılık... vb) irdelenerek bu faaliyetlerin ülke ekonomisi üzerinde oynadığı roller üzerinde durulacaktır.

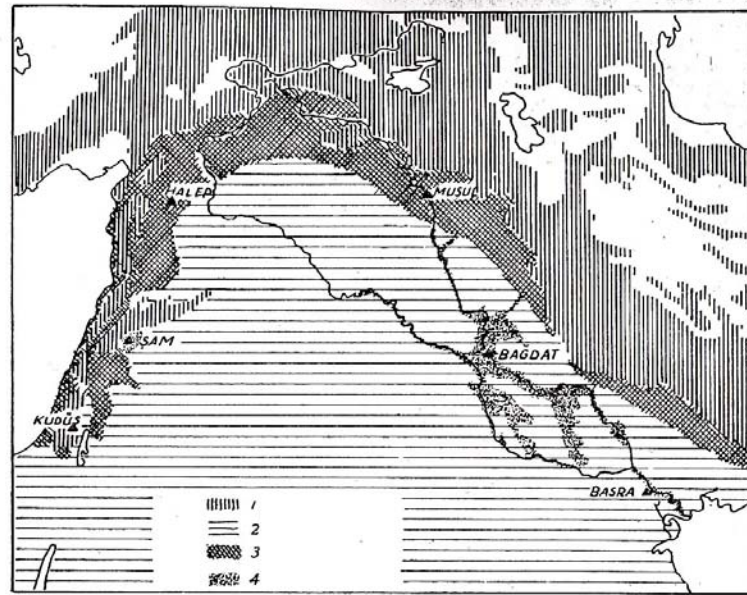
Doğal olarak “tarımsal yapı” özelliklerine girmeden önce söz konusu faaliyetler üzerinde şiddetle rol oynayan ve o faaliyetin yapılıp yapılamamasını belirleyen, iklim özellikleri, toprak özellikleri, morfolojik yapı, hidrografya özellikleri... Gibi fiziki coğrafya konularının yanı sıra; nüfus yapısı, yerleşme ve istihdam gibi beşeri coğrafya konuları da irdelenecektir. “Araştırmanın Amacı ve Metodu” bölümünde de ayrıntılı olarak görüleceği gibi, bu çalışmanın hazırlanması sırasında istatistik, grafik, tablo, şekil, resim, kitap... Vb gibi birçok araçtan yararlanılmıştır.

2. SURIYE’İN COĞRAFI KONUMU

Resmi adı “Suriye Arap Cumhuriyeti” olan Suriye yaklaşık 32° - 37° kuzey enlemleri ile 35° - 42° doğu boylamları arasında yer alır.³ Suriye, Asya’nın güneybatı kenarında Akdeniz’in doğu kıyısında yer alan bir Ortadoğu ülkesidir. Golan tepelerinin İsrail işgali altındaki kesimiyle birlikte 185.180 km²’lik bir alan üzerine kuruludur.

Ülkenin kuzeyinde Türkiye, doğu ve güneydoğusunda Irak, güneyinde Ürdün, güneybatısında İsrail ve Lübnan yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 500 km boyunca uzanan Suriye’nin doğudan batıya en geniş kesimi 465 km’yi bulur. Ayrıca batıdan 170 km’lik (kimi kaynaklarda 180 km) uzunluğu olan Akdeniz sahil şeridi de söz konusudur.

Suriye, coğrafi konumu itibariyle Ortadoğu’nun “Ara Bölge”si sınırları içinde kalır. Ayrıca Mümbit Hilal ülkeleri içinde kendine has bir özellik taşır.

Şekil.1. Mümbit Hilal (G. B. Gressey'den)

(1-Yüksek yerler, 2-300 mm. den daha az yağışlı saha, 3-Sulamadan tarım yapılabilen yerler, 4-Sulu tarım sahaları)

Kaynak: Sami Öngör, Ortadoğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya), Ankara: AÜSBF Yayınları, No: 185-167, 1964, s. 206.

³ Tufan Karaaslan, Ortadoğu'nun Coğrafyası, Genişletilmiş 3. Baskı, Konya: Atlas Kitabevi, 1998, s.67.

Ülke bir yandan komşusu Lübnan gibi Doğu Akdeniz ülkesidir ve Ortadoğu'nun "Doğu=Levant" adı verilen yağışlı bölgesinin bir parçasıdır. Diğer yandan Anti Lübnanların doğusunda Dicle Nehri'ne kadar uzandığından Mezopotamya'nın (Cezire) bir parçasıdır. Ülke ayrıca, güneydoğu kısımları ile İç Arabistan plato ve çöllerinin bir devamı şeklindedir. İleride "Morfolojik Yapı" bölümünde daha ayrıntılı değinileceği gibi Suriye; Batı Suriye ve Doğu Suriye olmak üzere iki farklı coğrafi bölgeye ayrılır.⁴

Dikkat edilirse Suriye'nin coğrafi konumunun iki önemli özelliği vardır. Bunlardan biri ülkenin kara kütleleri arasında yer alması, diğeri Akdeniz'e kıyısı bulunmasıdır. Şüphesiz her iki durumun da ülkeye birtakım getirisi ve ülkeden birtakım götürüsü söz konusudur.

Söz gelimi bütün dünyada ancak özellikle Ortadoğu'da, ilk çağ medeniyetlerinin kuruluş yerlerine bir göz atıldığında, bunların daha çok akarsu boyları, deniz kıyıları ve kapalı havzalar içinde geliştikleri görülür. Yani bu medeniyetlerin suyun var olduğu sahaları tercih ettiklerine tesadüf edilir. Suriye'ye bu pencereden baktığımız zaman Ortadoğu'da var olan birtakım su kaynaklarına sahip olduğu (Fırat, Asi, Barada... gibi) ve dolayısıyla o medeniyetlere ev sahipliği yaptığı gerçeğiyle karşılaşılır. Öyle ki, ülkede suyun olduğu sahalar verimli tarım topraklarına tekabül ettiğinden bu sahalar zengin ve müreffeh bir hal almıştır. Buna karşılık suyun olmadığı civar sahalar (Büyük Suriye Çölü gibi) yoksulluk ve fakirliğin hüküm sürdüğü bölgeler olarak kalmıştır. Dolayısıyla bu iki büyük tezat, sulak alan sakinleri (sedanter nüfus) ile çöl ve kurak steplerde yoksulluk şartları içinde yaşayan göçebe gruplar arasında sürekli bir mücadelenin mihrakı olmuştur.⁵ Bu durum ülkede kurulmuş devletlerin de kısa ömürlü olmalarına neden olmuştur. Çünkü özellikle geçim kaynaklarının daralmasına bağlı olarak göçebe grupların hızla sağa sola saldırdıkları görülür ki bu hal, merkezde kuvvetli olan devleti de hızla zayıflatır. Nitekim söz konusu durumu kavrayabilmek için ülkenin tarihine bir göz atmak yeterlidir. Özellikle 7. yüzyılda kurulan Büyük Arap İmparatorluğu bu anlamda önemlidir. Şöyle ki:

⁴ Sami Öngör, Ortadoğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya), Ankara: AÜSBF Yayınları, No: 185-167, 1964, ss. 210-214.

⁵ Necdet Tunçdilek, "Ortadoğu Memleketlerinin Coğrafi Problemlerine Kısa Bir Bakış", Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 18-19, 1958-59, ss. 139-143.

636 yılında Bizans ordusunu Ecnadeyn bölgesinde yenmek suretiyle Araplar Suriye'yi hâkimiyetleri altına almışlardır. Bu durum Emeviler döneminde Şam'ın başkent olmasına kadar gitmiştir. Ancak sonraki yıllarda Büyük Zap Irmağı civarında 750'de yapılan savaşta bu defa bölgede Abbasiler hâkimiyet kurmuştur. Daha sonra sırasıyla 877 yılında Mısır Valisi Ahmet bin Tolun, 884 yılında yine Abbasiler, 900'lü yılların başında İhşidler, 968'de Fatimiler...⁶ Görüldüğü gibi bu bölgeye egemen olan grupları uzun uzun sıralamak mümkündür. Dikkat edilirse Suriye'de egemen olan bir devletin ömrü hiç de uzun olmamıştır. Bu durumun nedenini ülkenin coğrafi konumunun kendine has özelliklerinde aramak gerekir.

Ülke özellikle doğudan gelen göç dalgalarının tesiri altında kalmıştır. Ülkenin tarıma elverişli Akdeniz kıyı şeridi ile Mezopotamya bölgesi, gerek kuzeyde iklim şartlarında görülen büyük istikrarsızlık gerekse daha güneydeki çöl ve ona civar sahalarda istikrarsızlığın daha da şiddetlenmesi nedeniyle, sürekli olarak dış akınlara maruz kalmıştır.⁷ Yine coğrafi konumu gereği Suriye, hem doğudan batıya hem de güneyden kuzeye uzanan ticaret yollarının üzerinde bulunurdu (özellikle Akdeniz-Hint Okyanusu yolu). Ancak bu durum 1869'dan itibaren özellikle Doğu-Batı ticaretinin ağırlık noktasının Süveyş Kanalı'na kaymasıyla değişmiş ve Suriye eski önemini nispeten yitirmiştir. Lakin ülke hem geniş ham madde kaynaklarına sahip olması (özellikle tarım) hem de başka ülkelerde üretilen malları kullanabilecek bir nüfusa sahip olması dolayısıyla her zaman başka devletlerin ele geçirmek için çaba sarf ettikleri bir ülke olmuştur.⁸

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı gibi Suriye, coğrafi konumunun kendine özgü niteliklerinden ötürü hem kuzeydeki hem de güneydeki memleketlerden farklı özellikler arz eder. Söz gelimi, Atlas Okyanusu'nun bir kolu olan Akdeniz doğu ve batı olmak üzere iki ana bölgeye ayrılır. Bu ayırım Afrika'dan Avrupa Kıtası'na kadar uzanan ve Sicilya Adası'nın üzerinde bulunduğu bir topografik hat ile gerçekleşir. Doğu Akdeniz (Levant Denizi) 320.000 km²'lik yüzey alanının yanı sıra,

⁶ Erdem Erciyes, Ortadoğu Denklemine Türkiye-Suriye İlişkileri, 1. Baskı, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2004, ss. 38-39.

⁷ Tunçdilek, "Ortadoğu Memleketlerinin Coğrafi Problemlerine Kısa Bir Bakış", s. 144.

⁸ Rıfat Özsoy, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Suriye'nin Sanayi ve Ticareti, Ayır Basım, Ankara: Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s.829.

4384 m maksimum derinliği ile dünyanın en önemli denizlerinden biridir. İşte Suriye de, kuzeyde Girit, Dodecanese Adaları ve Türkiye; doğuda Lübnan, İsrail; güneyde Mısır ve Libya'nın kıyısında yer aldığı Doğu Akdeniz'in doğu kesiminde bulunur.⁹ Dolayısıyla bu durum Suriye'ye dış dünya ile daha kolay ilişki kurması yolunda önemli avantajlar sağlamaktadır.

Ayrıca ülke önemli yollar üzerinde bulunmaktadır. Suriye'nin kara toprakları 184.050 km² olup, karasuları 1.130 km²'dir. Ülke coğrafi konumundan dolayı oldukça stratejik bir konumdadır. Çünkü kuzeyden güneye Türkiye ve petrolce zengin Arap Yarımadası arasındaki başlıca bağlantıyı oluşturmakta, doğudan batıya Irak ile Mısır arasındaki doğal koridoru meydana getirmektedir ve son olarak Arap-İslam dünyasında dini, kültürel ve entelektüel bir merkez, politik fikir ve akımların kaynağı görünümündedir. Dolayısıyla Suriye'nin coğrafi konumunun bu özellikleri günümüzde de varlığını devam ettirdiğinden ülke hala bir sorunlar yumağının ortasındadır.

⁹ Hakan Başaran, "Doğu Akdeniz (Levant Denizi) Akustik Özellikleri" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ. Ü. Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, 1993). s. 2.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU

Eski dünya kıtalarının birbirine bağlandığı saha olan “Ortadoğu” dünya uygarlığının beşiğidir. Öyle ki, insanlık tarihinin en eski uygarlıkları burada doğmuş, üç kıta arasındaki her türlü bağ yüz yıllar boyunca bu bölge üzerinde kurulmuştur.

Bilindiği gibi tahıl tarımının ve evcilleştirilmiş hayvanların insanlık tarihinde özel bir yeri vardır. Çünkü ilk uygarlık onların yol açtığı yaşam biçiminden doğmuştur. İşte söz konusu yaşam biçiminin doğum yeri, Dicle ve Fırat nehirlerinin Basra Körfezi’ne kadar dayanan alüvyon sahası yani Mezopotamya’dır. Dolayısıyla Irak’la birlikte Suriye’dir.

Özellikle Fırat ve Dicle nehirlerinin önemini ortaya koyabilmek için daha gerilere gitmek gerekirse, İncil’de geçen şu satırlara yer vermeden geçmemek gerekir. İncil: “... Bir nehir çıkar cennetten ve cennetin bahçesini sular; sonra dört kola ayrılır (...). Bunlardan üçüncüsünün adı Dicle’dir, Asur’un doğusuna doğru akar. Dördüncüsünün adı Fırat... Efendi Tanrı, insanı aldı ve cennetin bahçesine koydu; toprağı eksin ve ona sahip olsun” diye.¹⁰

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere özellikle ziraat, binlerce yıl önceden beri, insanın yarattığı uygarlığın çıkış noktasıdır. Bu noktada Ortadoğu’nun, ama özellikle Mezopotamya’nın ayrı bir yeri vardır. Suriye’nin de bir Mezopotamya ülkesi olduğu dikkate alınır, ülkede var olan tarımsal yapının günümüzde (1900’lü yıllardan itibaren) nasıl bir seyir izlediği başlı başına bir merak konusudur. Geçmişte kuraklığa bağlı olarak (özellikle Neolitik Dönem’de - M. Ö. 6 bin, 7 bin yıl önce -), su kaynaklarından daha iyi faydalanabilmek için gruplar halinde yaşamaya başlayan insanoğlu tahıl tarımını kültüre almıştır. Sapan kullanma sisteminin gelişmesine paralel olarak da ihtiyacının ötesinde ürün elde etmiştir. Dolayısıyla ticaret gelişerek ilk şehirler ortaya çıkmıştır. Öyle ki, ticarete bağlı olarak Halep ve Şam gibi şehirler çöl kenarında oldukları halde Ortadoğu’nun eskiden beri yerleşilmiş (meskûn) sahalarıdır.

Hal böyle olunca insanlık tarihini, uygarlığını bu kadar derinden etkilemiş bir coğrafi yapının günümüzde var olan “tarımsal yapı”sını irdeleyip sunmak hedefini

¹⁰ Suat Parlar, Ortadoğu (Vaat Edilmiş Topraklar), 2. Baskı, İstanbul: Yar Yayınları, 2002, s.11.

taşıyan bu çalışma olağan karşılanmalıdır. Bu çalışmada cevabı aranan veya merak edilen soru şudur: Mezopotamya'nın bir parçası olan ve eski çağlardan beri meskûn bulunan Suriye'nin tarımsal özellikleri nasıl bir karaktere sahiptir? Bu sorunun yanıtı aranırken özellikle kütüphane araştırmasına önem verilmiş ve birçok kitap taranmıştır. Ayrıca bu çalışmada kullanılan istatistiklerin çoğu bizzat Suriye Tarım Bakanlığı'nın bültenlerine dayanmaktadır. Yine ülkede yapılan arazi çalışması neticesinde (Başkent Şam'a) birçok olayın yerinde görülmesi ve fotoğraflanması mümkün olmuştur.

I. BÖLÜM

4. SURIYE’NİN GENEL COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

4.1. Suriye’nin Fiziki Coğrafya Özellikleri

4.1.1. Morfolojik Yapı

Suriye, Güneybatı Asya’nın güneyinde yer alan ve bugün Arap Yarımadası olarak bilinen bir kara parçasının üzerindedir. Dolayısıyla bütün Arap Yarımadası’nın olduğu gibi, Suriye’nin de jeolojik gelişim yönünden çok eski bir kara kütlesi üzerinde bulunduğu bir gerçektir. Bu sahanın oluşumu Pre-Kambriyum’da gerçekleşmiştir. Ülke -bütün Arap platformunda olduğu gibi- oluşum sırasında birtakım orojenik kıvrımlara sahne olmuştur ki, bunun akabinde gelişen hareketler sonunda sertleşmiş ve yer yer kırılmalara maruz kalmıştır. Burası Pre-Kambriyum oluşumlarından olan granit, gnays, mika şist ve intrusif sahrelerden meydana gelmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, ülke sonraki süreçte bir aşınma sahası haline gelmiştir.¹¹

Suriye, “ara bölge” veya “geçiş zonu” olarak adlandırılan saha üzerinde yer aldığından; zaman zaman Arap platformunun etkisi altında kaldığı gibi, zaman zaman da “kıvrımlı bölge”nin etkisinde kalmıştır. Dolayısıyla her iki sahada rastlanan izleri Suriye’de görmek mümkündür.

Bilindiği gibi “ara bölge” Afrika’da Trablus’tan başlar, Umman dağlık kütlelerini kapsayarak kuzeye doğru Yukarı Mezopotamya bölgesini takiben Suriye’ye varır. Bu sahadaki jeolojik yapı birbirinden tamamen farklı iki kısımdan meydana gelmiştir. Altta Gondwana Kıtası yer alırken, bunun üzerinde yer yer kıvrımlı dağlarla diğer dolgu depoları bu temeli örter. Böylece söz konusu saha çoğu yerde tortul tabakalarla kaplıyken, bazı yerlerde fay ve fleksürlerden meydana gelmiş relief şekillerinden müteşekkildir.

Suriye’de en yaygın olan bünye şekli; monoklinal plato yüzeyleri, kuestalar ve konsekant hidrografiya şebekesi veya monoklinal yapıda tabaka eğimine uygun olan su şebekesidir. Ayrıca ülkede fay reliefinin izleri de rahatlıkla

¹¹ Necdet Tunçdilek, Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, İstanbul: İ. Ü. Coğ. Ens. Yay. No:65, 1971, ss. 7–13.

görülmektedir. Bunun yanında çok yaygın olan bir bünye şekli de volkanik relieftir. Bu reliefin izleri belli bir volkan konisinin kraterinden çıkmış değil, daha çok küçük kırıklar boyunca yüzeye çıkan ve yayılan lav akıntıları şeklindedir. Öyle ki Üst Tersiyer ve Kuaterner’de meydana gelmiş ve adına Suriye’de “harra” (lav tarlaları) adı verilen volkanik şekiller tazeliklerini hala muhafaza etmektedir. Ülkenin güneyinde Ürdün sınırına yakın yerde bulunan Cebel-i Druz (Dürzî Dağı -koni biçimlidir-) bölgesinde, yüksekliği 1000 metrenin üzerine çıkan yeni lavlar söz konusudur. Bu lavlar o derece tazedir ki, insana günümüzde meydana gelmiş hissini vermemesi içten bile değildir.¹²

Suriye’de Güneydoğu Anadolu ve Irak’ta olduğu gibi kara ve deniz fasiyeslerinden meydana gelmiş dolgu sahaları mevcuttur. Bu sahalar özellikle Mezopotamya bölgesinde yaygındır. Ayrıca Arkeen temel üzerinde Üst-Karbonifer’e ait depolar da söz konusudur. Bunun dışında Kretase ve Eosen’e ait tabakalardan meydana gelmiş platoların varlığı ülkenin özellikle Paleozoik, Mesozoik ve Tersiyer’in bazı devrelerinde denizlerin altında kaldığını ve dolayısıyla zaman zaman “kıvrımlı bölge”nin etkisinde bulunduğunu göstermektedir.¹³

Öyle ki, 3. Zamanın Oligosen devresinden başlayan şiddetli kırılmalar öncelikle Suriye’yi etkilemiştir. Daha sonra yine aynı zamanın Pliosen devresinde meydana gelen hareketlenmeler yeni kırılmalara yol açmış ve bu sefer doğu-batı yönlü horstlarla grabenler teşekkül etmiştir (El-Gab Çukurluğu gibi). Bu sürecin devam etmesi, yani kırılma faaliyetlerine bağlı olarak blokların aşağı-yukarı hareketleri sonucu ülkede önemli miktarda lav yüzeye çıkmıştır. Dolayısıyla günümüzde olduğu gibi, lavların meydana getirdiği geniş platolar ortaya çıkmıştır.¹⁴

Şimdiye kadarki açıklamalar daha çok ülkede var olan jeolojik evrimin bir açılımıdır. Bu açılım Suriye’nin morfolojik yapısını kavrayabilmek açısından bir nevi ışık görevi yapacaktır. Bu kısımdan itibaren yapılacak açıklamalar, daha çok bu ışık altında gelişen yeryüzü şekillerini irdelemek şeklinde olacaktır.

¹² Öngör, ss. 7–8.

¹³ Tunçdilek, Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, s. 18.

¹⁴ Tunçdilek, Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, s. 18.

Suriye esas itibariyle, sahilten i b6lgelele doğru -reliefin etkisiyle-birtakım dilimlere ayrılır. Ülkenin dağları, platolarla ovaların yanında çok fazla 6nem taşımaz. Ancak morfolojinin ana 6ęelerinden biri olan dağlara değinmeden geçmek yanlış olur.

Bilindiği gibi Suriye'nin de içinde bulunduğu Doğu Akdeniz kıyı b6lgesi kuzey-g6ney doğrultusunda Amanos Dağları ile başlar. Amanos Dağları bir silsile olarak kuzeyde Maraş yakınlarında belirir ve hafifçe g6neybatı y6n6nde uzanarak Asi Nehri'nin derin vadisi ile Hatay'ın Samandağ ilçesinde sona erer. İşte bu vadinin g6neyinde Suriye hudutları içinde bulunan Ensariye dağları yer alır. Bu dağlar başlangıçta tamamen kıvrılmalar neticesinde oluşmuştur. Ancak bu k6tlenin doğu kenarı faylarla kesintiye uğradığından, daha sonraki devrede kırılmalara maruz kalarak horst haline gelmiştir. Dolayısıyla Ensariye Dağları'nın doğu tarafı batı kısmından farklıdır. Bu dağlar genellikle Tersiyer'e ait (3. Zaman) kalkerlerden meydana gelmiştir.¹⁵ Ensariye Dağları'nın kuzeydeki y6kseltisi 900 metre civarındayken bu oran g6neye doğru alçalarak 600 metre dolaylarına d6şer. Bu dağ sırasının g6neyinde çift tarafı faylarla kırılmış Anti L6bnan Dağları uzanmaktadır. Anti L6bnanların batısında ise L6bnan Dağları uzanır ki, bu iki dağ sırası arasında kalan saha, b6y6k bir graben olan Gab ukurluğu'dur. Bu dar çukurluğun eni 16 km iken, boyu 115 km.dir Anti L6bnan Dağları L6bnan'dan başlar kuzeye doğru devam ederek T6rkiye sınırına kadar sokulur (kıyı boyunca). Anti L6bnan Dağları'nın bir uzantısı olan Hermon Dağı 2814 metre y6kseltisi ile 6lkenin en y6ksek noktasıdır.

Ülkenin doğusuna doğru gidildiğinde, adeta bir yay biçiminde dizilmiş volkanik yapılı m6nferit k6tlelerin y6kseldiği g6r6l6r. Bunlar: G6neyde rd6n sınırına yakın bulunan ve y6kseltisi 1800 metreyi bulan Cebel-i Druz (Havran Dağı), g6neybatıda L6bnan sınırına yakın bulunan ve y6kseltisi 1000 metreyi aşan Cebel el-şarki ile 6lkenin i kesiminde bulunan Cebel el-Bişri'dir. Suriye'de bu dağların yanı sıra orta kesimde kuzeydoğu y6n6nde uzanan s6nm6ř bir volkan olan Ebu Rucmeyn dağlarını da unutmamak gerekir.

¹⁵ Tunçdilek, G6neybatı Asya "Fiziki Ortam", ss. 27-28.

Dikkat edilirse Suriye'nin iç kesimlerinde tek tek de olsa birtakım volkanların varlığından bahsedildi. Ne var ki, volkan reliefi ile ilgili şekillere iç bölümlerden ziyade Doğu Akdeniz bölgesinin iç platolara bakan taraflarında tesadüf edilir. Çünkü bu sahada kuzeyden güneye doğru uzanan kırıklar yer alır. Dolayısıyla kırıklar boyunca bazaltik lavların varlığı söz konusudur. Denilebilir ki, Kuzey Suriye'den başlayıp Suudi Arabistan'ın Necid bölgesine kadar devam eden kırık hattındaki volkanik kuşağın Suriye'de kalan en önemli sahası Şam'ın güney bölümüdür. Ayrıca Kuzey ve Batı Suriye'de de bazaltik lavlardan meydana gelmiş plato düzlükleri dikkat çekicidir. Daha önce de bahis konusu olan, ülkenin güneybatısındaki Cebel-i Druz, Kuzey ve Batı Suriye'deki volkanik kuşaktan farklı özellikler sergiler. Buradaki lavlar 7800 km²'lik bir sahayı kaplamış durumdadır. Yükseltisi 1800 m olan Cebel-i Druz'da bazaltik tabakaların kalınlığı 1200 metreyi bulmaktadır. Bu dağın güneyine doğru gidildiğinde özellikle kırıklar boyunca yüzeye çıkmış bazalt akıntıları ile volkanik konilere rastlanır ki, çoğu erozyonla bozulmuş veya parçalanmış olan bu plato sahaları Akabe Körfezi'ne kadar devam eder.¹⁶

Daha önce de belirtildiği gibi bütün Güneybatı Asya'da olduğu gibi Suriye'de de çevresine göre alçakta kalan ovalık alanlar diğer morfolojik şekillerden daha yaygındır. Ancak bu ovalar farklı özelliklere sahiptir. Sözelimi, Batı Suriye olarak bilinen bölgede Akdeniz kıyı şeridi yer alır ve buradaki kıyı ovaları çok dardır. Bunun nedeni dağların hemen kıyıda başlamaları ve denize paralel olarak uzanmalarıdır. Akdeniz'e paralel uzanan bu dağları aştıktan sonra Doğu Suriye olarak bilinen bölgedeki plato sahasına girilir. Burası genel olarak doğuya doğru eğimlidir. Ancak daha önce “dağlar bölümü”nde de değinildiği gibi yer yer çeşitli dağ sıraları, münferit masif veya kuesta cepheleri ile oldukça arızalıdır. Bu bölge Suriye'nin “Mümbit Hilal”de kalan kısmıdır. O halde başta Fırat olmak üzere, Habur ve Belih ırmakları bu bölgeden akar. Burası aynı zamanda Suriye Mezopotamya'sını meydana getiren Kuzey Cezire (Arapça'da Cezire ada anlamındadır) sahasıdır. Burası Batı

¹⁶ Tunçdilek, Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, ss. 43–44.

Suriye'deki kıyı ovaları ile birlikte Suriye'nin başlıca Tarım sahasıdır.¹⁷ Bu saha Mezopotamya topraklarının kuzeydeki son uzantısıdır.

Suriye'de var olan uygun relief şartları fazlalığının herhangi bir yanılığa mahal vermemesi için şu açıklamaları yapmak bir zorunluluktur: Güneybatı Asya'da ve dolayısıyla Suriye'de farklı ve oldukça geniş yer kaplayan morfolojik ünitelerden birisi de çöllerdir. Çöller Güneybatı Asya'da 16° kuzey enleminden başlar 37° kuzey enlemine kadar devam eder. Öyle ki, aşağı yukarı Türkiye, Suriye ve Irak devletlerinin sınırları civarında başlayan çöl topografyasına ait şekiller güneyde Kızıldeniz kenarındaki reliefin yaratmış olduğu engeller dikkate alınmadığı takdirde Büyük Sahra Çölü ile birbirine bağlanmış olur.¹⁸

Suriye'nin coğrafi koordinatları göz önüne getirilecek olursa (32° - 37° kuzey enlemleri, 35° - 42° doğu boylamları), batıdaki Akdeniz sahil şeridi dışında kalan sahanın çok büyük bir kısmının çöl topografyasının tesiri altında kaldığı görülür.

Denilebilir ki Arap Yarımadası'nın çölleri kuzeyde Büyük Suriye Çölü ile başlar. Bu çöl Arap Yarımadası'nın 30° kuzey enleminden hareket ederek güneyde Ürdün ve İsrail'in doğusundan Mezopotamya vadisine kadar olan sahaları işgal eder. Söz konusu çölün büyük bir kısmı, geniş fakat hafif ondüleli bir ova görünümündedir. Ova tabanı koyu renkli çakıllı ve taşlı bir özelliğe sahip olup geriye kalan kısımlar yer yer kumullarla örtülüyken, yer yer beyazımtırak, donuk renkli ve sertleşmiş çamurlarla kaplıdır. Bu depresyonlara ülkede "sebka" adı verilir ve kış aylarında yağış aldıkları takdirde sığ bataklıklar haline dönüşür.¹⁹ Şunu da belirtmek gerekir ki; Büyük Suriye Çölü'nün en büyük özelliklerinden biri morfolojisinin sade ve açık olmasıyken, diğeri aşınım olaylarının birikim olaylarından daha kuvvetli olmasıdır.²⁰

Suriye'nin özellikle batı ve kuzey kesiminde birtakım tepeler bulunur, bu tepelerin arasında falezleri hatırlatacak kadar dik kenarlı vadiler uzanır. Bu vadilerin en karakteristik olanı, ülkenin güneybatısında Ürdün sınırına yakın bulunan (Cebel-i Druz

¹⁷ Öngör, ss. 211–214.

¹⁸ Tunçdilek, Güneybatı Asya "Fiziki Ortam", ss. 35–36.

¹⁹ Tunçdilek, Güneybatı Asya "Fiziki Ortam", ss. 36–37.

²⁰ Nilüfer Pekcan, Kurak ve Yarı Kurak Bölgeler Jeomorfolojisi, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2002, s. 34.

civarında) Vadi Havran'dır. Diğer vadilerde olduğu gibi Vadi Havran da günümüzün eseri değildir. Bunlar Kuaterner'deki nemli devrelerde meydana gelmiş şekillerdir. Öyle ki Vadi Havran batıdaki yamaçlardan doğar ve Fırat Vadisi'ne kadar, 500 km.lik uzunluğu aşacak şekilde uzanır. Bu vadi yer yer 60 metre derinliğe kadar ulaştığı gibi, yer yer de 2 km genişliğe kadar erişir. Ancak Büyük Suriye Çölü'ndeki vadi şebekesinin çok büyük bir kısmı eski özelliğini yitirmiştir. Lakin derin yarılmış vadi tabanları su kaynakları bakımından zengindir (su seviyesinin yüzeye yakın olmasından dolayı). Dolayısıyla içinde birçok yerleşim biriminin kurulduğu vahalar meydana gelmiştir.²¹

Tarımsal yapısının irdeleneceği Suriye'nin, reliefinin ne kuzeydeki "kıvrımlı bölge" memleketlerine ne de güneydeki Arap platformunun çok büyük bir kısmını kaplayan "eski kütle" memleketlerine tam olarak benzediği söylenebilir. Yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi Suriye'nin morfolojik yapısı tarım hayatı üzerinde şiddetle rol oynamaktadır. Ülke genellikle alçak bir memleket olarak göze çarpsa da bu ovalık alanın tamamı tarımda değerlendirilemez. Çünkü batıda Akdeniz kıyı şeridindeki dar ovalar, kuzeydoğudaki Cezire Bölgesi ve muhtelif vahalar dışında kalan ovalık alanların çoğu çöllerce istila edilmiştir. Ayrıca ülkede az gibi görünen ve daha önce açıklaması yapılan dağların da yükseltisi genelde 1000 metrenin altında değildir. Bu durum özellikle batıda, Akdeniz'in denizel etkilerinin doğuya sokulmasının önünde engel teşkil eden önemli bir problemdir. Ayrıca Kuaterner'in nemli devrelerinde oluşmuş vadi şebekesi de günümüzde kuru bir karakter sergilemektedir. Doğal olarak bütün bu sayılanlar ülke tarımını olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak bir de madalyonun öbür yüzüne değinmeden geçmemek gerekir: Suriye belki fiziki coğrafya bağlamında birçok olumsuzluğa sahiptir fakat, özellikle güneyindeki birçok memleketten de daha şanslıdır. Örneğin dar da olsa ülkenin batı kesiminde zengin tarım alanları söz konusudur. Yine Cezire bölgesi Fırat ve Dicle'den sağlanan sularla çok verimli bir tarım sahası halindedir. Ayrıca vadi şebekesinin Kuaterner'in nemli devrelerinde oluşmasına paralel olarak görülen kuru vadilerin civarında, su seviyesinin yüzeye yakın olmasından kaynaklanan birçok su kuyusu göze çarpar ki, bu durum ülke

²¹ Tunçdilek, Güneybatı Asya "Fiziki Ortam", s. 37.

tarımı için bir kazanımdır. Bu konulara ilerleyen bölümlerde çok daha ayrıntılı değinilecektir.

4.1.2. İklim Özellikleri

İklim, oldukça geniş bir bölge içinde görülen ve uzun yıllar boyunca değişmeyen ortalama hava koşullarıdır. Bir başka deyişle iklim, kısa süreli günlük hava durumlarının uzun zaman içindeki ortalamasıdır.²² Dolayısıyla iklim, coğrafi çevrenin şekillenmesini ve insan yaşamını çok yakından etkileyen bir etmendir. İklim (özellikle sıcaklık ve nem) kayaların gerek fiziksel gerekse kimyasal ufalanmasını sağlayarak toprak oluşumuna etki eden faktörlerin başında gelir. Ayrıca akarsuların tipleri, rejimleri, göllerin dağılışı, doğal bitki örtüsünün tür ve miktar yönünden dağılışı da iklime bağlı olarak gelişen coğrafi oluşumlardır.

Coğrafi çevrenin şekillenmesi üzerinde bu kadar etkin olan iklimin; insanın ekonomik etkinliklerinin, ama bilhassa tarımın üzerinde büyük etkiye sahip olması kadar doğal bir şey olamaz. Dikkat edilirse tarım, tarım alanlarının dağılışı ve onlara bağlı olarak gelişen ticaret şekilleri çok yüksek bir oranda iklimin tesiri altındadır. İşte bu bölümde inceleme alanımız olan Suriye’de görülen iklim özellikleri ve bu özelliklerin tarım hayatına etkileri ele alınacaktır.

Güneybatı Asya’da esasen kısa mesafeler içinde önemli değişiklikler gösteren iklim bölgeleri söz konusudur. Bu özellik Suriye için de geçerlidir. Çünkü daha önce “morfolojik yapı” bölümünde de değinildiği gibi ülkede farklı yer şekilleri söz konusudur. Söz gelimi yükseltinin iklim üzerindeki etkilerine Cebel-i Druz, Ebu Rucmeyn ve Hermon dağları verilebilir. Bu sahalar çevrelerine nazaran daha farklı karakterdedir. Yine denize yakın ve uzak bölgelerin birbirinden çok farklı iklim karakteri sergiledikleri bir gerçektir. Çünkü denizden uzaklaşıldıkça sıcaklık ve yağış miktarının azalması genel bir kuraldır.

Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Arap platosu ile birlikte Suriye’nin büyük bir kısmında görülen karasallığın esas nedeni basınç şartları ile ilgilidir. Çünkü

²² Oğuz Erol, Genel Klimatoloji, 4. baskı, Ankara: Gazi Büro Yayıncılık, 1991, s. 10.

Güneybatı Asya'nın tamamında olduğu gibi Suriye'de de kışın Sibiryaya ile Azor yüksek basınç alanlarının etkileri görülür. Yazın ise, yüksek basınç merkezlerinin yerini Basra Alçak Basınç Merkezi alır.²³ Daha farklı bir ifadeyle ülkede görülen basınç tiplerine bağlı olarak; yazın farklı, kışın farklı olmak üzere iki hava tipi söz konusudur. O halde ülkede yaz aylarında alçak, kış aylarında yüksek basınç hâkim olduğundan nisan ve mayıs aylarında kışla yaz, eylül ve ekim aylarında ise yazla kış arasında birer geçiş mevsimi oluşur.²⁴ Ancak bu durumun yani geçiş mevsimlerinin oluşma durumunun bütün ülke için geçerli olduğunu söylemek yanlıştır. Geçiş mevsimleri daha çok ülkenin batı kesiminde kalan (Akdeniz'in etki alanında olan) bölgelerde görülür. Ülkenin doğu kesiminde yazdan kışa ve kıştan yazla direkt geçme gibi bir durum söz konusudur.

Suriye'nin iklim özelliklerini derinden etkileyen bir diğer faktörün "hava kütleleri" olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bilindiği üzere Ortadoğu ve bunun bir parçası olan Suriye; kuzeyde Avrasya, güneyde Afrika kıta blokları arasında yer alır. Dolayısıyla her iki blok arasında meydana gelen basınç değişimleri ve bu değişimlerin harekete geçirdiği hava kütleleri söz konusudur. Genel olarak Avrasya Yüksek Basınç Alanına bağlı olarak oluşan hava kütleleri güney-güneydoğu, Afrika ve Arap platosundaki yüksek basınç alanına bağlı olarak oluşan hava kütleleri de kuzey-kuzeydoğu istikametinde ilerlemektedir. Dolayısıyla -Suriye'nin de içinde bulunduğu- iki kıta bloğu arasında kalan saha bir geçiş bölgesi özelliği taşıdığından yıl boyunca bu hava kütlelerinin tesiri altında kalır.

Suriye'yi etkileyen söz konusu hava kütleleri kısaca şunlardır;

Kontinental Polar Hava Kütlesi: Kış aylarında Avrasya'nın ama özellikle Sibiryaya ve Doğu Rusya ovalarının üzerinde bu alanların karlarla kaplı olduğu dönemde oluşur. Bu hava kütlesi çok soğuk ve kurudur. Güneye doğru hareket eden bu kütle Ortadoğu'da esas etkili olduğu saha "kıvrımlı bölge" memleketleridir. Ne var ki, özellikle Suriye ile Ege Bölgesi'ndeki basıncın fazlaca düşmesi halinde, Mezopotamya çukurunun engelsiz morfolojik özelliklerine de bağlı olarak Basra Körfezi'ne kadar inebilir. Doğal olarak kış aylarında etkili olan bu hava külesinin kendini hissettirdiği

²³ Tunçdilek, Güneybatı Asya "Fiziki Ortam", s. 88.

²⁴ Öngör, s. 13.

alanlarda sıcaklık 0 °C'nin altına düşer ve gökyüzü gece-gündüz açık olur.²⁵ Kaldı ki bu dönemde Suriye'de görülen hâkim rüzgârlar karalardan denize doğru eserler ve kesinlikle yağmur getirmezler.²⁶

Kontinental Tropikal Hava Kütlesi: Bu hava kütlesi güney orijinlidir ve Büyük Sahra ile Arap platosu üzerinde oluşur. Daha çok kış, ilkbahar ve güz dönemlerinde, yüksek basınç şartlarının egemen olduğu zamanlarda etkisini hissettirerek kuzeye doğru hareket eder (özellikle Akdeniz'in önemli bir alçak basınç alanı olması nedeniyle). Kontinental Tropikal Hava Kütlesi çok sıcak ve bir o kadar kuraktır. Suriye'de bu hava kütesine bağlı olarak sıcak ve kuru esen şiddetli rüzgârlar meydana gelir.²⁷

Maritim Tropikal Hava Kütlesi: Bu hava kütlesi Atlas Okyanusu'nun doğu bölümünde oluşur ve doğuya doğru hareket eder. Özellikle kış devresinde Azor Yüksek Basınç Alanının Sudan üzerine kadar güneye çekilmesine bağlı olarak, Azor'dan çıkan rüzgârların meydana getirdiği barometre minimumları kısmen de olsa Akdeniz yolu ile Suriye'ye ulaşır. Ayrıca Afrika ve Avrupa üzerindeki yüksek basınç merkezlerinden Akdeniz'e doğru hareket eden bazı hava kütleleri birtakım barometre minimumlarının gelişmesine hizmet ederler. Dolayısıyla Suriye'nin de kıyısı bulunduğu Akdeniz kuzey, batı ve güney yönünden gelen değişik tabiattaki hava kütlelerinin karıştığı bir alan, yani bir konverjans sahası haline gelir. Öyle ki, Maritim Tropikal Hava Kütlesi'ne kesin bir sınır çizmek güç olmakla beraber, Doğu Akdeniz sahil şeridinin sona erdiği yerin söz konusu hava kütesinin sınırını teşkil ettiği söylenebilir.²⁸

Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, özellikle kış mevsiminde Kıbrıs Adası üzerindeki alçak basınç merkezinde gelişen barometre minimumları; Türkiye'deki Toroslar'la Amanoslar'ı, Suriye'deki Ensariye Dağları'nı, Lübnan'daki Lübnan Dağları'nı aşarak Güneydoğu Anadolu, Suriye, Lübnan ve Ürdün'ün iç kesimlerine de sokulabilirler. Lakin bu hava hareketleri adı geçen yüksek dağ sıralarını

²⁵ Tunçdilek, Güneybatı Asya "Fiziki Ortam", ss. 89–90.

²⁶ Öngör, s. 15.

²⁷ Tunçdilek, Güneybatı Asya "Fiziki Ortam", s. 91.

²⁸ Tunçdilek, Güneybatı Asya "Fiziki Ortam", ss. 92–93.

aşarlarken nemlerinin büyük bir miktarını bu dağlara bıraktıklarından Suriye'nin iç kesimleri yeterince yağış alamaz.

Suriye'nin iklim özelliklerini ele aldığımız bu bölümde, tarım hayatı üzerinde büyük bir role haiz olan yerel rüzgârlara da değinmek gerektiği muhakkaktır.

Bilindiği gibi yerel rüzgârlar, atmosferdeki genel hava dolaşım sisteminin zayıf olduğu kuşaklarda veya o sisteme ait rüzgârların esmediği durgun dönem ve mevsimlerde, farklı ısınıp soğumalara bağlı olarak oluşan kısa süreli ve dar alanlı hava hareketleridir.²⁹ Hal böyle olunca Suriye'yi yazın etkileyen yerel rüzgârlardan başlamak yerinde olur.

Meltemler Suriye'de yaz mevsiminde; gündüzleri denizden karaya, geceleri karadan denize esmek suretiyle kendilerini hissettirirler. Özellikle denizden esen meltemler nemli ve serindir. Bu rüzgârların etkileri 15–20 km.den ötede hissedilemez. Akşam saatlerinde karanın serinlemesine bağlı olarak oluşan ve karadan denize doğru esen meltemler ise kuru ve sıcaktır. Adı geçen yerel rüzgârlar sadece Suriye'de değil, Ortadoğu'nun hemen bütün kıyı bölgelerinde görülürler. Meltemler tamamen yerel nedenlere bağlı olarak doğan rüzgârlardır.

Ülkede yaz devresinde kendini hissettiren Arapça'da “kuzey rüzgârı” anlamına gelen ve “şamal” olarak bilinen bir yerel rüzgar daha vardır.³⁰ Bu rüzgârın orijini kesin olarak bilinmemektedir. Ayrıca bu rüzgâr tipi Suriye'ye özgü değildir, nitekim İran, Afganistan, Ürdün ve Güney Arabistan'da da kendini hissettirir. Ancak şunu vurgulamak gerekir ki, söz konusu rüzgârın en belirgin olduğu yer Suriye'yi de kapsayan Mezopotamya vadisidir (kuzeybatı-güneydoğu yönünde). “Şamal” gün boyunca çok sıcak karalar üzerinde estiğinden çok kuru ve kavurucudur. Ayrıca estiği gün esnasında çok sayıda hortum ve toz fırtınasına sebebiyet verir. O halde bu rüzgârın ziraat sahaları üzerinde çok ciddi zararları söz konusudur.³¹

²⁹ Erol, s. 170.

³⁰ Erol, s. 165.

³¹ Tunçdilek, Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, ss. 96–98.

Suriye’de yine yaz devresinde fakat bu sefer güneyden esen bir rüzgâr tipi daha vardır ki, buna ülkede “ştur” veya “şluk” adı verilir. Bu rüzgâr Kuzey Afrika ve Güney İtalya’da “sirokko” olarak bilinir. Rüzgâr kuru ve toz yüklü bir çöl rüzgârıdır. Daha çok güney ve güneydoğu yönünden bir toz duvarı halinde yaklaşarak gittiği yerdeki bağ, bahçe ve diğer bitkileri yakar.³² Bu rüzgâra en fazla tesadüf edilen dönem nisan-haziran arası ile eylül-kasım arasındır. Bu rüzgârın estiği dönemlerde çok yüksek sıcaklık ve bir o kadar düşük bağıl nem şartlarıyla karşılaşılır ki, doğrudan topraktan buharlaşma ve bitkilerin terlemesiyle havaya su geçişi anlamına gelen evapotranspirasyon olayı şiddetlenerek bölgenin kısa sürede çölleşmesi olayı gerçekleşir.³³

Tarım hayatı üzerinde şiddetle rol oynayan yukarıdaki yerel rüzgârların Suriye’yi yazın etkilediklerini belirtmiştik. Ancak ülkede kışın etkili olan yerel rüzgârların varlığı da söz konusudur. Bu rüzgârların birisi çoğunlukla doğu rüzgârı ile karşılaşan poyrazdır. Bu rüzgâr kuru ve şiddetli soğuklara neden olur ki; Suriye’nin yanı sıra Anadolu’da, Yukarı Mezopotamya Vadisi’nde ve Ürdün’de etkili olmaktadır.

Suriye’de özellikle yüksek dağ sahaları çevresinde etkili olan son yerel rüzgâr “föhn rüzgârı”dır. “Bilindiği gibi föhn rüzgârı kışın, hava kütesinin dağ yamaçlarından aşağı inerken adyabatik ısınmaya bağlı olarak doğmuş sıcak ve kuru rüzgârlardır.”³⁴ Suriye’nin özellikle batı kesiminde kalan yüksek dağ sıralarının (Hermon ve Ensariye dağları gibi) civarında bu tip rüzgârlara rastlamak mümkündür. Bu rüzgârların ekinleri kurutmak, çayır ve meralarda yangınlara sebep olmak şeklinde olumsuz etkileri olduğu gibi; dağın yamaçlarında var olan karları çabuk erittiği için çayırları yeşertmek, meyve ve sebzeleri olgunlaştırmak gibi olumlu etkileri de olmaktadır.

Suriye’de görülen iklim tiplerinin genel özelliklerini verdiğimiz bu bölümde, ülkede var olan sıcaklık ve yağış özelliklerini de vermek bir gerekliliktir.

³² Erol, s. 161.

³³ Tunçdilek, Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, s. 98.

³⁴ Erol, s. 165.

Suriye'nin morfolojik yapısı göz önüne getirilirse, topografyaya bağlı olarak sıcaklık şartlarının her yerde aynı olmadığını söylemek mümkündür. Özellikle sıcaklığın her 100 metrelik yükseltide 0,5 °C azaldığı hatırlanırsa ülkede deniz seviyesinde olan yerlerle 2814 metre yükseltisi bulunan Hermon Dağı veya 1800 metre yükseltisi olan Havran Dağı'nda (Cebel-i Druz) ölçülen sıcaklık değerleri birbirinden farklı olur. Öyle ki, Hermon Dağı'nın zirvesinde sıcaklık, deniz seviyesine göre 17 °C daha düşüktür.³⁵ Ülkede görülen sıcaklık değerlerini etkileyen diğer bir faktör de enlemin etkisi, başka bir deyişle Ekvator'a yakın veya uzak olma durumudur. Suriye'nin enlem dereceleri göz önüne getirilirse özellikle güney ucunun Yengeç Dönencesi'ne yakın olduğu görülür. Buna istinaden en soğuk ayın ortalama sıcaklık değerleri ülkemizin "Ege kıyılarında 7 °C iken; Suriye'nin başkenti Şam'da 7,3; Doğu Suriye'deki Deyrizzor'da 6,7 °C'dir."³⁶ Kaldı ki Şam ve Deyrizzor denizel etkilerden çok uzak konumdadır. "Yine ülkemizin Ege Denizi kıyısında bulunan İzmir'de yıllık ortalama sıcaklık 17,6 °C iken, Suriye'nin Akdeniz kıyısında bulunan Lazkiye şehrinde bu değer 18,7 °C'dir."³⁷

Suriye'de ortalama oranlar dışında, sıcaklığın her bir bölüm için farklı değerler sergilemesi denize olan uzaklık ve yakınlığın da bir sonucudur. Buna göre ülkenin batı kesiminde denizel etkilerin hâkim olduğu dar kıyı şeridinde günlük sıcaklık farkları çok önemli değildir. Ancak Ensariye, Anti Lübnan ve Hermon dağlarının kıyıya paralel uzanmaları neticesinde iç taraflara doğru iklimde büyük değişikliklerin yaşandığı görülür. Buna bağlı olarak denizden uzak Step İklimi'nin hüküm sürdüğü Halep ve Hama gibi şehirlerde günlük sıcaklık farkları nispeten artar. Lakin Büyük Suriye Çölü'nün de üzerinde bulunduğu Doğu Suriye kesiminde 24 saatlik amplitüd değer 30 °C ile 40 °C'yi aşabilir (kış devresi için). Çünkü özellikle "güneş battıktan sonra atmosferin bulutsuz olmasına bağlı olarak soğuma çok süratli olacağından, açık

³⁵ Tunçdilek, Güneybatı Asya "Fiziki Ortam", s. 101.

³⁶ Öngör, s. 17.

³⁷ Selami Gözenç, Büyük Dünya Atlası (Ülkeler Ansiklopedisi Bölümü), Türkçe'ye Çeviren: Nilgün ve Züheyr Sertkol, Münih, 1993, ss. 196–197.

sema altında gece sıcaklığı 0 °C'nin hayli altına düşebilir.”³⁸ Kaldı ki Büyük Suriye Çölü'nün bulunduğu bu sahada yıl, yaz ve kış olmak üzere iki devreye bölünür.

Ülkede tarım üzerinde belki de en önemli rolü oynayan iklim elemanı yağışlardır. Bu hususta Suriye, Ortadoğu'nun tamamında olduğu gibi bir geçiş sahası üzerinde yer alır. Ülkeye düşen yağışlar üzerinde denize olan yakınlık ve uzaklığın yanı sıra reliefin de etkisi söz konusudur. Söz gelimi, ülkenin Akdeniz'e kıyısı olan sahaları kışları yağışlı, yazları kurak sup-tropikal bir yağış rejiminin etkisi altındadır. Bu rejim bozulmuş bir şekilde kıyıda iç kısımlara az da olsa sokulabilir. Bunu deniz kıyısındaki Lazkiye istasyonunda yıllık ortalama yağış miktarının 785 mm, biraz içerdeki (doğudaki) Halep'te bu oranın 396 mm olmasından da anlamak mümkündür.³⁹ Zaten deniz kıyısındaki alanların yağış ortalaması 500 ila 750 mm arasında değişmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, kıyıda hemen sonra yükselen 1562 metre yüksekliğindeki Ensariye gibi dağların batı yamaçları daha fazla yağış alır (1000 mm civarında). Ayrıca söz konusu kıyılardaki atmosferin alt tabakaları bağıl nem bakımından zengindir. Bu nemlilik yaz aylarında sıcaklıkla doğru orantılı olarak artar, hatta öğleden sonraları deniz meltemlerinin etkisiyle maksimum seviyeye ulaşır.

“Bu oran Suriye kıyılarında aylık ortalama %60, yer yer %80, hatta %90'dan fazladır ve bu nem kıyının nispeten yüksek kısımlarında günlük sıcaklık farkı nedeniyle “çiy” halinde yoğunlaşır. Bu olay yılda ortalama 200–250 gece tekrarlanır ve yaklaşık 100–150 mm.lik bir yağışa denk gelir.”⁴⁰

Suriye'nin kıyıya paralel dağları aşıp biraz doğuya gidildiğinde iklimin “Step İklimi” karakterine büründüğü görülür. Zaten bu saha “Çöl İklimi”nin görüldüğü sahaya birlikte ülkenin çok büyük bir kısmını kaplar. Dolayısıyla Suriye'de yıllık yağış ortalamasının 125 mm olması buna bağlanabilir. Bu bağlamda Step İkliminin hüküm sürdüğü alanın, Mezopotamya'nın Suriye'de kalan Cezire bölgesine denk düştüğünü söylemek gerekir. “Bu bölge yıllık yağışlarının hemen hepsini kış aylarında alır ki, yaz devresi mutlak surette kuraktır ve yıllık yağış ortalaması 250 mm.yi pek geçmez.

³⁸ Necdet Tunçdilek, Sıcak Kuşak, İstanbul: İ. Ü. Coğ. Ens. Yay. 1995/77, 1975, ss. 103–104.

³⁹ Gözenç, Büyük Dünya Atlası (Ülkeler Ansiklopedisi Bölümü), s. 196.

⁴⁰ Öngör, s. 19.

Yağışlar yıldan yıla büyük farklılıklar sergiler. Özellikle ilkbahar yağışlarının çoğu konveksyonel karakterdedir ve şiddetli gök gürlemeleriyle şimşekler eşliğinde yağar.⁴¹ Step İklimi sahasında yağışlar çok istikrarsızdır. Bu duruma en iyi örneği şu şekilde vermek mümkündür: “1945 Şubatında Şam’da, bir sabah vakti başlayan yağış o gün 74,7 mm.yi bulmuştur ki bu miktar o senenin yıllık tutarının yarısıdır.”⁴² Yine step sahasında bulunan Halep’te yıllık yağış ortalama 388 mm, Deyrizzor’da 155 mm.dir.⁴³

Suriye’nin Step İklimi sahası aşıp daha doğuya gidildiğinde tamamen çöl şartlarının hüküm sürdüğü bir iklim tipiyle karşılaşılır. Buradaki yağışlar belirsiz zamanlarda meydana gelir ve konveksyonel karakterdedir. Bu sahada kesin olan şudur ki; “yağışın ne zaman düşeceği, iki yağış devresindeki zamanın ne olacağı, yağışların ne kadar süreceği ve yağış esnasında sahaya ne kadar yağmur düşeceği belli değildir.”⁴⁴ Buradaki yağışlar şiddetli sağanaklar şeklinde ve 3–5 saatlik bir süre içinde düşer ki, bu sayede yağış alan sahalar suya boğulur. Nitekim daha önce 1927 yılında Suriye’nin çöl sahasında bulunan bir köy şiddetli sağanak neticesinde tamamen ortadan kaybolmuştur. Kuşkusuz bu tip yağışlar kuru vadiler içinde, sellerden oluşmuş, nehirleri andıran “mevsimlik akarsular”ı çalıştırır. Hatta bu sayede çukur alanlar üzerinde ufak göller bile meydana gelebilir. Ne var ki bunların hepsi geçicidir. Çünkü yüksek sıcaklık koşulları yağmur sularını süratle buharlaştırır ve kısa bir süre sonra o yerde suya ait hiçbir iz kalmaz.

⁴¹ Tunçdilek, Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, s. 119.

⁴² Öngör, s. 20.

⁴³ Öngör, s. 21.

⁴⁴ Tunçdilek, Sıcak Kuşak, s. 104.

Tablo.1. Şam İstasyonu'nun Sıcaklık Ortalamaları

	Maksimum Sıcaklık (°C)	Minimum Sıcaklık (°C)
Ocak	12.0	2.0
Şubat	14.0	4.0
Mart	18.0	6.0
Nisan	24.0	9.0
Mayıs	29.0	13.0
Haziran	33.0	16.0
Temmuz	36.0	18.0
Ağustos	37.0	18.0
Eylül	33.0	16.0
Ekim	27.0	12.0
Kasım	19.0	8.0
Aralık	13.0	4.0

Kaynak: Volkan Aydos-Meltem Duran, Suriye Ülke Etüdü, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2000–30, Eylül 2000, s. 136.

Şunu ifade etmek gerekir ki Suriye'nin çöl bölgesinde, yağıştan çok buharlaşma kuvvetlidir ve bu özellik (yüksek sıcaklık) ülkedeki çöl koşullarını yaratan en büyük faktördür.

Suriye'de görülen iklim tiplerini, bugün dünyada en çok tutulan iklim tasnifinin mimarı olan ve klimatoloji alanında büyük hizmetler başaran Köppen'in iklim tasnifi çerçevesinde değerlendirdiğimizi özellikle belirtmek isteriz. Zira "Köppen'in tasnifinde iklim tipleri bir taraftan suhunet (sıcaklık) şartlarına, bir taraftan da yağış müessiriyeti esasına göre ayırt edilmektedir."⁴⁵ Buna göre Köppen'in sıcaklık şartlarına göre tertiplelediği 11 makroklima tipinin üçünün (Step İklimi -BS-, Çöl İklimi – BW- ve Yazı Kurak Mutedil İklim –Akdeniz İklimi, Cs-) Suriye'de etkili olduğunu buraya kadar yapılan açıklamalar zaten ortaya koymaktadır. Kaldı ki bu iklim tipleri ülkede birçok coğrafi faktörün etkisi altında şekillenmektedir.

Söz gelimi Mümbit Hilal'in batı yarısı daha yüksek olduğu gibi denize daha yakındır. Dolayısıyla Çöl Suriye'sine nazaran biraz daha yağışlıdır. Ayrıca bu sahada bulunan Fırat ve Dicle nehirleri kaynaklarını ülke dışında kalan yağışlı bölgelerden aldıklarından bu sahayı beşeri coğrafya bakımından çöl olmaktan kurtarır.

⁴⁵ Sırrı Erinç, Klimatoloji ve Metodları, Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1996, s. 259.

Aynı şekilde Doğu Akdeniz kıyısındaki dar ova şeridi Akdeniz İklimi'nin tesiri altındadır ve buradaki yağışlar diğer yerlere nazaran daha fazladır. Son olarak çöl şartlarının hâkim olduğu sahada tam anlamıyla kurak bir Çöl İklimi yaşanır. Yani ülkenin en büyük geçim kaynağı olan ziraat, iklimde görülen farklı ve güvensiz şartların tesiri altındadır.

O halde diyebiliriz ki Suriye'de görülen her üç iklim tipi, bitkilerin suya en fazla ihtiyaç duydukları sıcak mevsim olan yaz devresinde kurak geçen bir özellik sergilemektedir. Bu durum yüzünden gelişme süresi içinde bol su isteyen birtakım bitkiler ancak suni sulama sisteminin kurulmasıyla yetiştirilebilmektedir. Böylesi bir sistemin ülkenin tamamında kurulması da söz konusu olmadığından bu tür bitkilerin ekiminin sınırlanması yoluna gidilmiştir. Doğal olarak gelişme evresinde bol su isteyen bitkilerin ekimi yerine buğday, bezelye, mercimek, arpa... Gibi fazla su istemeyen bitkiler yetiştirilmektedir. Hatta kuraklığın şiddetli hissedildiği Doğu Suriye gibi sahalarda ancak deve, keçi, koyun gibi hayvanlar yetiştirilmektedir. Bu konulara ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak değinilecektir.

4.1.3. Doğal Bitki Örtüsü

Dünya üzerindeki en yaygın organik örtü bitkilerden müteşekkildir. Ayrıca bitkiler, her jeolojik devirde yeni beliren ortam şartlarına uyabilmek için çevre şartları ile sıkı ilişkiler geliştirmiştir. Dolayısıyla "flora" olarak da isimlendirilen bitkiler, adeta doğal çevrenin özelliklerini en doğru yansıtan bir gösterge niteliğindedir.

Kaldı ki söz konusu bitkiler, bütün canlılar içinde en ağır yer değiştirebilen canlılar olduğundan buldukları ortamı hemen terk edememektedir. Doğal olarak bitkilerin bu özelliği, onları değişen doğal çevre şartlarına uymağa veya yok olmağa mecbur etmiştir.

Suriye'nin doğal bitki örtüsüne girmeden önce şunu ifade etmek gerekir ki: Bitkilerin gelişimini ve yapısını belirleyen ana etken iklimdir. Ancak iklimin bu misyonu tek başına gerçekleştirdiğini söylemek yanlıştır. Çünkü iklimin yanı sıra ana

kaya, toprak, relief, bakı, yer altı suyu seviyesi, fauna ve nihayet insan gibi faktörlerin bitki hayatı üzerinde çok önemli bir rol oynadıkları da muhakkaktır.

Bu bağlamda Suriye'deki bitki örtüsünün daha çok iklimin tesiri altında kaldığı gerçeğinden yola çıkarak, ülkede görülen yüksek sıcaklık ve kuraklığın bitkilerin gelişimi üzerinde kısıtlayıcı etkilerinin olduğunu söylemek gerekir. Buna istinaden ülkedeki bitkileri efemerler, bir yıllık bitkiler ve çok yıllık (uzun ömürlü) bitkiler olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür.

Suriye'nin özellikle kurak bölgelerindeki çoğu bitkinin efemerlerden meydana geldiğini söylemek mümkündür. Söz konusu bitkilerin hayat süresi kısa olup, ortalama 6–8 hafta arasında hayatta kalma şansları vardır. Bu bitkilerin gelişmesi kışın düşecek yağışlara bağlıdır.

Söz gelimi Büyük Suriye Çölü'ndeki efemerlerin büyük çoğunluğu ocak ayında çimlenirken, hayat devresini martta tamamlar ve nisanda kururlar. Gerçi kuraklığa karşı koyarak ömürlerini temmuza kadar uzatabilen efemerler de vardır, ancak bu bitkilerin büyük çoğunluğu kurak ve sıcak şartlara karşı koymaktansa bu güç devrede faaliyetlerine son vermeyi tercih ederler.⁴⁶

Suriye'de bir de uzun ömürlü bitkiler vardır ki, bunlar sıcak ve kurak geçen devreyi faal geçirebilmek için, derin kök sistemi ile yeraltı su seviyesine ulaşmak gibi özellikleri sayesinde kendilerini oradaki doğal şartlara uydurabilmiştir. Aynı şekilde bazı bitkiler, köklerinin bir kısmını toprağın üzerinde bırakır ve yaz geceleri gerçekleşen “çiy” olayının nemini alarak farklı bir yoldan su temin etme yoluna gider. Bu olay özellikle Suriye'nin batı kesiminde Doğu Akdeniz sahil bölgesinde yetişen asmalarda görülür. Yine “geofit” adı verilen soğanlı ve yumrulu bitkiler (lale, zambak, mor ve beyaz susam, nergis, salkımlı sümbül, süsen, çiğdem... vb) yaz başında sıcaklığın artmasıyla toprak üzerindeki faaliyetlerine son verir. Ancak bu bitkilerin soğanları toprak altında canlılığını koruyarak gelecek yılın optimum şartlarının gelişmesini beklemeye koyulur.

⁴⁶ Tunçdilek, Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, s. 152.

Suriye’de bazı bitkilerin kurak ve sıcak geçen devreye karşı koyabilmek için, yaprakları üzerinde değişiklik yapma yoluna gittikleri görülür. Söz gelimi incir, zeytin, defne, şimşir ve bazı meşe türleri yapraklarını küçülten veya mantarlaştıran türlerdir.

Ayrıca Suriye’nin bitki örtüsü üzerinde şiddetle rol oynayan insan faktörünün etkileri de, üzerinde durulmaya değer bir konudur. Buna göre insan özellikle M.Ö. 10 binlerde başlayan “Segetal Devre”de bitkiler üzerindeki etkisini şiddetle hissettirmiştir. Kaldı ki, tabiatın tahrip edilen klimax vejetasyonunun daima istisnasız yenilediğı de doğru değildir. Zira vejetasyon, insan tarafından bir kere tahrip edildikten sonra, tahribin ardından gelişecek vejetasyonun ilk şeklini alması çok zordur. Çünkü, tahrip toprak erozyonuna ve toprağın bileşiminin değişmesine sebep olur. Hal böyle olunca daha mücadeleci olan ve girdiğı ortamı yüzyıllarca hakimiyetinde tutabilen yabancı bitkiler, söz konusu sahaya kolaylıkla girebilir. Zaten ülkede bugün var olan flora, insanın özellikle pleistosen başından itibaren bitki peyzajında var olmasının bir sonucudur.

Yukarıdaki açıklamalara en güzel örnek Doğu Akdeniz Bölgesi’nde daha önce geniş sahalara yayılan sedir ormanları verilebilir. Daha ilk çağda adı geçen sahada yaşayan insanların sırf mabet ve gemi yapmak için, özellikle Akdeniz sahilinden hemen sonra yükselen dağlar üzerindeki sedir ormanlarını yok ettikleri bir gerçektir. Bu durum tahrip edilen sedir ormanlarının yerini maki, garig ya da step otlarının almalarına olanak tanımıştır.

Suriye’nin bitki örtüsünün bugünkü görünümüne gelecek olursak, floranın ülkede görülen iklim tiplerine göre değiştiğini gözlemlemek mümkündür. Söz gelimi ülkenin batısında Akdeniz İklimi’nin sokulabildiğı alanlarda sık maki ormanlarına rastlanır (özellikle Ensariye Dağları’nın alt zonu boyunca). Genellikle sahilden 400 ile 700 metre yükseltileri arasında kalan bu zonun karakteristikleri; ağaç, ağaççık, çalı ve stepik otlardır. Sahil kuşağının bu bölümdeki ağaçlarının en tanınmış, her zaman yeşilliğini muhafaza eden bazı meşe türleridir. Bu ağaçların boyları 1.5 ile 4 metre arasında kalmakla beraber, aynı formasyon içinde boyu 6 ile 8 metreye kadar çıkabilen kocayemiş ağaçları da vardır. Bu zonda bazı çam türlerinin bulunduğu da

muhakkaktır. Özellikle Halep çamı ile kızılçam en karakteristik çamlardır. Bunların dışında zeytin, mersin, harnup, erguvan, sakız, sandal, zakkum gibi ağaç ve ağaççıkların 600 metre yükseltiye kadar yayılabildiklerini, dolayısıyla sahil kuşağının alt zonu içinde bulduklarını belirtmek gerekir. Adı geçen bitkilerin tamamı maki formasyonunun birer elemanıdır.⁴⁷

Ülkenin Akdeniz sahil kuşağındaki makilerin bozulduğu sahalarda garigler yer alır. Bunlar makilere nazaran daha kısa boylu ve çalılık tabiattadır. Özellikle kermez meşesi, defne, kekik, lavanta, ladin... Gibi türlerle tanınır.

Suriye'nin Akdeniz kuşağının ikinci zonu 600 ile 1200 metreler arasında kalan, koniferlerin hâkim olduğu karışık ormanlardan müteşekkil üst zondur. Söz gelimi ülkenin kuzeybatısındaki Ensariye Dağları'nda koniferlerin hâkim olduğu karışık orman zonu 1200 metreye kadar çıkar. Burada genellikle meşelerle karışık olarak fıstık çamı, ardıç, Halep çamı, köknar, servi ve sedir ağaçları bir arada bulunur. Bu durum iğne yapraklılarla diğer ağaçların karışık yaşadığının bir göstergesidir. Aynı yerlerde 1200 metrenin üzerindeki yükseltilerde ise Kilikya köknarı, bodur ardıç ve Lübnan sedirinin yoğunluk kazandığı görülür. Lübnan sediri bugün sayıca çok az olduğu halde insan elinin değemediği çok arızalı yerlerde eski varlığını hala devam ettirebilmektedir.⁴⁸

Yine Akdeniz sahil kuşağının, 1200 ile 1800 metreleri arasında kalan kısmında bu sefer sadece ardıç (*Juniperus phoenicea*) türleriyle karşılaşmak mümkündür. Ardıç söz konusu yükselti basamaklarının Akdeniz İklimi tesiri altındaki sahalarında hâkim ağaç türüdür.

Dünyadaki ilk orman açmalarının yaşandığı ülkelerden biri olan Suriye'nin batı kesiminde (Filistin topraklarından Amanoslar'a kadar uzanan dağların yüksek ve elverişli kısımlarında), kuzeyden güneye doğru bulunan ağaçlar: Halep çamı, fıstık çamı, Lübnan sediri, köknar, kayın, gürgen, *Q. Aegilops* ve *Q. Cerris* gibi bazı meşeler ile taflanın olduğunu, şimdiye kadar yapılan açıklamalardan yola çıkarak söylemek mümkündür.

⁴⁷ Tunçdilek, Güneybatı Asya "Fiziki Ortam", ss. 174–175.

⁴⁸ Tunçdilek, Güneybatı Asya "Fiziki Ortam", s. 176.

Suriye'nin bitki örtüsünü irdelerken, Doğu Suriye'deki sıcak kuşağa dâhil edilebilen sahalardaki vejetasyon tipine değinmeden geçmemek gerekir. Bu bağlamda adı geçen sahayı Mümbit Hilal Step Sahası ve Çölümsü Step Sahası şeklinde incelemek daha doğru olur.

Bilindiği gibi Mümbit Hilal bölgesi Havran Ovası (Cebel-i Druz civarı), Şam, Hama, Humus ve Halep gibi vahaları içinde barındıran bir sahadır. Buradaki bitki örtüsünün en hâkim olanı Asya türleridir. Ve yukarıda adı geçen “vahalarda en yaygın ağaç buraya mahsus olan bir kavak türüdür (populus euphratica).”⁴⁹

Suriye'nin Mümbit Hilal bölgesi “karasal karakterli Akdeniz iklim tipini yansıtır.”⁵⁰ Dolayısıyla bu saha, yağışı özellikle kış devresinde alır. Bu yağışlar dışında ilkbahar sonundan güz ortasına kadar -bazı orajlar dışında- hiç yağış düşmez. Kaldı ki, yılın belli bir süresine sıkışıp kalmış 300–400 mm.lik yağış, bölgede otçul bir formasyondan daha ileri bir vejetasyon formasyonunun gelişmesine imkân verdirmez. Ülkenin bu bölümünde yüzlerce ot türünü bir arada görmek mümkündür. Fakat bunların içinde en karakteristik olanları şunlardır: artemisia (herba alba), stipa (barbuta), bromus (danthonide), salvia, anchusa, centaurea, triganella, causinia ve athagiadır. Dikkat edilirse yukarıda sayılanların tamamı Asya menşeli türlerdir. Söz gelimi stipa gibi tanelilerin yanında, soğanlı bitkiler, kökleri uzun ve derin çalılar ile tuzcul ıspanakgiller örnek olarak verilebilir.

Suriye'nin Mümbit Hilal sahasını oluşturan bu bölgenin vejetasyonu, özellikle güz devresinde yaşama devam etmekte güçlük çeker. Çünkü adı geçen devrede, aylardan beri devam eden kuraklık nedeniyle toprak bütün nemini kaybeder. Aynı zamanda şiddetli güneşlenme de olduğundan buradaki toprak adeta taşlaşır. Doğal olarak böyle bir ortamda herhangi bir bitkinin yeşil kalması söz konusu değildir. Burada vejetasyon yönünden verimli dönem, şubat ayının sonlarına doğru başlar. Mart ayından itibaren artan ısıyla birlikte, bahar yağmurları da bollaşır. O halde nem ve sıcaklığa bağlı olarak mart ayında canlanmaya başlayan ot formasyonu, nisan ayında en canlı ve en yeşil halini alır. Nisan ayında genelde geofitler gelişir ve özellikle sarı-kırmızı

⁴⁹ Öngör, s. 46.

⁵⁰ Tunçdilek, Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, s. 210.

Manisa laleleri, şakayık, çiğdem, süsen, safran, çiriş otu, düğün çiçeği, dağ lalesi ve diğer soğanlı ve yumru bitkiler var olan yeşil örtüye ayrı bir renk katar. Bu canlılık en fazla birkaç ay sürer. Nitekim haziran sonundan itibaren başlayan şiddetli kuraklık sonucunda ekim ayına kadar devam eden bir ölü dönem hâkim olur. Bu dönemde daha önce hâkim olan yeşil step örtünün yerini, sarı ve boz renkli bir çöl alır.

Çölümsü Step Sahasına gelince; burası Ürdün'ün doğusundaki platolar sahasından başlar, kuzeye doğru Orta ve Doğu Suriye'yi içine alarak Büyük Nufud Çölü'nün başladığı yerde sona erer. Bu saha daha çok ülkenin Büyük Suriye Çölü'ne denk düşer, ki burada toprak yok denecek kadar azdır. Her ne kadar yer yer kumullara rastlansa da, iklimik olumsuzluklar burada devamlı bir bitki örtüsünün yetişmesine olanak vermez. Lakin bu durum bitkilerin yaşam olanağını tümünden kaybettikleri anlamına da gelmez. Öyle ki, özellikle ilkbahardaki yağışlara bağlı olarak deve dikenlerinin yoğun bir şekilde göze çarptığı görülür. Ayrıca artemisia, carex, reamura, salsola ve stipa gibi türler de yaygındır.

Büyük Suriye Çölü'nün eski vadi oluklarının tabanları ile depresyonlar içinde; gerek yağışlar sırasında vadi tabanlarını örten kum ve çakılların içinde biriken sular, gerekse bu yerlerde jeoloji devirlerinden kalma fosil sular bu yerlerde çeşitli ağaç türlerinin tutunmasına ve büyümesine imkân verir. Söz gelimi Antep fıstığı (pistacia) ağaçları ile bu ağaçların arasında yer alan hünnap ağaçları bu bakımdan önemlidir.

4.1.4. Toprak Özellikleri

Toprak; tüm canlıların barındığı, bitkilerin yetiştirildiği, canlı dinamik ve heterojen bir sistemdir. Aynı zamanda toprak, insan, hayvan ve bitkilerin beslenmesinde de doğal bir kaynak olduğundan ulusların geleceğine ve ekonomisine çok büyük katkıları olan bir unsurdur.

Bilindiği gibi “genetik sınıflandırma sistemi”nde, toprak oluş faktörlerinden iklim, bitki örtüsü, topografya, ana kaya ve uzun zaman unsuru dikkate

alınmaktadır. Çünkü adı geçen her bir etkenin toprak oluşumu üzerinde ayrı bir rolü ve önemi vardır.

Söz gelimi iklim; kayaların ayrışmasına neden olduğundan doğrudan doğruya, bitkilerin hayatını düzenlediğinden dolayı olarak etki yapar. Kaldı ki iklimin toprak oluşumuna olan etkisi bazen diğer bütün etkenleri önemsiz kılacak kadar güçlü olmaktadır. Buna göre, toprak genellikle ana kayanın çürümesi ve çatlaklar yoluyla parçalanmasıyla başladığından sıcaklığın burada özel bir yeri vardır. Çünkü ana kayanın çatlama veya çürümesi için her şeyden önce sıcaklık faktörüne ihtiyaç vardır. Fakat çoğu zaman sıcaklık, kayaların parçalanmasında tek başına yeterli değildir. Bu durumlarda nem faktörüne de ihtiyaç duyulur. İşte daha çok “iklime bağlı olarak oluşmuş ve kuşaklar halinde karalar üzerinde yayılmış olan topraklar”⁵¹ olan “Zonal topraklar” bütün Güneybatı Asya’da olduğu gibi Suriye’de de çok geniş yer kaplar.

Şunu ifade etmek gerekir ki, Suriye’de tespit edilen bazı topraklar bugünkü iklim şartlarının eseri değildir. Bunlar ya “Kuaterner”de ya da “Tersiyer”deki iklim şartları altında oluşmuştur. Bugün bu gibi olgun topraklara “paleosol” adı verilmektedir.

Suriye’deki topraklar ister günümüzde, ister “Kuaterner”de teşekkül etmiş olsunlar hemen hepsi kuraklık şartlarının etkisi altında gelişme göstermiş “pedokal” topraklardır. Çünkü Suriye topraklarının tamamı kurak ve yarı kurak bölgelerin sınırları içinde yer alır. Dolayısıyla bu sahalarda yağışlar az olduğu için toprakların yıkanması çok güç olmakta veya ağır cereyan etmektedir. Özellikle yıkanmanın mevcut olmadığı Doğu Suriye’nin Büyük Suriye Çölü’nü de içine alan sahasında, topraklar suda eriyik kimyasal maddeler bakımından çok zengindir. Bu topraklarda kalsiyum karbonat, sodyum tuzu ve az miktarda magnezyum söz konusudur ve özellikle A horizonunda yaygın olarak bulunur. Bu sahanın toprakları renk olarak beyaz, boz veya kirli beyazdır. Lakin renk ne olursa olsun bu topraklar alkali topraklardır.

⁵¹ Ardos-Pekcan, s. 237.

Mezopotamya'nın Suriye'de kalan kısmını oluşturan El-Cezire bölgesini burada ayırmak bir gerekliliktir. Çünkü adı geçen sahayı Çernezyom toprakları kaplamaktadır. Çernezyomlar, kestane veya koyu kahverenkli topraklar kuşağının toprağıdır. Bunlara, organik madde bakımından zengin olduklarından kara topraklar da denilmektedir.

Bilindiğı gibi tipik bir çernezyom profili esas itibariyle iki tabakadan oluşur. Öyle ki, çayır otlarının hemen altında başlayan ve siyah bir tabaka olan A horizonu bulunmaktadır. Bu horizonun yapısı fındık veya kırıntı strüktüründedir. Burası organik madde bakımından zengindir ve kireç önemli ölçüde topraktan uzaklaşmıştır. Bu topraklar kalsiyum yönünden de zengindir. Nitekim B horizonunun altında aşırı derecede kalsiyum karbonat söz konusudur.⁵²

Çernezyom topraklarının bulunduğu alanlarda genellikle yazın sıcak, kışın soğuk iklim şartları mevcuttur ve şiddetli buharlaşmanın görüldüğü kurak devrede topraklar kurumaktadır. Bu nedenle böyle alanlarda orman yetişmemektedir. Genel bir ifadeyle çernezyom toprakları verimlidir ve özellikle bu topraklarda buğday, arpa, yulaf ve çavdar gibi hububatların verimi yüksektir.⁵³

Dikkat edilirse çernezyom toprakları için yukarıda yapılan bütün açıklamalar, Suriye'nin El-Cezire bölgesine uymaktadır. Yani yazın sıcak kışın nispeten soğuk geçen bir iklim, şiddetli buharlaşma, orman örtüsünün olmayışı ve ileride daha ayrıntılı olarak değinileceğı gibi bölgenin adeta bir tahıl ambarı olması.

Suriye'de görülen diğere bir toprak tipi serezyomlardır. "Serezyomlar Suriye'de tek mil iç sahaları kaplar."⁵⁴ Bu topraklar çöllerin step toprakları olarak tanınır. Bu toprakların rengi gridir (beyazımtırak çöl topraklarının esmerleşmiş şekli). Söz konusu rengin belirlenmesinde sahayı kaplayan step örtüsünün önemli bir rolü vardır. Ayrıca ilkbahar ve güz yağışları sonunda yılda iki kere yeşillenebilen bu topraklarda humusun olduğu da bir gerçektir.

⁵² Atalay, Toprak Coğrafyası, ss. 242–243.

⁵³ Atalay, Toprak Coğrafyası, s. 244.

⁵⁴ Tunçdilek, Güneybatı Asya "Fiziki Ortam", s. 140.

Serezyomlar kireç bakımından zengin olduklarından alkalidirler. Bu nedenle “pedokal” topraklar içinde yer alırlar. Kaldı ki bu topraklarda hardpan nispeten daha derinde teşekkül ettiği için, hardpan üzerinde kalan topraklarda tahıl ziraatı yapılabilir. Hatta sulama imkânının olduğu sahalarda verimin artma ihtimali de artar. Serezyomların ziraat bakımından en büyük eksikliği, yeterli miktarda humusa sahip olmamalarıdır. Bu humus azlığının temel nedeni, özellikle yaz devresinde görülen yüksek sıcaklık altında humusun okside olması ve dolayısıyla yanmasıdır. Aynı zamanda sıcak olan yaz devresine kuraklığın da katılmasıyla hem humus yokluğu hem de bitki örtüsünün bu dönemde tamamen kurumuş olması, söz konusu sahada kuvvetli rüzgâr erozyonunun ortaya çıkmasına neden olur. Bu durum toprağa gerçek değerini veren ince elemanlı killerle diğer maddelerin taşınmasına sebebiyet verir. Dolayısıyla toprak erozyonunun şiddetli olduğu İç Suriye veya Doğu Suriye kesiminde; çakıllı veya çok kaba elemanlı, verim gücünü yitirmiş bir toprak örtüsü söz konusu olur. Ancak bütün bu kötü şartlara rağmen, serezyomlar ziraat toprağı olarak Suriye çiftçisinin işini görmektedir. Sulandıkları takdirde çok daha iyi verim de alınabilmektedir.

Özellikle yukarıdaki son cümleye istinaden “Hidrografya Özellikleri Bölümü”nde ifade edilecek bir projeye değinmek gerekir: Suriye’nin Doğu Bölgesindeki tuzlu toprakları sulamaya yönelik bir projesi vardır. Söz konusu proje 225.000 hektar arazinin sulanmasını ön görmektedir ve bu su Dicle Nehri’nden pompalama yoluyla sağlanacaktır. Nitekim 2004 yılının aralık ayında Türkiye ve Suriye arasında 150.000 hektar araziye sulayacak, su potansiyelinin kinetiğe dönüştürülmesi için gereken anlaşma da imzalanmıştır.

Ülkede görülen Zonal Toprakların belki de en önemlisi “terra rosa”lardır. Bu topraklar “güneyde İsrail’den başlayıp, Lübnan ve Suriye’de geniş sahaları kaplayacak kadar yaygınlık gösteririler.”⁵⁵ Kırmızımsı Akdeniz Toprakları olarak da bilinen “terra rosa”lar daha çok Suriye’nin Akdeniz’e kıyısı bulunan batı kesiminde yayılış alanı bulurlar. Özellikle Banyas, Tartus, Lazkiye, El Haffa, Akar Ovası... Gibi sahalarda yaygın olarak görülen bu topraklar, genelde humus bakımından fakir fakat demirseskioksit yönünden zengindir. Zaten toprağa kırmızı rengi veren de bu demir

⁵⁵ Tunçdilek, Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, s. 144.

bileşigidir. “Terra rosa”nın terki binde seskioksit ve silisin yanı sıra alkali maddeler de bulunur.

“Terra rosa esas itibariyle, garig vejetasyonu altında kalsik, kireçli veya dolomitik kireçtaşları üzerinde oluşmaktadır. Fakat kahverengi topraklar olarak bilinen terra fusca toprakları da, orman tahribi ve şiddetli güneş ışınlarına maruz kaldığı bölgelerde terra rosaya dönüşebilmektedir.”⁵⁶

Terra fusca toprakları (kahverengi topraklar) nötr veya hafif alkali reaksiyon gösteren topraklardır. Bunlar silisli ana kaya üzerinde nemli iklimlerde meşe veya maki vejetasyonu altında gelişmişlerdir. Bu topraklar, reli k kırmızı Bt horizonu üzerinde uzanan kahverengi A horizonlu terra rosanın de gradasyonu ile oluşabilirler. Gerçek terra fusca, kurak devre esnasında oluşmuş ped yüzeyler üzerinde bulunan, ferri hidroksit kabuklu kil bakımından zengin, kompakt, hafif asit Bt horizonuna sahip ve ince gri mull tabakası arz eden topraklardır.⁵⁷ Terra fuscalar Lübnan’ın yanı sıra İsrail ve Suriye’nin yüksek dağlık bölgelerinde görülür.

Görüldüğü gibi Suriye’nin Akdeniz İklimi etkisinde kalan batı kesiminde farklı toprak tipleri görülmektedir. Çünkü Akdeniz İkliminin geçerli olduğu bölgelerde; yeşilliğini bütün yıl devam ettirenler, koniferler, maki ve gariglerle bunların altında veya aralarında yer alan çalılar ve step otları gibi oldukça çeşitli vejetasyon tipleri söz konusudur. Buradaki bitki artıklarının toprak oluşumunda pozitif bir rolü vardır. Hal böyleyken toprak üzerinde biriken organik maddeler humus haline gelir ve toprağa karışarak onun terki binin de ğişmesine etki eder. Lakin kış devresinde görülen şiddetli yağışlar hem toprak erozyonunu hızlandırdığından hem de humusun yıkanmasında etkili olduğundan, söz konusu toprakların humus bakımından fakirleşmesine neden olur. Hatta sıcak yaz devresinde humusun bir kısmı okside olur ki, kayıp bu surette daha da artar. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, ormanların yoğunluk kazandığı ve 1000 metrenin üzerinde kalan sahalarda topraklar humus bakımından biraz daha zengin

⁵⁶ Atalay, Toprak Coğrafyası, s. 249.

⁵⁷ Atalay, Toprak Coğrafyası, s. 250.

olabilmektedir. Dolayısıyla bu yerlerde kahverengi-esmer orman toprakları yer almaktadır.⁵⁸

Buraya kadar bahis konusu olan topraklar Zonal Toprakların birer alt grubunu oluşturan toprak gruplarıdır. Lakin ülkede bir de İntrozonal Topraklara dâhil edilen, Suudi Arabistan ile Ürdün'ün bir kısmını da kapsayan Büyük Suriye Çölü'nün olduğu sahaya değinmek gerekir. Kaldı ki bu saha, Suriye'de Fırat'ın batısı ile Havran bölgesine kadar olan kısmı kapsar.

Yukarıda adı geçen sahada, özellikle kurak iklim, kapalı drenaj ve tuzlu ana kayaya bağlı olarak oluşan solançaklar hâkim unsurdur. Ancak solançaklara girmeden önce mutlak surette belirtilmesi gereken bir husus vardır: Kurak Tropikal Bölgeye dâhil edilebilecek Suriye'nin bu çöl sahasında, erglere tekabül eden kumullarla başka yerlerde birikmiş kumlar hiçbir şekilde toprak sayılamaz.

Bilindiği gibi kurak iklim şartları altında ağır cereyan eden kimyasal ayrışma nedeniyle “klorit, sülfat, karbonat, sodyum, bikarbonat, kalsiyum, magnezyum ve potasyum ihtiva eden solançak topraklar”⁵⁹, yıkanmanın olmayışı nedeniyle yüzeylerindeki tuzları oluştukları yerde biriktirirler. Doğal olarak bu birikmenin artması durumunda topraktaki tuz miktarında da artma görülür. Aynı zamanda yer yer meydana gelen yağışlarla, toprağın içine, toprağın üst kısmının kurumasından hemen sonra kapilarite ile yeniden yüzeye gelirlerken, alt zonda birikmiş olan tuzları da beraberinde getirirler. Böylece alt zondaki tuzlarda yüzeye çıkar, ki bu durumda toprak daha da tuzlanır. Dolayısıyla alkalidir.⁶⁰

Kaldı ki söz konusu solançak toprakların PH değeri 8,5 ve daha az iken; değişebilir sodyum yüzdesi de %15'ten azdır. Dolayısıyla daha önce de belirtildiği gibi toprak yüzeyi üzerinde beyaz kabuk sık sık oluşmakta ve tuz çökelleri bazen toprak içerisinde bulunmaktadır. Öte yandan bu topraklar renk olarak açık renklidir ve zayıf gelişmiş horizonlara sahiptir. Gerçi her ne kadar tuzlu topraklara adapte olmuş birçok

⁵⁸ Necdet Tunçdilek, Bölgesel Coğrafyanın Prensipleri (Tabii Bölgeler), İstanbul: İ. Ü. Coğ. Ens. Yay. 1855/73 [t.y.], ss. 43–44

⁵⁹ Atalay, Toprak Coğrafyası, s. 255.

⁶⁰ Tunçdilek, Bölgesel Coğrafyanın Prensipleri (Tabii Bölgeler), ss. 37–38.

bitki türü var ise de, topraklar üzerinde bitki örtüsü son derece seyrek. Yani diyebiliriz ki, bu topraktaki tuzlar sulama vasıtasıyla uzaklaştırılmadıkça söz konusu sahada tarım yapmak mümkün değildir.⁶¹

Suriye için en büyük toprak zenginliği, azonal olan alüvyal topraklardır. Bu topraklar Suriye gibi kurak ve yarı kurak memleketlerde hayati öneme sahiptir. Söz konusu topraklar özellikle ülkenin Fırat ve Habur Irmaklarının vadileri ile batıda El-Gab Çukurluğunun içindeki Asi Vadisi civarında yoğun olarak bulunur.

Söz konusu topraklar, akarsu sistemleri tarafından farklı bölgelerden getirilmiş, orijini değişik topraklardır. Bunlar renk bakımından çok değişikler. Çünkü fiziksel ve kimyasal özelliklerini, alüvyonun kaynaklandığı veya aşınmaya uğrayan alandan gelen değişimler etkilemektedir. Bir başka ifadeyle, ana materyal kireçli ise alüvyon da kireçli, ana materyal killi ise alüvyon da killi, ana materyal kumlu ise alüvyon da kumlu, ana materyal koyu renkli ise alüvyon da koyu renkli, ana materyal açık renkli ise alüvyon da açık renkli olmaktadır.⁶²

Kaldı ki alüvyal topraklar kimyasal maddeler bakımından tek mil toprak tiplerinin en zengini olarak tanınırlar. Şüphesiz bu durum, çeşitli bölgelerin topraklarının birleşiminden meydana gelmelerine bağlı olarak ortaya çıkar. Bunlar humus bakımından da zengindirler. Çünkü genellikle yüksek dağlık sahaların bitki artıkları bu topraklar içinde humus olarak yer alır. Alüvyal toprakların diğer bir özelliği oluşumlarının devam ediyor olmasıdır. Bunlar her yıl yeni gelen millerle daha fazla kalınlaştığından, kalınlıkları bazı havzalarda yüzlerce metreyi bulabilmektedir. Ancak bu topraklar henüz çok genç olduklarından horizonlaşmış değildir. Ne var ki, burada Suriye'yi de ilgilendiren Mezopotamya Vadisine ayrı bir parantez açmak gerekir. Çünkü adı geçen sahada, yeraltı su seviyesi yüzeye yakın olduğundan, kurak ve sıcak devrede toprak içindeki tuzlar su ile beraber hareket halindedir. Hatta sulamanın kötü yapıldığı yerlerde, alt zonda toplanmış olan tuzlar yüzeye gelerek toprakların süratle

⁶¹ Atalay, Toprak Coğrafyası, ss. 255–256.

⁶² Atalay, Toprak Coğrafyası, s. 410.

tuzlanmasına neden bile olmaktadır. O halde bu sahada kalsiyum karbonatın birikmesinden oluşmuş bir horizonlaşma söz konusudur.⁶³

Azonal toprakların bu değerli toprak tipi yanlış sulama ile tuzlandırılmadığı takdirde, zirai verim bakımından çok üstün niteliktedir. Çeşitli kimyasal maddeler bakımından zengin, humus oranı yüksek olan bu topraklarda, Suriye gibi kurak bölgelerde iyi sulama yapıldığı zaman verim kaybının fazla olması söz konusu değildir. Çünkü iyi sulamanın yapıldığı yerlerde toprak üzerinde her yıl ortalama 0,5 cm.lik silt birikmesi gerçekleşebilir ki, bu yeni gelen miller ve humus, bitkilerin tükettiği kimyasal maddelerin kaybını kısmen kapatır.

Alüvyal topraklar Mezopotamya'nın Suriye'de kalan kısmına denk düşmektedir. Dolayısıyla Akdeniz sahil bölgesi, Mümbit Hilal ve yer yer görülen vahalar, üzerinde en fazla tarım yapılan topraklardır.

4.1.5. Hidrografya Özellikleri

Hidrografya coğrafyanın hem kaynaklar, akarsular, göller... Gibi yerin üstünde var olan; hem de yerin altında (yeraltı suları) bulunan sularla ilgilenen bir dalıdır. Söz konusu su kaynaklarının herhangi bir memleketin beşeri ve ekonomik yapısı üzerinde çok müstesna bir yeri vardır. Çünkü gerek tarımın gelişebilmesi, gerek elektrik enerjisinin elde edilmesi, gerek sınaî tesislerinin kurulabilmesi ve gerekse münakale (ulaştırma-taşımacılık) işlerinin sağlıklı yapılabilmesi büyük ölçüde bu kaynakların durumuna bağlıdır. Lakin bu sayılanlar içinde, yapılabilmesi suyun varlığıyla daha alakalı olan tarımdır. Çünkü tarım yalnız ve ancak yağışların sağladığı yahut insanların suni olarak temin ettikleri su ile mümkün olan bir faaliyettir. Dolayısıyla bu bölümde Suriye'nin tarımını büyük ölçüde etkileyen akarsular, göller ve yeraltı suları ayrı ayrı ele alınacak, ülkenin sahip olduğu su kaynaklarının tarımsal yapı ile olan ilişkisi irdelenmeye çalışılacaktır.

⁶³ Tunçdilek, Güneybatı Asya "Fiziki Ortam", ss. 146-147

Suriye için unutulmaması gereken husus şudur: ülkedeki herhangi bir noktada suyun varlığı veya yokluğu, azlığı veya çokluğu o yerdeki yaşam tarzını bütünüyle saptar. Yani mutlak susuz sahalara yaşama dair herhangi bir potansiyele sahip olmaz ve bu gibi yerler insansızdır. Suyun bol olduğu yerler ise insan yoğunluğunun belirginleştiği yerlerdir. Bu bağlamda ülkede var olan vadi şebekesine değinmek bir gerekliliktir.

Suriye’de bulunan vadi şebekesi değişik karakterler sergiler. Bu durumun temel nedeni ülkenin sahip olduğu topoğrafik ve iklimik şartların farklılığıdır. Söz konusu farklılıklar ülkede üç farklı drenaj sisteminin yer almasına sebebiyet vermiştir.

4.1.5.1. Ekzoreik Sahaların Drenaj Şebekesi

Sularını denize ulaştırabilen dış drenaj sahası anlamına gelen Ekzoreik sahalara daha çok Ortadoğu’nun “yüksek saha” memleketlerinde tesadüf edilir. Çünkü söz konusu bölge hem fazla yüksek hem de bol yağışlıdır. Dolayısıyla Ortadoğu’da bu özelliklere sahip iki memleket İran ve Türkiye’dir. Ekzoreik sahalardan Suriye, güneyinde yer alan Ortadoğu memleketlerinden daha şanslıdır. Çünkü ülke menşei yabancı ve nispeten nemli ülkeler olan Fırat, Asi, Belih, Habur... Gibi nehirlerle sahiptir. Bu nehirler ülkenin, adeta can damarlarını teşkil eder.

Ayrıca ülkedeki bütün akarsular ülkede var olan iklimik özelliklerin yanı sıra, arazinin stratigrafik yapısı ve litolojik şartlarına bağlı olarak farklı özelliklere bürünür. Örneğin ülkenin özellikle batı kesiminde yaygın olan kalker, volkanik lav ve detritik depolar oradaki su miktarının bir kısmının yeraltına sızmasına olanak verir. Dolayısıyla o akarsuyun debisi söz konusu sahada nispeten azalır. Yine Suriye’nin özellikle Akdeniz yağış rejiminin etkisi altındaki kesiminde “güzden itibaren bölgeye girmeye başlayan gezici barometre minimumları, bıraktıkları yağışlarla oradaki akarsuların yataklarındaki su miktarını artırır.”⁶⁴ Hatta buradaki akarsuların bir kısmı bölgedeki yüksek dağ kütleleri üzerine düşen karla da beslenir. Ne var ki yağmurların

⁶⁴ Tunçdilek, Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, s. 67.

kesildiği ve kar sularının azaldığı sıcak aylarda, yukarıda izah edilen durumdan farklı bir durumla karşılaşılır ve akarsuların çoğunun suları kuruyacak kadar azalır. Hal böyle olunca Suriye için önem arz eden ve Ekzoreik karakterde olan nehirlerin ayrı ayrı irdelenmesi, söz konusu nehirlerin ülke tarımı ve dolayısıyla ekonomisi üzerinde oynadıkları rolleri ortaya koymak açısından zorunluluktur. Bu nehirler şunlardır;

Fırat Nehri: 2780 km ile Batı Asya'nın en uzun nehri olan Fırat 720.000 km²'lik havzaya sahiptir. Bu nehir Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde; batıda Karasu ve doğuda Murat Suyu'nun Keban yakınlarında birleşmesiyle meydana gelmektedir. Türkiye'deki uzunluğu 1263 km olan Fırat Birecik'ten Suriye topraklarına girer (Suriye'nin Cerablus topraklarından). Nehrin Suriye'deki uzunluğu 680 km'dir.⁶⁵ Fırat Nehri'nin rejim özelliklerine değinmeden önce söz konusu nehrin yıllık ortalama akım miktarını vermek gerekirse:

Türkiye'de nehrin üzerinde bulunan Keban, Atatürk ve Birecik ana akım gözlem istasyonlarından elde edilen bulguların değerlendirilmesiyle Fırat Nehri'nin yıllık ortalama doğal akım miktarı Keban Barajı'nda 20.70 milyar m³, Atatürk Barajı'nda 26.89 milyar m³ ve Birecik istasyonunda 30.73 milyar m³ olarak hesaplanmıştır. Ayrıca Türkiye sınırları içinde doğan ve Suriye topraklarında Fırat'a karışan akarsuların kendi sınırlarımız içindeki toplam yıllık ortalama doğal akım miktarı 859 milyon m³ olarak hesaplanmıştır. Bu değerlere göre Fırat Nehri ve kollarının Suriye hududuna girdiği kesimde yıllık ortalama doğal akım miktarı 31.58 milyar m³ olmaktadır.⁶⁶

Tablo.2. Fırat, Dicle ve Asi Havzalarının Yıllık Ortalama Su Potansiyelleri

Havza İsmi	Ortalama Yıllık Akış (Milyar m ³ /yıl)
Fırat Havzası	31.58
Dicle Havzası	25.24
Asi Havzası	1.17

Kaynak: T. C. Başbakanlık DPT, s. 2.

⁶⁵ T. C. Başbakanlık DPT, Sınır Aşan Sular, Fırat-Dicle Havzası ve Güneydoğu Anadolu Projesi, Hizmete Özel, Ankara: Haziran 1997, s. 23.

⁶⁶ T. C. Başbakanlık DPT, s. 23.

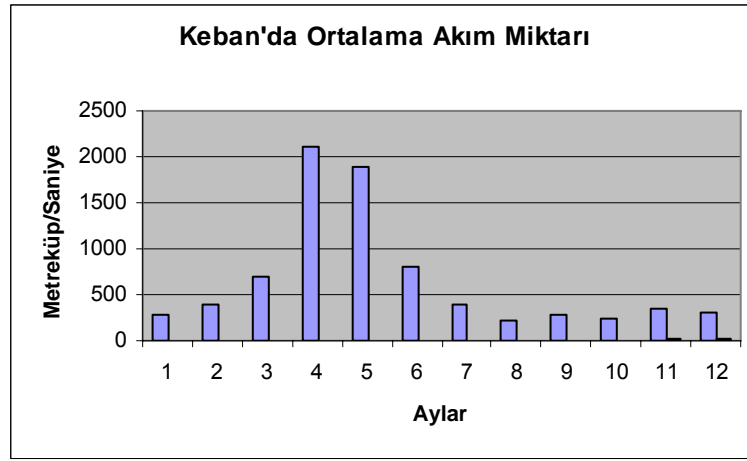
Buraya kadarki açıklamalara ışık tutmak maksadıyla Fırat Nehri'nin Suriye dışından doğan bir nehir olması vesilesiyle, nehrin rejimi hakkında da bilgi vermek gerekir.

Bilindiği gibi her akarsuyun rejimi birinci derecede havzasının iklim şartlarına, bu şartların tayin ettiği beslenme ve kayıp miktarına bağlıdır. Daha sonra topografya şartları, eğim, bitki örtüsü ve zeminin litolojik yapısı gibi özellikler de o akarsuyun rejimini etkiler. Ancak iklimden sonra sıralananlar iklim şartlarının rolü yanında genelde ikinci planda kalır. Bu bağlamda Fırat'ın menşei olan Türkiye'deki Doğu Anadolu Bölgesi iklim özelliklerinin su seviyesine katkısı verilmelidir.

Doğu Anadolu nehirlerinin ve dolayısıyla Fırat'ın rejimi üzerinde en büyük etkiyi yapan etmen karların erimesidir. Bu ise sıcaklık şartlarının yıllık seyrine ve don süresinin bitimine bağlıdır. Bilindiği üzere söz konusu bölgenin güney kısmında azami yağış kışa rastlar. Buna karşılık kuzeye ve kuzeydoğuya ilerledikçe azami yağış bahara ve yaza isabet eder. Lakin bütün bu değişiklikler rejim üzerinde kar erimesinin oynadığı derecede kuvvetli bir rol oynamaz. Özellikle Fırat Nehri'nin yukarı ve orta çığıruları arasında bulunan Kemaliye'de akım, yıllık iki maksimumdan ve iki minimumdan oluşur. Maksimumlardan biri nisanın sonlarına ve mayısın başlarına rastlar ki, bu sırada ortalama akım 500–600 m³/s civarındadır. Bu maksimum mart sonlarında başlamakla beraber, akımın süratle artması bilhassa nisan içinde meydana gelir. Esasen bu, yağış azamisi (maksimumu) mevsimidir. Takriben sekiz hafta kadar süren bu kabarık devrede nehrin bir yıl içinde geçirdiği suyun hemen yarısı akıtılır. Bu dönemi süratli bir alçalma takip eder ve neticede güz başlarında (eylül ve ekimde) minimum seviyeye ulaşılır. Bu dönemdeki ortalama akım 80–90 m³/s civarındadır. Bu dönemi takip eden süreçte hem bahar yağışları hem de azalan evapotranspirasyon sayesinde akım biraz artar ve seviye hafifçe yükselir. Ne var ki bu durum çok silik ve süreksizdir. Çünkü birden bire bastıran şiddetli soğuklarla yağışlar kar haline geçer ve don şartları meydana gelir. Bunun sonucunda nehrin akımı ve seviyesi düşerek ocak

ayında ikinci minimuma erişilir. Nihayet mart başlarında karların erimeye başlaması ile bu minimum sona erer ve seviye esas maksimuma doğru yükselmeye başlar.⁶⁷

Yukarıda verilen Fırat Nehri'nin rejiminde Kemaliye istasyonu temel alınmıştır. Nehrin rejimine ilişkin, özellikle doğum yeri olan Türkiye'deki diğer istasyonlarda da durum az çok farklılıklarla Kemaliye'ye benzer. Nitekim Keban'a bir göz atıldığında; Kemaliye'de 80–90 m³/s olan ortalama minimum debi, Murat ile birleştikten sonra Keban'da 225 m³/s olmaktadır.

Şekil.2. Fırat Nehri'nin Keban İstasyonunda Aylık Ortalama Akım Miktarları

Kaynak: Sırrı Erinç, Türkiye'de Akarsu Rejimlerine Toplu Bakış, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 17, 1957, s. 110.

Ne var ki bu debi Fırat'ın Türkiye'de kalan kısmıyla ilgilidir. Söz konusu nehrin Suriye'de kalan kısmının debisi, ülkedeki iklimin çok kurak ve sıcak olmasına bağlı olarak düşer. Nitekim Fırat'ın içinden geçtiği ve ülkenin doğusunda kalan "Deyrizzor şehrinde yıllık yağış tutarı sadece 140 mm civarındadır."⁶⁸ Hele bu bölgedeki buharlaşma şiddeti de göz önüne getirildiğinde, nehrin her iki ülke toprakları içindeki debi farkı daha da barizleşir.

⁶⁷ Sırrı Erinç, Türkiye'de Akarsu Rejimlerine Toplu Bakış, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 17, 1957, s. 109.

⁶⁸ Öngör, s. 37.

Fırat Nehri'nin rejim özellikleri de verildikten sonra kesin olan şudur ki, Fırat havzasının Türkiye'deki yüz ölçümü 127.304 km² ve havzadaki -Türkiye sınırları içinde kalan- yıllık ortalama yağış 540 mm'dir. Havzanın toplam ova arazisi yaklaşık 4,9 milyon hektar iken bunun sulanabilir alanı 1,8 milyon hektardır. Bunun yanında Suriye hudutları içinde Fırat Nehri'ne gelen ilave yıllık ortalama potansiyelin 4 milyar m³ olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁹

Bu duruma göre Fırat Nehri'nin toplam yıllık ortalama akım potansiyeli 35.38 milyar m³ olmakta ve toplam su potansiyelinin %88,8'i Türkiye'de oluşmaktadır. Hatta Habur ve Balık suları dikkate alındığında Türkiye'nin toplam katkısı %98'e ulaşmaktadır.⁷⁰

Tablo 3'te de görüldüğü gibi Fırat Nehri'ne Suriye'nin katkısı 4 milyar m³ veya %11,24'tür. Türkiye'nin katkısı ise 31,58 milyar m³ veya %88,76'dır. O halde rahatlıkla denilebilir ki Suriye'nin şansı, Fırat Nehri'nin nispeten nemli Doğu Anadolu Bölgesi'nde doğarak ona ulaşması iken, şanssızlığı bu nehrin beslenme havzasının tamamına yakınının Türkiye'de bulunması ve suyun kullanımı konusunda ülkeler arası ciddi diplomatik krizlere neden olmasıdır. Gerçi bu konuda Türkiye 1987 yılında imzalanan "Ekonomik İşbirliği Protokolü" ile sınırından ortalama 500 m³/s su bırakmayı taahhüt etmiştir. Lakin ayrı bir inceleme hususu olan bu konu üzerinde hala ciddi anlaşmazlıklar bulunmaktadır.

⁶⁹ T. C. Başbakanlık DPT, s. 24.

⁷⁰ T. C. Başbakanlık DPT, s. 24.

Tablo.3. Fırat ve Dicle Nehirlerinin Ortalama Yıllık Akımları ve Havza Ülkelerinin Katkıları

	Ortalama Yıllık Akım (Milyar m ³)	Milyar m ³			Yüzde Dağılımı			Toplam
		Türkiye	Suriye	Irak	Türkiye	Suriye	Irak	
Fırat	35,58	31,58	4,00	0,00	%88,76	%11,24	%0,00	%100
Dicle	48,67	25,24	0,00	23,43	%51,86	%0,00	%48,14	%100
Toplam	84,25	56,82	4,00	23,43	%67,44	%4,75	%27,81	%100

Kaynak: T.C. Başbakanlık, s. 25.

Suriye'nin Fırat üzerinde birçok baraj projesi vardır ki o konulara "Tarımda Sulama" bölümünde değinilecektir.

Asi Nehri: Suriye'nin ekzoreik karakterde olan diğer önemli su kaynağı Asi Nehri'dir. Bu nehrin tarihi adı Orontes olup Arapça adı Nahr el-Asi'dir. Nehir, Lübnan topraklarında Baalbek yakınındaki Elbekaa Vadisi'nin Lübnan Dağlarına bakan yamaçlarından doğar. Kuzey Lübnan ve Batı Suriye'de güney-kuzey doğrultusunda sırasıyla Bekaa, Gab ve Amik depresyonlarından geçer. Bu depresyonlardan birinden diğerine yer yer kalker veya bazalt lavlarından oluşmuş eşikler ile bunlar içinde açılmış boğazlardan geçer.

Asi Nehri'nin toplam uzunluğu 380 km'dir.⁷¹ Söz konusu nehir Lübnan'ın Bekaa bölgesinde doğduktan sonra aynı ülkede 40 km yol kat eder, ardından Suriye'nin Gab depresyonunda akmaya başlar. Nehrin bu ülkede kat ettiği yol 120 km

⁷¹ Asi Nehri'nin uzunluğu Öngör'e göre (Öngör, s. 32) 570 km dir. Lakin gerek Atalay'a göre (İbrahim Atalay, Türkiye Coğrafyası, Genişletilmiş 4. Baskı, İzmir: E. Ü. Basımevi, 1994, s. 145), gerekse Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi'ne göre (2. cilt s. 851) bu uzunluk 380 km'dir.

dir. En son Türkiye'nin Hatay ilindeki Amik depresyonunun güney kenarında geniş bir dirsek çizerek batıya döner. Nehir Antakya'dan geçerek Amanosların güney kenarı ile Suriye'deki Ensariye Dağlarının Türkiye'de kalan uzantısı olan Samandağ ilçesindeki Akra Dağı'nın (Kel Dağı) arasındaki tabii oluktan geçer ve aynı ilçenin batısında Akdeniz'e dökülür. Nehrin Türkiye sınırlarında kat ettiği mesafe 88 km'dir.

Asi Nehri'nin ortalama yıllık akışı 1,17 milyar m³ tür. İleriki bölümlerde daha ayrıntılı değinileceği gibi, Suriye bu nehrin sularını daha çok tarım topraklarını sulamada kullanmaktadır. Nitekim söz konusu nehrin üzerinde birçok baraj ve bent kurmuştur. Öyle ki Suriye Asi'nin sularının yaklaşık %90'ını tek başına kullanmaktadır.

Asi Nehri'nin rejimi ülkedeki diğer akarsulardan farklıdır. Çünkü: özellikle yukarı çığırında, Bekaa yamaçlarındaki kaynaklarla beslenen nehrin suları kabarmağa başlar ve mart-nisan aylarında maksimum değere ulaşır. Bu kabarmada rol oynayan özellikle yağmurlardır. Fakat Lübnan ve Antilübnan dağlarının yüksek kısımlarındaki kar sebebiyle su seviyesi mayıs-haziran aylarında da az çok yüksektir. Temmuz-aralık devresi ise suların en alçak olduğu dönemdir.⁷²

Dikkat edilirse nehrin debisinin en alçak olduğu dönem Akdeniz İklimi'nin kurak dönemidir. Bunda, nehrin kat ettiği bölgelerin üç ülkede de (Lübnan, Suriye, Türkiye) Akdeniz yağış rejiminin etkisi altında bulunması temel rolü oynar.

Dicle Nehri: Türkiye'de Elazığ yakınlarında doğan Dicle Nehri'nin toplam uzunluğu 1900 km dir. Türkiye'deki uzunluğu 523 km olan nehrin büyük bir kısmı Irak topraklarındadır. Dicle Nehri'nin ortalama yıllık akım miktarı 48,67 milyar m³ tür. Daha önce tablo 3'te de gösterildiği gibi Dicle'ye Türkiye'nin katkısı 25,24 milyar m³ iken, Irak'ın katkısı 23,43 milyar m³ tür. Dikkat edilirse topraklarının kuzeydoğu köşesinden geçen Dicle'ye Suriye'nin herhangi bir katkısı yoktur.

⁷² Öngör, s. 32.

Ancak Dicle Nehri'nin mil taşıma kapasitesi çok yüksektir ki, bu oran yaklaşık 40 milyon m³ tür.⁷³ Dolayısıyla bu nehrin Suriye'nin de içinde bulunduğu bereketli Mezopotamya topraklarının oluşumuna çok ciddi katkıları vardır (Tablo 4).

Tablo.4. Dicle ve Fırat Nehirlerinin Taşıdıkları Asılı Yük Miktarları

Dicle (Bağdat'ta Irak)	5.760.000
Fırat (Tabka'da Suriye)	4.750.000

Kaynak: M. Yıldız Hoşgören, Hidrografya'nın Ana Çizgileri I (Yeraltı suları-Kaynaklar-Akarsular), 5. Baskı, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2004, s. 105.

Ayrıca ileride “Tarımda Sulama” bölümünde de değinileceği gibi, Suriye'nin Dicle Nehri üzerinde devreye soktuğu kayda değer bir projesi yoktur. Ancak özellikle Cezire bölgesindeki tuzlu toprakları yıkamaya yönelik 225.000 hektar arazinin sulanmasını öngören ve Dicle'den pompalama yoluyla su teminini hedefleyen bir projesi gündemdedir. Nitekim Türkiye Başbakanı'nın Aralık 2004'te ülkeye yaptığı ziyaret sırasında bu projenin bir kısmının hayata geçirilmesi için gereken anlaşma imzalanmıştır.

Dicle Nehri'nin rejim özelliklerine kısaca değinmek gerekirse; nehrin rejimi düzensizdir denilebilir. Özellikle yaz aylarında su seviyesi bir hayli düşüktür. Nehrin sularının yükselme zamanı Fırat Nehri'ne göre daha erken ve daha anidir. Öyle ki suların yükseldiği dönemde, debi yukarı Irak'ta 1470 m³/s'ye kadar da inebilir. Zaten söz konusu nehir, sularının mevsimsel değişimi bakımından dünyanın önde gelen akarsularından biridir. Dicle Nehri Basra Körfezi'ne ulaşmadan yaklaşık 180 km önce Irak'ın Kurna kasabası civarında Fırat Nehri ile birleşir ve tek kol halinde Basra Körfezi'ne Şattül-Arap adını alarak ulaşır.

4.1.5.2. Suriye'deki Andoreik Sahaların Drenaj Şebekesi

“Suların denize ulaşamadığı devamlı akıştan yoksun kurak bölge drenajı”⁷⁴ olan Andoreik havzalar bir nevi iç drenaj şebekesidir. Bu tür havzaların

⁷³ Tunçdilek, Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, s. 77.

oluşumunda orojenik ve epirojenik hareketlerin yanı sıra iklimik faktörler de rol oynamaktadır. Yerine göre değişmekle beraber orojenik ve epirojenik hareketlerin bu tür havzaların oluşumu için gereken ilk etkiyi yaptıkları söylenebilir (özellikle kırılmaya uğramış kompartımanların ters yönlü hareketleri, çanaklaşmalar ve volkanik faaliyetlerin kuvvetli etkisi gibi etkiler neticesinde). Ancak şunu ilave etmek gerekir ki, söz konusu havzaların oluşumunda yalnızca tektonik faktörlerin rol oynaması mümkün değildir. Burada iklimik faktörlerin etkisi de muhakkaktır. Çünkü Andoreik havzalar genelde çanak şekindedir ve bu havzaların içe bakan kısımları dışa bakan kısımlardan çok daha az yağış alır. Dolayısıyla yağışların az olması, sıcaklık fazlalığına bağlı şiddetli buharlaşmanın da etkisiyle mevcut akarsuları zayıflatır ve kuvvetsizleştirir, bu da akarsuların denize ulaşmadan kurumalarına neden olur. Lakin “akarsuların denize ulaşamamaları kapalı havzalarda bulunmalarından da ileri gelebilir (orografik içe akışlılık veya orografik andoreizm).”⁷⁵

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle Suriye’ye bir göz attığımızda, ülkenin özellikle Doğu Akdeniz sahil bölgesinin tektonik hareketlere maruz kaldığı, ayrıca söz konusu sahanın iklimik özelliklerinin de (kurak mevsim nedeniyle) Andoreik havza oluşumuna müsait olduğunu görmemiz mümkündür.

Nitekim ülkenin Akdeniz kıyısında olan Banyas şehrinin kuzeyinden başlayarak Ürdün’ün Kızıldeniz’deki Akabe Körfezi’ne kadar uzanan Büyük Gor Çukuru tipik bir Andoreik havzadır. Tabii bu sahada bulunan Asi Nehri’ni ayrı tutmak gerekir. Çünkü bu nehir El-Gab depresyonunu takip ederek denize ulaşma olanağı bulmuştur. Dolayısıyla Ekzoreik bir karakter kazanmıştır.⁷⁶

Ancak özellikle Suriye’nin güneyinde bulunan ve Suriye-Ürdün sınırının bir kısmını teşkil eden Yermuk Nehri de Şeria’ya karışarak Lut Gölü’ne döküldüğünden bir Andoreik vadidir (Şeria Nehri de Suriye’nin Hermon Dağı’ndaki tepelerden doğar). Yine Arapça’da “ued” olarak isimlendirilen, kurak ve yarı kurak bölgelerde zaman zaman görülen sağanak yağışlar nedeniyle mevsimlik akan ve yatakları çoğunlukla kuru

⁷⁴ Ardos-Pekcan, s. 16.

⁷⁵ M. Yıldız Hoşgören, Hidrografya’nın Ana Çizgileri I (Yeraltı suları-Kaynaklar-Akarsular), 5. Baskı, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2004, s. 111.

⁷⁶ Tunçdilek, Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, s. 57.

olan akarsular da bu gruptandır. “Ued”e ülkede verilebilecek en güzel örnek Barada Suyudur.

Barada, Antilübnan Dağlarının doğu yamaçlarındaki kuvvetli eğimlerle iner ve özellikle beslenme havzasında yer alan kaynakların suyunun bol olmasına bağlı olarak yazın da az miktarda su taşır. Bu vadi Şam’ın başlıca su kaynağıdır ve üzerinde altı derivasyon kanalı söz konusudur.⁷⁷

Daha önce de belirtildiği gibi ülkede kapalı havza karakterli Andoreik havza niteliğinde olan bir takım su kaynakları vardır ki, bunların başında kuzeydeki Halep havzası gelir.⁷⁸ Ayrıca Ceyrud ve Hatuniye gölleri ile Halep’in güneydoğusunda yer alan El-Cebbul Gölü diğer önemli kapalı havzalardır. Zaten söz konusu göllerin suları da oldukça tuzludur.

Suriye’nin batı kesimi veya bir başka ifadeyle Doğu Akdeniz sahil kesimi ile Fırat Nehri’nin geçtiği (Fırat-Dicle arasında kalan kesim) Rakka, Deyrizzor, Meyadin ve Ebu Kamal şehirlerinin bulunduğu Kuzey Cezire bölgesi denize sürekli akışı olan havzaları kaplamaktadır. Söz konusu sahaların dışında kalan ve Suriye’nin çok büyük bir bölümünü kaplayan saha ise kapalı havza niteliğindedir.

4.1.5.3. Areik Sahaların Vadi Şebekesi

“Daimi akışı olmayan genellikle tam kurak çöl bölgesi”⁷⁹ olan bu tür sahalar, Suriye’nin çöl bölgesi konumundaki (Büyük Suriye Çölü) doğu kesiminde çok geniş yer kaplar. Bu sahanın Areik bir karakterde olması iklimik ve jeomorfolojik özelliklerin ortak bir eseridir. Çünkü ülkenin batı kenarı başlangıçta kırılarak yükselmiş, bunu takiben yığılan magmatik sahrelerle yüksek kısım bir dağ ve plato haline gelerek, söz konusu vadi şebekesinin eğime paralel bir şekilde Basra Körfezi kıyılarına kadar uzanmasına sebebiyet vermiştir.

⁷⁷ Öngör, ss. 30 ve 212.

⁷⁸ Hoşgören, Hidrografya’nın Ana Çizgileri I (Yeraltı suları-Kaynaklar-Akarsular), s. 113.

⁷⁹ Ardos-Pekcan, s. 19.

Areik vadilerin denize ulaşamama nedenlerinin başında su kaynaklarının yetersiz olması, şiddetli buharlaşma ve vadi tabanlarının akıma uygun olmayan özellikleri gelir.

Söz konusu vadiler Suriye'nin çöl bölgesinde fazlaca bulunur. Şüphesiz bu vadilerin oluşumuna kurak bölge şartlarının sebep olduğu düşünülemez. Derin kazılmış ve bugün çakıl veya kumlarla dolu olan bu şekiller, daha önceki jeoloji devirlerinde yarı nemli bir periyodun geçerli olduğu tarihlerde meydana gelmiştir.⁸⁰ Günümüzde bu vadilere su ancak, ender rastlanan kısa süreli sağanak yağışlarla gelir. Bu suyun vadiye uzun bir süre kalmasına imkân yoktur. Çünkü şiddetli kuraklık neticesinde gerçekleşen buharlaşma söz konusudur. Lakin her şeye rağmen bu sahalardaki kuru vadilerin zaman zaman akışa geçtiği ve akış anında taşıdığı enkazı bir süre sonra terk ettiği bir gerçektir.

4.1.5.4. Göller

Suriye'de doğal göller daha çok kapalı havza konumundadır. Dolayısıyla bunlar, sularının tarımda kullanılması pek mümkün olmayan göllerdir. Bu göllerin en önemlileri Halep'in güneydoğusunda yer alan El-Cebbul Gölü, ülkenin doğusunda Irak sınırına yakın olan Revde, onun güneyindeki El-Burgut, ülkenin orta kesiminde bulunan El-Muh gölleri ile Ceyrut ve Hatuniye gölleridir. Bu göllerin hemen hemen tamamı oldukça tuzludur. Bu tuzluluğun temel nedeni adı geçen göllerin su kazançlarının fazla olmaması (aşırı sıcaklık ve buharlaşma ile az yağış nedeniyle) ve göllerin havzasında bulunan arazi tabakalarının tuzlu olmasıdır.

Göl olarak değerlendirilen bazı yapay set gölleri vardır ki, bu göller insanlar tarafından akarsu yatakları üzerinde yapılan set veya barajların gerisinde suların toplanmasıyla meydana gelen göllerdir.⁸¹ Suriye'de çok önemli olan bu göller içme ve kullanma suyunun temini, sulamalı tarım için gerekli olan suyun sağlanması ve elektrik enerjisi elde edilmesi gibi çeşitli amaçlar için meydana getirilmiştir. Bu yapay

⁸⁰ Tunçdilek, Sıcak Kuşak, s. 109.

⁸¹ M. Yıldız Hoşgören, Hidrografya'nın Ana Çizgileri II (Göller), İstanbul: Çantay Kitabevi, 2004, s. 30.

göllerin tamamına yakını Fırat ve Asi nehirlerinin üzerine kurulmuştur. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi ülke henüz Dicle Nehri'nden yararlanamamaktadır. Ayrıca Hermon Dağı'nın karlı tepelerinden doğan Şeria ile Suriye-Ürdün sınırının bir kısmını teşkil eden Yermuk nehirleri 1967 Arap-İsrail savaşları sırasında tamamen İsrail'in kontrolü altına geçmiştir. Dolayısıyla adı geçen iki nehrin yanı sıra yine Şeria Nehri'nin kolları olan (Yermuk da Şeria'nın bir koludur), Yabbok-Zorka, Amor-Mujib ve Litani nehirleri; İsrail'in gerek Suriye'nin Golan Tepeleri'ni gerekse Ürdün'ün Batı Şeria'sını işgal etmesi nedeniyle tamamen İsrail'in kontrolüne geçmiştir. O halde o güne kadar hem Şeria hem de Yermuk ırmaklarından yararlanan Suriye bu imkânlardan yoksun kalmıştır.

Hal böyle olunca ülke yapay set göllerinin yaklaşık tamamını Fırat ve Asi ırmakları üzerinde kurmak durumunda kalmıştır. Bu göllere ilerideki "Tarımda Sulama" bölümünde ayrıca değinilecektir. Şimdilik bu göllerin isimlerinin verilmesiyle yetinilecektir. Bunlar: Asi Nehri üzerinde Humus ve Hama şehirlerinin elektriğini de sağlayan Restan ve Maharde barajları ile Cısr el-Sugur bendi; Fırat Nehri üzerinde Tabka Barajı, El Baas Regülâtörü ve Teşrin barajlarıdır. Ülke bunları şu anda kullanmaktadır. Suriye'nin daha başka baraj projeleri de söz konusudur fakat söz konusu projeler henüz hayata geçirilmemiştir.

4.1.5.5. Yeraltı Suları

Yeraltı suları atmosfer ve karalar arasında var olan su dolaşımının bir unsurudur. Oluşumları genellikle yağmur şeklinde karalar yüzeyine düşen yağışların bir kısmı ile kar şeklindeki yağışların oluşturduğu kar örtülerinin erimesi neticesinde oluşan sulara bağlıdır. Söz konusu suların bir bölümü karalar yüzeyinin çukur sahalarını doldurarak göllenirken, bir bölümü topografya yüzeyinin eğimi boyunca akarak diğer yer üstü sularını (akarsular, seyelanlar gibi) meydana getirir. Ancak bir de uygun koşullarda yeraltına sızan bir miktar sular da vardır ki, bunlar geniş anlamda yeraltı sularını oluşturur.⁸² Bu sular yeryüzünün birçok yerinde insanların yaşamlarına devam

⁸² Hoşgören, Hidrografya'nın Ana Çizgileri I (Yeraltı Suları-Kaynaklar-Akarsular), s. 1.

edebilmeleri için gerekli olan suyun sağlanması bağlamında muazzam bir öneme haizdir.

Özellikle Suriye gibi kuraklık olgusunun var olduğu bir memlekette, su eksiğini tamamlamak için yalnız yeryüzü suları ile yetinmek mümkün değildir. O halde ülkede yeraltı sularının hayati bir değeri vardır.

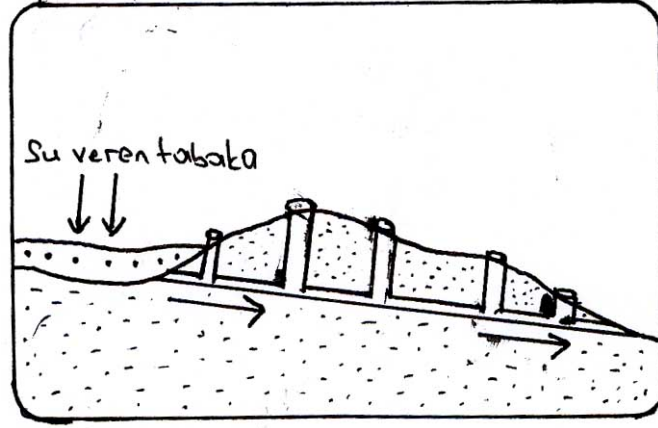
Bu bağlamda Suriye'nin özellikle Akdeniz kıyısındaki batı kesiminde, kalkerlerin yaygın ve kalın tabakalar halinde bulunması, aynı zamanda Suriye'nin en yağışlı kesiminin de burası olması, söz konusu sahanın bol su veren kaynaklar içermesini olanaklı hale getirmiştir. Antilübnan ve Hermon dağlarının doğu eteklerinde hem kaynak hem de yeraltı sularının fazlaca bulunması bu durumun bir eseridir. Bu sulara kuyular açılarak veya sondaj boruları indirilerek varılır. Başka bir ifadeyle bu sulardan faydalanabilmek için bir taraftan çok modern usuller uygulanırken, diğer taraftan ilk çağlardan beri mevcut olan bazı geleneksel metotlar da terk edilmiş değildir.

Bu metotların en tanınmış şekli Suriye'de "kanayat" olarak isimlendirilen, Irak'ta "kehriz" ve İran'da "kanat" olarak bilinen "foggara"lardır. "Foggara" Arapça bir kelime olup yeraltı sularını toplamak ve tarlalara sevk etmek için yapılan tünellere verilen isimdir. Bu sistemin esası şudur: Dağ eteği ovalarında satha nispeten yakın yeraltı suları tünel şeklinde bir galeri açılarak toplanır. Bu galerinin zemini, dağ eteği ovasından daha aşağı irtifalardaki tarlalara doğru hafif eğimlidir. Söz konusu galeriler belli aralıklarla açılan kuyularla satha bağlanır. Suriye'de yaygın olan bu sistemde esas amaç, yeraltına sızan suyun galeride toplanmak suretiyle eğim boyunca yeraltından akmasını sağlamak, böylece yazın yüksek sıcaklığının sebep olacağı şiddetli buharlaşmadan korunmayı ve suyun bir kısmının kaybını önlemektir.⁸³

Yukarıda bahsi geçen ve "kanayat" veya "kehriz" olarak bilinen sistemin, Suriye'de Romalılardan kalanları da vardır. Bunlardan bir kısmı yıkılmış ve işlemez iken, bir kısmının akışı o dönemden beri devam etmektedir. Söz gelimi Şam Vahasının kuzey kısmını sulayan "kanayat"lar bunlara örnektir. Bu teşekküller

⁸³ Öngör, ss. 91-92.

İran'dakiler kadar uzun değildir, fakat birçok köyün tarım arazisinin sulanması bunlarla olmaktadır.⁸⁴

Şekil.3. Su “Kanayat”ından (“kehriz”inden) Bir Kesit

Kaynak: Tunçdilek, Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, s. 80.

Suriye’de vahaların bir hayli önemli yeri vardır. Bu durumun yeraltı sularıyla alakalı olduğu muhakkaktır. Özellikle Batı Suriye kesiminde Cebel-i Şarki ve Kalamum sıraları arasında kalan sahada söz konusu sulara bağlı olarak birçok vaha mevcuttur (en önemlisi Kuzeydoğu Kariyateyn’dir.). Buradaki vahaların sulaması “kanayat”lar sayesinde olmaktadır. Zaten bu vahalarda intansif tarım yapılmaktadır ve ülkede bu sahalar “ghuta” adı verilmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi Suriye’nin doğu kesimi, özellikle Fırat’ın batısında kalan ve güneyde Cebel-i Druz bölgesine kadar uzanan iç kesimler çöl veya yarı çöldür. O halde yeraltı sularının bu sahada ayrı bir önemi vardır. Çünkü yağışsız bir bölge olan bu saha yağmurlarla beslenememe nedeniyle zengin pınarlardan yoksundur. Lakin eski vadi tabanlarında ve bazen depresyonlar içinde yüzeye yakın yerlerde yeraltı su seviyeleri söz konusu olabilmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki yağışların olmadığı bu sahadaki yeraltı su seviyesi günümüzün eseri değildir. Söz konusu sular yakın jeoloji devirlerin ve bölgenin nemli koşullar içinde bulunduğu zamanların eseri olan fosil sulardır. Bu sular kum yığınları ile kalın çakıl depolarının altında kaldıklarından, yüzeye

⁸⁴ Tunçdilek, Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, s. 82.

yakın oldukları halde buharlaşmaktan korunarak varlıklarını zamanımıza kadar korumuşlardır.

Şüphesiz Suriye'nin yukarıdaki paragrafta açıklanan, yeraltı suyunun bulunduğu çöl bölgesinde vahalar önemli bir yer tutar. Söz konusu vahaların en tipikleri "manader"leri meydana getirir. Bunlar Cebel-i Bueyda ve diğer dağların ön kıvrımları boyunca sıralanan kaplıcalardır. Eski kervan yolları üzerinde bulunan bu vahaların başlıcaları: "El Kom, Taybe, Es Sukne, Erek, En Nebk ve Palmira (Tadmar) dır."⁸⁵ Bu sahanın vahaları, kışlar soğuk geçtiğinden hurmasızdır. Fakat diğer meyve ağaçları bakımından zengindir.

Suriye'nin tarımsal yapısı üzerinde büyük bir rol oynayan Hidrografya özelliklerinin, şu ana kadarki açıklamalarından yola çıkılarak rahatlıkla söylenebilecek husus, Suriye'de suyun mutlak hâkimiyetinin olduğudur. Çünkü özellikle suyun mevcut olduğu sahalarda her zaman için çok bereketli yerler olmuş ve su sayesinde bu sahalarda zengin ve müreffeh bir hayatın yaşandığı mekânlar olmuştur.

Son olarak Suriye'nin toplam yıllık yerüstü su rezervinin 15,75 milyar³, toplam yıllık yeraltı suyu rezervinin ise 5 milyar m³ olduğunu belirtmek gerekir ki; bu bağlamda ülkenin yeraltı ve yerüstü toplam yıllık su rezervi 24,09 milyar m³ olmaktadır.⁸⁶

⁸⁵ Öngör, s. 215.

⁸⁶ Erciyes, s. 86.

4.2. Suriye'nin Beşeri Coğrafya Özellikleri

4.2.1. Nüfus Yapısı ve Nüfusun Dağılımı

Nüfus; ülkelerin kalkınması, dünya üzerindeki etki alanlarının genişlemesi, kendi kültür ve medeniyetlerini yaymaları ve askeri bir güç oluşturmaları bakımından önemli bir etkidir. Ne var ki bu etkenin önemli olabilmesi için, nüfusun iyi eğitilip üretime dâhil edilmesi gerekir. Bu pencereden Suriye'nin nüfus özelliklerine baktığımızda kendine has özelliklerle karşımıza çıktığını görürüz.

Suriye'nin nüfusu 2002 yılı ortalarına göre 17.100.000 kişiden oluşmaktadır.⁸⁷ Bu nüfus 1965 yılında 5.325.000, 1970 yılında 6.258.000, 1975 yılında 7.438.000, 1980 yılında 8.704.000, 1990 yılında 12.388.000 ve 1997 yılında 14.951.000 seviyesinde idi.⁸⁸ Ülkenin ortalama nüfus yoğunluğu 81 kişidir.⁸⁹ Fakat söz konusu yoğunluk ülkenin her yerine eşit olarak dağılmamıştır.

Bu eşitsizliğin temel nedeni şudur: Bilindiği gibi Suriye'de sıcak ve kurak bir iklim hüküm sürmektedir. Ayrıca ülke, kendisinden kaynaklanan herhangi bir akarsuya da sahip değildir. Bu bağlamda ülkeye tarımsal ekonomi bakımından hayat veren akarsular Anadolu kökenlidir. Bunlardan ülkeyi kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda kat eden akarsular Fırat ve onun kollarıdır (Habur, Çağçağa... Gibi). Ayrıca kaynaklarını Antilübnan Dağları'ndan alan Asi Nehri de Suriye'nin batısında bulunan Hama ve Humus şehirlerine hayat verir. Buna göre ülkedeki nüfus, genellikle tarıma olanak veren bu drenajın çevresinde toplanmıştır. Öyle ki, Suriye'nin Anadolu'ya yakın olan kesimlerinde ve Fırat boylarında km² ye 10-50 kişi düşerken Halep ve Şam gibi büyük şehirlerin çevrelerinde km² ye 100'den fazla kişi düşmektedir. Ülkenin güneyinde çöl topografyasına karşılık gelen sahada nüfus oldukça tenhadır (km² ye 1 kişide az nüfus düşer). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Suriye'nin ekonomik hayat ve nüfus yoğunluğu bakımından en dikkat çekici kısımları Doğu Akdeniz kıyı kesimidir. Akdeniz İklimi'nin görüldüğü bu sahada kıyı ovalarının da yer

⁸⁷ İbrahim Atalay, "Sosyal ve Ekonomik Açından Ortadoğu'ya Genel Bir Bakış", ATESE' DE Yayına Verilmiş Makale, İzmir: 2003, s. 5.

⁸⁸ Süha Kocakuşak, Ortadoğu Ülkeleri I (Nüfus Coğrafyası), Ankara: Ocak Yayınları, 1999, ss. 48-49

⁸⁹ Kocakuşak, s. 37.

alması, bölgenin yoğun tarımsal faaliyetlerde kullanılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla ülkenin bu kesimi oldukça sık nüfuslu olup km² ye ortalama 50–100 kişi düşmektedir.⁹⁰

Suriye'nin yıllık ortalama nüfus artış hızına bir göz atıldığında bu oranın yıldan yıla dalgalanmalar gösterdiğini görmek mümkündür. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere (Tablo.5) 1970'te %0 35 olan yıllık nüfus artışı, 1975'te %0 38, 1980'de %0 34, 1985'te %0 38, 1990'da %0 38.3, 1995'te %0 29.3 seviyelerinde gezinmiştir.⁹¹ Yukarıdaki dalgalanmaları yaşayan yıllık nüfus artış oranı 2002 yılı ortalarında %2.5 veya %0 25 rakamına erişmiştir.⁹²

Tablo.5. Suriye’de Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı (binde -%0-)

1970	1975	1980	1985	1990	1995	2002(*)
35,0	38,0	34,0	38,9	38,3	28,3	25

Kaynak: Kocakuşak, s. 53. (Suriye için olan kesim seçilmiştir)

(*): Atalay, “Sosyal ve Ekonomik Açından Ortadoğu’ya Genel Bir Bakış”, s. 5.

Yukarıdaki açıklamalardan da rahatlıkla anlaşılacağı üzere Suriye, dünyada nüfus artışı en yüksek olan ülkeler arasındadır. Ülkedeki yıllık ortalama nüfus artışı, %1.3 ya da %0 13 olan dünya ortalamasının üzerindedir. Lakin Suriye, Ortadoğu'nun diğer petrol zengini ülkelere göç veren bir ülkesidir. Kesin bir rakam verememekle birlikte, Suriye'den çok sayıda insanın özellikle zengin Körfez Ülkelerine gittiği bilinmektedir.⁹³ Zaten bu durumu ortadan kaldırmak için devlet, özellikle kalifiye eleman ve üniversite mezunlarını yurtiçinde tutmak amacıyla birtakım özendirici önlemler almaktadır. Aynı zamanda erken evlilik ile sık doğumları önlemeye çalışmakta, kadınlara daha geniş eğitim ve iş olanağı sağlayarak ailelerin refah ve sağlık düzeyini geliştirmeye gayret sarf etmektedir. Ancak bütün bu çabalara girişen devletin,

⁹⁰ Kocakuşak, ss. 69–70.

⁹¹ Kocakuşak, s. 53.

⁹² Atalay, “Sosyal ve Ekonomik Açından Ortadoğu’ya Genel Bir Bakış”, s. 5.

⁹³ Atalay, “Sosyal ve Ekonomik Açından Ortadoğu’ya genel Bir Bakış”, s. 4.

dünyanın en yüksek oranlarından birisi olan nüfus artış hızını düşürmekten kaçındığı da belirtilmesi gereken bir husustur.⁹⁴

Suriye'nin nüfusu cinslere, başka bir ifadeyle kadın veya erkek olma durumuna göre irdelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır: Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi (tablo.6), ülkedeki erkek nüfusu kadın nüfusa göre biraz daha fazladır. Söz konusu erkek nüfusu 1965 yılında 2.731.000 kişi iken, aynı yılın kadın nüfusu 2.594.000 kişiden oluşmaktaydı. Bu rakam 1970 yılında 3.209.000 erkeğe karşın 3.049.000 kadın, 1980 yılında 4.442.000 erkeğe karşın 4.262.000 kadın, 1990 yılında 6.274.000 erkeğe karşın 6.114.000 kadın ve 1997 yılında 7.556.000 erkeğe karşın 7.395.000 kadın şeklinde bir seyir göstermiştir.

Tablo.6. Suriye Nüfusunun Cins Kompozisyonu

Yıllar	Kadın	Erkek	Toplam
1965	2.594.000	2.731.000	5.325.000
1970	3.049.000	3.209.000	6.258.000
1980	4.262.000	4.442.000	8.704.000
1990	6.114.000	6.274.000	12.388.000
1997	7.395.000	7.556.000	14.951.000

Kaynak: Kocakuşak, ss. 48–49 (Suriye için olan kısım seçilmiştir)

Suriye'nin kadın-erkek nüfusunu irdelediğimiz bu bölümde 1000 kadına düşen erkek sayısını da vermeden geçmemek gerekir. Buna göre 1965'te 1000 kadına düşen erkek sayısı 1053 iken, bu oran düzenli bir biçimde düşerek 1997'de 1022 seviyesine gelmiştir. Kuşkusuz bu durumda erkeklerin yurt dışına gidip çalışmalarının da payı vardır.

⁹⁴ Volkan Aydos-Meltem Duran, Suriye Ülke Etüdü, İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No: 2000–30, Eylül 2000, s. 19.

Tablo.7. Suriye’de 1000 Kadına Düşen Erkek sayısı

Yıl	1965	1970	1980	1990	1997
Erkek Sayısı	1053	1052	1042	1026	1022

Kaynak: Kocakuşak, s. 96. (Suriye için olan kısım seçilmiştir)

Buraya kadar yapılan açıklamalardan Suriye’de kadın nüfusunun erkek nüfusuna göre çok da gerilerde olmadığını görmek mümkündür. Fakat her ne kadar arada yaklaşık 200.000 kişilik çok büyük olmayan bir fark varmış gibi görünse de kadınlar, birçok yazarın belirttiği “dünyanın en büyük azınlığı”⁹⁵ nitelemesine uymaktadır. Çünkü kadınların eğitim düzeyi erkeklerin çok gerisindedir. Gerçi son yıllarda gerçekleşen yeniliklerle ülkedeki kızlar artık annelerinden daha fazla okula gitme şansına sahip durumdadır. Lakin 1999 yılı itibariyle Suriye’deki okuma-yazma oranı erkeklerde %85,7 iken kadınlarda sadece %55,8’dir. Bunu aşağıdaki tabloda (tablo.8) görmek daha da kolaydır.

Tablo.8. Suriye’deki Nüfusun Okuma-Yazma Durumu (1999 Yılı Tahmini)

Okuma-Yazma Durumu	Yüzde (%)
Erkek	%85,7
Kadın	%55,8
Toplam	%70,8

Kaynak: Aydos-Duran, (İTO), s. 18.

Suriye’nin demografik özelliklerini ortaya döken ve verileri daha yeni olan tablo 9 daha ilgi çekicidir. Çünkü adı geçen tablonun ülke nüfusları 2002 yılı ortasına, sağlık ve sosyal göstergelerle ilgili verileri ise 2001 yılına aittir. Kaldı ki söz konusu tablonun verileri Afganistan’dan Umman’a kadar olan geniş coğrafyayı

⁹⁵ Tümertekin-Özgüç, Beşeri Coğrafya (İnsan-Kültür-Mekân), s. 266.

kapsamaktadır. Fakat biz karşılaştırma olanağı yaratması bakımından başta Suriye olmak üzere Suriye'nin komşusu durumundaki ülkeleri almayı yeterli gördük.

Tablo.9. Suriye ve Komşularının Nüfus, Nüfus Artış Oranları, Ortalama Ömürleri ve Eğitim Durumları

Ülke	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus (milyon)	Yıllık Nüfus Artış Oranı (milyon)	15 Yaşın Altındaki Nüfus Oranı (%)	Kent Nüfus Oranı (%)	Ort. Kadın Ömrü (yıl)	Ort. Erkek Ömrü (yıl)	Okur- Yazar Oranı (Kişi)
Suriye	185.180	17,1	2,5	40,1	54	69,9	67,4	74,4
Türkiye	779.452	70	1,8	29,1	64,7	73,4	68,6	82,3
Irak	435.000	24	2,82	42,1	76,4	68	65,9	58
Suudi Arabistan	2.248.000	23,5	3,1	42,6	83	69,5	66,1	62,8
Ürdün	89.342	5,3	2,2	37,9	74,2	79,9	74,9	87
Lübnan	10.400	3,6	1,36	27,9	89,4	68,9	73,7	92,4
İsrail	20.425	6,0	1,27	28,6	90,6	80,4	76,6	97

Kaynak: Atalay, “Sosyal ve Ekonomik Açıdan Ortadoğu’ya Genel Bir Bakış”, s. 5. (bazı ülkeler ve veriler seçilmiştir)

Görüldüğü gibi Suriye'nin oldukça genç bir nüfusu vardır. Öyle ki, her zaman için “çok genç bir nüfusa sahibiz” diyerek bahsettiğimiz Türkiye’de bile 15 yaşın altındaki nüfus oranı %29,1 iken Suriye’de bu oran %40,1’dir.

Nüfus coğrafyasının ilgilendiği bir başka alan olan faal nüfus özellikleri üzerinde durmak gerekirse, Suriye 1965 yılında 1.617.000 kişilik bir faal nüfus oranına

sahipti. Bu oran gittikçe artarak 1970’te 1.799.000’e, 1980’de 2.476.000’e, 1990’da 3.460.000’e ve 1997’de 4.581.000’e yükselmiştir.⁹⁶

Tablo.10. Suriye’de Faal Nüfus (bin)

Yıl	1965	1970	1980	1990	1997
Toplam	1.617	1.799	2.476	3.460	4.581

Kaynak: Kocakuşak, s. 107.

Ülkedeki aktif (faal) nüfus kadın ve erkek olma durumuna göre gruplandığında (Tablo 11), 1965 yılında 1.258.000 erkek nüfusa karşılık 359.000 kadın nüfus; 1970 yılında 1.390.000 erkek nüfusa karşılık 409.000 kadın nüfus; 1980 yılında 1.895.000 erkek nüfusa karşılık 581.000 kadın nüfus; 1990 yılında 2.616.000 faal erkek nüfusa karşılık 844.000 kadın nüfus ve 1997 yılında 3.381.000 erkek nüfusa karşılık 1.200.000 kadın nüfusunun aktif olduğu görülmektedir.

Tablo.11. Suriye’de Faal Erkek ve Kadın Nüfusu (bin)

Yıl	1965	1970	1980	1990	1997
Faal Erkek Nüfusu	1.258	1.390	1.895	2.616	3.381
Faal Kadın Nüfusu	359	409	581	844	1.200

Kaynak: Kocakuşak, ss. 108–109. (farklı tablolardan Suriye için olan kısım seçilerek tek bir tabloda birleştirilmiştir)

Dikkat edilirse Suriye’deki aktif nüfusta sürekli bir artış vardır. Kuşkusuz bu artış ülkede mevcut olan yüksek nüfus artışıyla doğru orantılıdır. Yine dikkatlerden kaçmaması gereken bir unsur faal erkek nüfusunun, faal kadın nüfusundan

⁹⁶ Kocakuşak, s.107.

daha fazla olduğudur. Bu konuda söylenebilecek belki de en önemli söz daha önce de belirtilen “dünyanın en büyük azınlığı”na kadınların dâhil edilmesi olayıdır. Çünkü Suriye’nin bir Ortadoğu ülkesi olduğu hatırlanırsa, kadınların çok fazla sosyal, siyasal ve ekonomik hayata giremedikleri gerçeği akıllara gelir. Hiç şüphe yok ki, bu durumun en önemli sebepleri arasında gelenek, görenek, örf, adet, din... Gibi sosyolojik başlıklar sayılabilir. Ne var ki yine az önce sayılan başlıkların gölgesi altında gelişen, kadınların eğitim durumlarının da bu konuda önemli rol oynadığı muhakkaktır. Gerçi “Suriye’de 1000 kişiye düşen gazete sayısının 19, 1000 kişiye düşen radyo sayısının 211, 1000 kişiye düşen televizyon sayısının 49 olduğu”⁹⁷ göz önüne getirildiğinde yukarıda bahis konusu olan eğitim olayının sadece kadınları değil bütün ülke nüfusunu ilgilendirdiği gerçeği ortaya çıkar. Zaten ülkedeki faal nüfusun toplam nüfus içindeki payına bakıldığında ; “1965’te 5.325.000 olan toplam nüfusta faal nüfusun 1.617.000 (%30), 1997’de ise 14.951.000 olan toplam nüfusta faal nüfusun 4.581.000 (%31)”⁹⁸ olduğu görülür. O halde 1965 ile 1997 yılları arasında geçen sürede bütün gelişme çabalarına karşılık, nüfus artış oranı çok fazla olduğundan faal nüfus oranında da sadece %1’lik bir artış olmuş ve bu durum Suriye’yi tipik bir Ortadoğu ülkesi kimliğinden kurtaramamıştır.

Suriye’nin nüfus yapısı için söylenebilecek olan son söz, ülkede nüfusun dil, din ve etnik yapı bakımından çeşitlilik arz ettiğidir. Söz gelimi ülke din bakımından irdelendiğinde; nüfusunun % 75’inin Sünni Müslüman, % 11’inin Nusayri, % 10’unun Hıristiyan, % 3’ünün Dürzi İsmaili olduğu gerçeği ile karşılaşılır.⁹⁹

Bu konu etnik yapı itibariyle incelendiğinde; Suriye Nüfusunun % 89’unun Araplardan oluştuğu görülür. Bunu % 6 ile Kürtler, % 2 ile Ermeniler, %1 ile Türkler izler.¹⁰⁰ Ülkedeki diğer azınlıklar Çerkezler ve Dürzilerdir. Resmi dilin Arapça olduğu ülkede Kürtler ve Ermeniler de kendi dillerini büyük ölçüde korumuşlardır. Suriye’de İngilizce ve Fransızca’nın geniş bir kesim tarafından halen konuşulduğu konusu da unutulmamalıdır.

⁹⁷ Atalay, “Sosyal ve Ekonomik Açından Ortadoğu’ya Genel Bir Bakış”, s. 6.

⁹⁸ Kocakuşak, s. 110.

⁹⁹ Ramazan Özey, Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası “Ülkeler – İnsanlar – Sorunlar”, 3. Baskı, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2004, s. 138.

¹⁰⁰ Özey, s.138.

4.2.2.Yerleşme

“Nüfusun Yapısı ve Nüfusun Dağılımı” bölümünde değinildiği üzere bütün Ortadoğu’da olduğu gibi Suriye’de de yerleşme, havzalar içinde veya akarsu vadilerinde, daha doğru bir tabirle suyun mevcut olduğu muayyen sahalara denk düşmektedir. Bu sahaların çok bereketli yerler oluşu, havzaların çok zengin ve müreffeh alanlar olmasını sağlamış, buna karşılık havzaların civarları daimi yoksulluk ve fakirliğin hüküm sürdüğü sahalara olarak kalmıştır. Bu iki büyük tezat, vaha sakini olan sedanter nüfus ile çöller ve kurak steplerde fakirlik ve yoksulluk şartları içinde yaşayan göçebe gruplar arasında daimi bir mücadelenin mihrakı olmuştur.¹⁰¹

Göçebelere geçmeden önce vaha sakinleri hakkında bilgi vermek gerekir. Bilindiği gibi Suriye’de dış kaynaklı birkaç akarsu dışında daimi akışı olan herhangi bir nehir bulunmamaktadır. Dolayısıyla özellikle yeraltı suyunun bol bulunduğu alanlarda ortaya çıkan vahaların ayrı bir yeri vardır. Kaldı ki ülkenin “Hidrografya Özellikleri” bölümünde de belirtildiği gibi El Kom, Es Sukne, Erek, En Nebk ve Palmira gibi vahaların bulunduğu noktalar “adeta büyük boşluklar içinde susuzluktan kaçmış ve bir kuyu başına üşüşmüş insan topluluklarını karakterize eder. Subaşına üşüşen insanlar önce kumları temizleyip esas toprağı gün yüzüne çıkarır ve fosil toprak üzerinde tarlalarını hazırlar.”¹⁰²

Dolayısıyla vahalar, özellikle çöllerde yaşayan göçebelerin kışkırdığı ve hasretlerini çektikleri yerler olarak görünür. Hele hele çöl bölgesinde olanakların daha da kötüye gittiği devrelerde, söz konusu bu alanlar dışarıdan gelecek tecavüzlere hedef olmaktan kurtulamaz. O halde vahaların basılması ve yağma edilmesi bu insanların çölün ortasında perişan olmalarına yol açar. Nitekim bu tehlikelerden korunmak için vaha sakinleri, evlerini kale biçiminde yapmakta, kapılarının çok ufak ve sağlam olmasına dikkat etmektedir. Ayrıca burada evleri birbirine bağlayan geçitler bulunmakta, sokaklar ancak bir iki insanın geçeceği kadar dar tutulmaktadır. Şunu da ifade etmek gerekir ki, vahalar gökteki yıldızlar örneğinde olduğu gibi çölün içine dağılmış noktalar durumundadır. Dolayısıyla bunların başkalarının korunması söz

¹⁰¹ Tunçdilek, “Ortadoğu Memleketlerinin Coğrafi Problemlerine Kısa Bir Bakış”, s. 142.

¹⁰² Tunçdilek, Sıcak Kuşak, s. 125.

konusu değildir. Bu nedenle her köy veya kasaba başlı başına bir yaşam ünitesidir ve her bir üitedeki insanlar kuvvetli sosyal bağlarla birbirlerine bağlanmış durumdadır.¹⁰³

Suriye’de Cebel-i Şarki ve Kalamum sıraları arasındaki iç havzalarda yukarıdaki açıklamalara uyan birçok vaha bulunmaktadır. Öyle ki bu vahaların en önemlileri Kuzeydoğu Kariyateyn’dir.

Suriye’de yerleşik hayatın geçmişten beri hüküm sürdüğü diğer bir vaha türü ise akarsu boylarındaki vahalardır. Bu vahalar çölün içindeki vahalardan bazı hususlarla ayrılır. Suyolu vahaları her şeyden önce daha büyüktür. Bu nedenle söz konusu vahalar içinde milyonlarca insan yaşar.¹⁰⁴ Dikkat edilirse Suriye’de, yukarıdaki açıklamaya uyan ve başlıca suyu mevsimlik Barada olan en önemli örnek Şam vahasıdır. Şam milyonlarca kişinin içinde yaşadığı bir mekân olmakla kalmamış aynı zamanda ülkenin başkenti konumuna da gelmiştir.

Göçebe halka gelince: Daha 1850 senesine kadar Suriye’nin eski yerleşim ve uygarlık bölgelerinin doğusunda kalan; Halep’ten Hama’ya, Humus’tan Şam’a uzanan toprakların büyük bir bölümü bedeviler, yani Arap Yarımadası’ndan gelen atlı ve savaşçı olan deve göçebelerinin kontrolü altındaydı. Bedeviler Osmanlı İmparatorluğu’nun ikinci yarısında büyüyen askeri üstünlüğü ile giderek doğuya, çöl bozkırlarına püskürtülmüştür. Böylece çiftçi halk, tarım yapabileceği verimli araziler üzerine yerleşebilmiştir. Bu durum göçebelerin “Fellahlardan” (Arapça’da “Fellah”, tarımla uğraşan köylü anlamındadır.) aldıkları haraçlardan, hacc ve ticaret kervanlarının güvenliğinin sağlanmasından ve ara sıra gerçekleştirdikleri soygunlardan elde ettikleri geliri yitirmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla bedeviler, gittikçe büyüyen bir ekonomik zayıflamanın içine girmişlerdir. Öyle ki kamyonların hızla çoğalması adı geçen halkı daha da güç duruma düşürmüştür. Çünkü bu sayede deve, ticari malların münakalesindeki önemini büyük ölçüde kaybetmiş, böylece develerin satış fiyatı da

¹⁰³ Tunçdilek, Sıcak Kuşak, s. 127.

¹⁰⁴ Tunçdilek, Sıcak Kuşak, s.129.

dramatik bir şekilde düşmüştür. Hal böyle olunca bedeviler göçebe koyun yetiştiriciliğine yönelmek zorunda kalmışlardır.¹⁰⁵

Fransız mandası zamanında Suriye nüfusunun %10 kadarını hakiki göçebeler oluşturmaktaydı (60 aşiret halinde yaklaşık 350.000 kişi). Ülke, bağımsızlığını kazandıktan sonra söz konusu göçebeleri “devletin güvenliğine karşı bir risk, ilkel ve yenilikçi düşmanı bir hayat biçimi” olarak gördüğü için¹⁰⁶, 1950’de kabul edilen yeni anayasada göçebeleri ilgilendiren birtakım maddelerin yer almasına ihtiyaç duymuştur. 1950 Anayasası’nın 158. maddesine göre, hükümet göçebeleri yerleştirmeye çalışacak, bunu tahakkuk ettirmek için gerekli kredi sağlanacak, göçebelerin parlamentoda temsilcileri bulunacaktır. Aynı hükümler 1953 Anayasası’nda da yer almıştır. Bunda, göçebe işlerinin İçişleri Bakanlığı’na bağlı bir Göçebe ve Yarı Göçebe Nüfus Müdürlüğü tarafından yürütüleceği ve bu müdürlüğün her idari bölgede özel bürolarının bulunacağı öngörülmüştür. Görüldüğü üzere göçebelerin planlı bir şekilde yerleşik hayata geçirilme çalışmaları söz konusudur. Bu durum yani göçebelerin sistemli bir şekilde yerleştirilmesi, 1960–1965 yıllarına kadar sürmüştür. Böylece göçebe hayatı süren aşiretlerin sayısı 1960’ta sekize ve mensuplarının miktarı da 15.000’e kadar inmiştir. Bu aşiretlerin yaşadıkları sahalara şöyledir: Ruula ve Hassana (Suriye Çölü), Butaynat ve Abadah (Palmira çevresi), Fad’an Ualat ve Fad’an Harsah (Fırat boyları), Şammar-al Zor ve Şammar-al Harsah (Deyrizzor çevresi).¹⁰⁷

Suriye, göçebe nüfusun sedantariizasyonu işinde Arap ülkelerinin en başarılısı olmuştur. Bunun sonucunda 1960’lı yılların sonunda Cezire bölgesi memleketin tahıl ambarı haline gelmiştir.¹⁰⁸

Suriye Hükümeti öte yandan göçebelik sahalalarını kesin olarak tespit etmiştir. “Badiya” adı verilen bu sahalarda göçebe serbesttir (silah dahi taşıyabilir). Lakin “Badiya”nın dışında, diğer yerleşmiş insanların hayatına ve bağlı oldukları hükümlere uymak zorunluluğu vardır. Hükümet o dönemde (1960’lı yıllarda),

¹⁰⁵ Günter Meyer, “Die Arabische Welt Im Spiegel Der Kulturgeographie”, Band: 1, Flörsheim-Dalsheim: Veröffentlichungen Des Zentrums Für Forschung Zur Arabischen Welt, 2004, s. 244.

¹⁰⁶ Meyer, s. 245

¹⁰⁷ Öngör, ss. 69–70.

¹⁰⁸ Öngör, s. 70.

“Badiya”da tesis ettiği istasyonlar vasıtasıyla göçebelerle bağıntı kurmaya çalışmış, bazılarında yatılı ilkokullar dahi kurmuştur. Bu okullar göçebe çocuklarını parasız olarak kabul etmiş, bu şekilde söz konusu çocukların yetiştirilip yerleşik hayata alıştırmaları daha kolay olmuştur. Öyle ki, bu konuda aktif rol oynayan öğretmenler çadır altında ders yaptıkları gibi, bu görevlerini yerine getirirken göçebelerle birlikte gezmiş ve onların normal hayatına katılmışlardır.¹⁰⁹

Yukarıda uzun uzun anlatılan göçebeleri yerleştirme çalışmaları, 1970’li yıllara gelindiğinde arka plana kaymıştır. Çünkü özellikle 1958’den 1961’e kadar süren uzun kuraklık döneminde göçebe halk büyük bir ekonomik facia yaşamıştır. Öyle ki Suriye’de bir zamanlar 6 milyona ulaşan koyun sayısı yaklaşık %40 oranında, develerin sayısı da %80 oranında azalmıştır. Bu kuraklık faciası ülke için sadece bir düşüşü değil, aynı zamanda şimdiye kadarki gelişmeler için de bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü ulusal hayvancılığın gördüğü bu ağır zararlar, çoğalan nüfusla beraber hayvansal ürünlere olan talebin çok fazla artmasına neden olmuştur. Bu da devletin göçebelere yönelik izlediği politikanın bir rota değişikliğine uğramasına yol açmıştır. Bu tarihten itibaren devlet göçebe koyun yetiştiriciliğini teşvik etmek için kooperatif temeline dayalı, hayvan otlatmayı düzenleyen “Hima Sistemi” gibi yeni projeler geliştirerek yürürlüğe sokmuştur.¹¹⁰ Bu ve buna benzer projelere ilerideki “Suriye’de Hayvancılık” bölümünde daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

Vaha ve göçebe insanının dışında Suriye’nin bir de öteden beri meskûn olan bazı kırsal yerleşmeleri vardır. Bu yerleşmeler daha çok köy, nahiye ve mıntika şeklindedir. Söz gelimi Batı Suriye bölgesinde kıyı gerisindeki dağlar öteden beri Alevilerle bir miktar İsmailinin bir nevi sığınma yeridir. Bu dağların Akdeniz’e bakan yamaçlarında birtakım köyler vardır ki, buralar dut ağaçları (ipek böcekçiliği), bağ ve tütün tarlalarının yayıldığı alanlardır. Söz konusu dağların Asi’ye inen yamaçları daha dik ve daha az meskûndur. Lakin Asi vadisi tabanında nüfus birden sıklaşır. Hatta bu nehrin vadisinde bazıları birer küçük şehir halini almış köyler bile mevcuttur. Ne var ki

¹⁰⁹ Öngör, s. 70.

¹¹⁰ Meyer, ss. 245–246.

Asi depresyonunun doğusundaki Humus bölgesine kadar uzanan Antilübnanlar'ın olduğu sahada nüfus tekrar seyrekleşir.¹¹¹

Ülkenin güneyinde yer alan, ancak Batı Suriye bölgesinde kalan Cebel-i Druz'un hemen batısındaki Havran bölgesinde siyah renkli lavlardan (bazalt) yapılmış evlerin bulunduğu köyler mevcuttur. Bu köylerin yanı sıra geçmişte birer şehir olan, ancak bugün eski önemlerini kaybetmiş Es-Sueyde, Şakka, Şahba (Es-Sueyde) ve Bosra (Der'a) gibi yerleşmeler de vardır.¹¹²

Akdeniz'e paralel uzanan dağları aşmış Doğu Suriye bölgesine girildiğinde, kır yerleşmelerinin yine su kaynakları etrafında toplandığı görülür.

Özellikle Doğu Suriye'nin kuzeyindeki başlıca tarım sahaları ve yerleşme mahalleri akarsu vadileri boyunca sıralanır (Kuveyk, Belih, Habur ve Fırat gibi). Öyle ki adı geçen su kaynakları civarında tarlalar, köyler, kasabalar ve hatta şehirler söz konusudur. Bunların başlıcaları: Meskene, El-Hamman, Rakka, Sabkha, Deyrizzor, Meyadin ve Abu Kamal'dir.¹¹³

Yine Doğu Suriye bölgesi içinde yer alan Cezire sahasında özellikle tarla tarımının yapıldığı köylere rastlanır. Cezire'nin idare merkezi Habur üzerindeki Haseke olup; buradaki köylerin çoğu Türkiye sınırına, demiryoluna yakındır. Buradaki başlıca yerleşme yeri Türkiye sınırındaki Nusaybin'in karşısında bulunan Kamışlı'dır.

Suriye'nin şehir yerleşmelerine değineceğimiz bu bölümde belirtilmesi gereken bir husus şudur: Yeryüzündeki ilk ve en eski şehirlerin, ziraata dayanan kadim medeniyetlerin geliştiği sahalarda ortaya çıktığı bir gerçektir. Kaldı ki bu bölgelerde medeniyetlerin ortaya çıkması, insanların birlikte yaşaması ile yakından ilgilidir. Bilindiği üzere 4. Zamanın son buzul devrinde (Würm) Avrupa'nın yaklaşık 50° kuzey enleminden daha kuzeyde kalan kısmı buzullarla kaplı bulunuyordu. Öyle ki Kuzey Buz Denizi ve Baltık Denizi üzerinden indlandsisler güneye doğru geniş sahalara yayılmış bulunuyordu. Bu glasiyal ve peri glasiyal kuşağın güneyi ise, sık ormanlarla kaplı bir

¹¹¹ Öngör, ss. 211–212.

¹¹² Öngör, ss. 213–214.

¹¹³ Öngör, s. 214.

kuşak tarafından çevreleniyordu. İşte Suriye'nin de içinde bulunduğu, bu orman kuşağının güneyinde kalan Akdeniz havzası ile daha güneydeki stepler ve çöller kuşağı, günümüze nazaran daha yağışlı ve serin iklim şartlarına sahipti. Dolayısıyla bu sahalar, insanların yaşamaları ve ziraat yapabilmelerine daha elverişli imkânlar sunduğundan en eski şehirlerin ortaya çıktığı ilk büyük medeniyetler olarak yerleşme coğrafyası tarihinde yer edinmiştir.¹¹⁴

Bununla birlikte Suriye şehirleri ticari bir önem kazanarak daha da değerli hale gelmiştir. Söz gelimi Halep ve Şam burada tarihi bir değere haizdir. Çünkü geçmişte özellikle Fenikelilere ait kıyıdaki şehirlerin karanın iç kısımlarına doğru, Ortadoğu'nun eskiden meskûn sahaları ile ticari ilişkileri Halep ve Şam gibi şehirler vasıtasıyla sağlanıyordu.¹¹⁵

Suriye'deki şehir yerleşmelerinin önemini daha iyi kavramak için, ülkenin 19. yüzyılın ikinci yarısındaki durumuna bir göz atmak yeterlidir. Öyle ki o dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaleti olan Suriye'nin merkezi Şam'da yaklaşık 200.000 insan yaşamaktaydı. Çünkü Şam büyük bir sanayi şehri olmanın yanında, Doğu-Batı ticaretindeki mutavassıt rolü ile de ayrı bir önem taşımaktaydı. Şam'ın ticaretteki bu önemi geniş ölçüde eyaletin liman şehri olan Beyrut'un hinterlandını teşkil etmesinden ileri gelmekteydi. Aynı şekilde Hama, Humus ve Halep de dönemin önemli dokuma merkezleriydi.¹¹⁶

Suriye bağımsızlığını elde ettikten sonraki süreçte 1953'te idari bakımdan 9 eyalete (muhafazat) bölündü. Bunlar: El-Cezire (merkezi Haseke), El Furat (Deyrizzor), Halep, El Ladikiya (Lazkiye), Humus, Dimaşk (Şam), Cebel-i Druz (Es Sueyde), Havran (Der'a) ve Hama'dır.¹¹⁷

Günümüzde ise, ülkenin toplam 14 valiliğe ayrılmış olduğu bilinmektedir. Bu vilayetler Der'a, Deyrizzor, Halep, Hama, Humus, Haseke, İdlip,

¹¹⁴ Süha Göney, Şehir Coğrafyası I, 3. Baskı, İstanbul: Ed. Fak. Basımevi, İ. Ü. Yayın No 3908, Ed. Fak. Yay. No: 2274, Coğ. Böl. Yay. No: 91, 1995, s. 15.

¹¹⁵ Göney, Şehir Coğrafyası I, s. 29.

¹¹⁶ Özsoy, s. 825.

¹¹⁷ Öngör, s. 215.

Kuneitra, Lazkiye, Rakka, Suveda, Şam (başkent), Şam (il) ve Tartus'tur. İdari bölünmede vilayetlerden sonra ilçeler, beldeler ve köyler gelmektedir.¹¹⁸

Hiç şüphe yok ki, şehirler nüfus bakımından diğer yerleşmelere nazaran daha kalabalıktır. Örneğin 1962 yılında Şam'da 556.180 kişi yaşarken, Halep'te 446.378, Humus'ta 329.009, Hama'da 202.964 ve Lazkiye'de 146.582 kişi yaşamaktaydı.¹¹⁹ Bu şehirlerin nüfuslarının giderek arttığını 1999 yılındaki rakamlardan görmek mümkündür. Bu dönemde Halep'in nüfusu 4.000.000 kişiden oluşurken, Humus 1.600.000 kişiden, Hama 1.500.000 kişiden, Şam (başkent+il) 2.700.000 kişiden oluşmaktadır.¹²⁰

Tablo.12. Suriye'deki Şehirlerin Nüfus Durumu (1.1.1999 Tarihi İtibariyle)

Nüfus Yoğunluğu (*)	
2 Milyonun Üzeri Nüfusa Sahip Şehirler	%22,9 (1)
1.500.000–2.000.000 Nüfusa Sahip Şehirler	%17,8 (2)
1.000.000–1.500.000 Nüfusa Sahip Şehirler	%36,6 (5)
500.000–1.000.000 Nüfusa Sahip Şehirler	%18,1 (4)
0–500.000 Nüfusa Sahip Şehirler	%4,3 (2)
Nüfusu En Büyük Şehirler (milyon) (**)	
Halep	4,0
Humus	1,6
Hama	1,5
Şam (başkent)	1,4
Şam (il)	1,3

(*): Toplam nüfusa oranı (şehir sayısı)

(**): Rakamlar yuvarlanmıştır.

Kaynak: Aydos-Duran, (İTO), s. 19.

¹¹⁸ Aydos-Duran, s. 26.

¹¹⁹ Öngör, s. 215.

¹²⁰ Aydos-Duran, s. 19.

Sonuç itibariyle daha önceki bölümde de belirtildiği gibi Suriye Nüfusunun %54'ü şehir olarak adlandırabileceğimiz yerleşmelerde yaşarken, %46'sı köylerde yaşamaktadır. Gerçi söz konusu nüfus ister köyde, isterse şehirde yaşasın her zaman için akarsu ya da yeraltı su kaynaklarının bulunduğu alanları tercih etmektedir.

Rahatlıkla diyebiliriz ki, ülkenin batısında bulunan Lazkiye, Banyas, Tartus gibi şehirlerde km² ye 150–200 kişi düşerken; Halep ve İdlip gibi şehirlerde bu oran 100–150 kişi civarında olmaktadır. Ülkenin güneyindeki Der'a ve Es-Sueyde gibi yerleşmelerde km² ye düşen insan sayısı 50–100 dolaylarındadır. Kuzeydoğuda Türkiye sınırına yakın olan Kamışlı'da bu oranın 100–150 kişiden oluştuğu görülmektedir. Fırat Nehri boyunca kurulan Rakka'da km² ye 50–100 kişi düşerken, yine Fırat üzerinde bulunan Deyrizzor'da bu oranın 100–150 kişi seviyesine çıktığı görülür. Ülkenin çok büyük bir kısmını kaplayan Irak sınırına yakın doğu kesimi ile Fırat'ın güneyinde kalan geniş çöl ve step sahasındaki yerleşmelerde km² ye düşen insan sayısının 1 ile 10 kişi arasında değiştiği gerçeğine tesadüf edilir.

4.2.2. İstihdam

Kelime anlamı; “Bir görev ve bir işte kullanma veya görev verme”¹²¹ olan istihdamın gelişip artması için iktisadi faaliyetlerin çeşitli olması gerekir. Topraktan alınan ürünler, yetiştirilen hayvanlar, işletilen ormanlar, yeraltından çıkartılan madenler... Bir memleketin başlıca gelir kaynaklarıdır. Bunların sağladığı çeşitli ürünler bazen doğrudan doğruya tüketilir veya endüstri yolu ile işlendikten sonra tüketilecek hale getirilir. Bu şekilde elde edilen ham yahut işlenmiş maddeler, o mekânın ihtiyacından fazla olarak sağlanıyorsa, bunlara istekli olan başka mekânlara yollar, eksikler de başka mekânlardan getirilir. İşte bu şekilde tarım ve hayvancılık işleri, orman işletmesi, madencilik, endüstri ve ticaret... Gibi bir memleketin nüfusunun istihdam edilebileceği başlıca faaliyetler teşekkül etmiş olur.¹²² Şüphesiz adı geçen ekonomik faaliyetlerin her birinin birbiriyle karşılıklı etki ve ilişkisi vardır.

¹²¹ İbrahim Atalay, Türkiye'nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2001, s. 253.

¹²² Darkot, s. 72.

. Aynı sektörün 1997 yılındaki payı %54.3, 1998 yılındaki payı ise %53,5 seviyesinde olmuştur. Dikkat edilirse hizmetler sektörünün ekonomik yapı içindeki oranı hiçbir zaman %50'nin altına düşmemiştir.

Tablo.13. Suriye'de Ekonomik Yapı

(GSYİH'nin Yüzdesi Olarak)	1977	1987	1997	1998
Tarım	18,5	25,4	27,8	29,2
Sanayi	24,4	19,4	17,9	17,3
İmalat	–	–	6,2	6
Hizmetler	57	55,2	54,3	53,5
Özel Tüketim Harcamaları	67,4	77,1	58,2	59,3
Kamu Tüketimi	19,6	18	16,7	16,6
Mal ve Hizmet İthalatı	40,7	28,9	31,4	29

Kaynak: Duran-Aydos (İTO), s. 33.

Tablo.14. Suriye Ekonomisinde Büyüme Oranları

(Ortalama Yıllık Büyüme)	1977-87	1988-98	1997	1998
Tarım	2,7	–	-3,2	10,5
Sanayi	3,4	–	0,9	2,2
İmalat	–	–	0,9	2,0
Hizmetler	3,7	–	3,4	3,9
Özel Tüketim Harcamaları	2,2	4,0	3,8	9,0
Genel Hükümet Harcamaları	2,3	4,5	1,1	-15,1
Gayri Safi Yurtiçi Yatırım	1,1	8,3	-22,7	-15,1
Mal ve Hizmet İthalatı	-2,6	2,5	-11,3	-4,1
Gayri Safi Milli Hâsıla	3,1	5,6	0,2	5,3

Kaynak: Duran-Aydos (İTO), s. 33.

Suriye'nin sahip olduğu iş gücünün büyük oranda, bazı kaynakların belirttiği tarım sektöründe istihdam edildiği konusu aslında doğru değildir. Nitekim 1984 yılı istatistiklerine göre toplam iş gücü 2,24 milyon olan Suriye'de; Dünya Bankası verileri göz önüne alındığında sanayi ve hizmetler sektöründe çalışan kesimin tarımda çalışan kesimden daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre 1955–1981 yılları arasında tarımda faaliyet gösteren iş gücü büyük bir gerileme yaşamıştır, ki bu durum rakamlarla ifade edildiğinde %53'ten %33'e varan bir düşüş göze çarpmaktadır. Yine Dünya Bankası verilerine göre endüstride çalışan iş gücü aynı yıllar arasında %20'den %31'e yükselirken, hizmetler sektörünün %36'da seyrettiği görülür.¹²³ Dolayısıyla 1984 yılı itibariyle sanayi ve hizmetler sektöründe çalışan toplam iş gücünün %67 olduğu, tarım sektöründe çalışan toplam iş gücünün ise %33 olduğu gibi bir durum söz konusudur. Ancak yanlış anlaşılmaya yer vermemek için,

¹²³ T. C. Şam Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği, "Suriye'nin Başlıca Ekonomik Göstergeleri Türkiye-Suriye Dış Ticaret İlişkileri 1987 Yılı Raporu", Şam: Ocak 1989, s. 3.

sektörler ayrı ayrı değerlendirildiğinde tarımdaki üretim düşüklüğünün de etkisiyle tarımda çalışan kişi sayısının hala çoğunlukta olduğu durumu da bir gerçektir.

Suriye'deki istihdam durumunun cinsiyet ve sektörel dağılımını vermeden önce, ilerideki konulara da ışık tutacak olan iktisadi sektörlerin ülke ekonomisindeki yerine bakmak son derece yararlı olacaktır (Tablo.15).

Buna göre 2002 yılı itibariyle tarım sektörünün ülkedeki toplu üretime katkısı %23'tür. Sanayi ve madenler başlığı altında toplanan sektörün katkısı %39 olarak görülmektedir. Lakin bu oranın ne kadarının sanayiye, ne kadarının madenlere ait olduğunu ayrı ayrı gösteren herhangi bir veri yoktur. Aynı yıl imar ve iskânın toplu üretime katkısı %10; taşıma, ulaştırma ve depolama hizmetlerinin katkısı %11; maliye ve sigortacılık hizmetlerinin katkısı %2; özel ve kamu hizmetlerinin katkısı %3; devlet hizmetlerinin katkısı ise %7 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo.15. 2002 Yılı Ekonomik Faaliyetlerinin Toplu Üretime Katkıları

Sektör Adı	Yıl	Oran (%)
Tarım	2002	23
Sanayi ve Maden	2002	39
İmar ve İskân	2002	5
Toptan ve Perakende Ticareti	2002	10
Taşıma, Ulaştırma ve Depolama	2002	11
Maliye ve Sigorta	2002	2
Özel ve Kamu Hizmetleri	2002	3
Devlet Hizmetleri	2002	7

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa “Tahalil Al - Vadia Alrahen Lilkıtaa Al - Zirai Khilal Alfetse 1992 – 2003 , Şam: 2004, s.3.

Suriye'deki iş gücünün cinsiyete göre sektörel dağılımı ise şu şekildedir (Tablo 16): 1980'de erkek iş gücünün tarım sektöründeki istihdam oranı %27 iken aynı yıl aynı sektördeki kadın istihdamı %78'dir. Söz konusu sektörün 1990–97 yıllarındaki erkek istihdam oranı %22'ye düşerken bu düşüşün kadın iş gücünde de yaşandığı ve

aynı yıllarda %69 olduğu görülmektedir. Sanayi sektörü esas alındığında bu alanda çalışan erkek iş gücünün 1980 yılı için %35, 1990–97 yılları içinse %30 olduğu görülmektedir. Bu durum kadın iş gücünde 1980 yılı için %7, 1990–97 yılları içinse %6’dır. Hizmetler sektörüne gelindiğinde bu alandaki erkek iş gücünün 1980 yılında %39, 1990–97 yıllarında %49 olduğu görülmektedir. Aynı sektördeki kadın iş gücü ise 1980’de %15 iken 1990–97 yıllarında %25 olmuştur.

Tablo.16. Suriye’de İş Gücünün Sektörlere Göre Dağılımı

Sektör Adı	Yıl	Kadın İş Gücü (%)	Erkek İş Gücü (%)
Tarım	1980	78	27
Tarım	1990–97	69	22
Sanayi	1980	7	35
Sanayi	1990–97	6	30
Hizmetler	1980	15	39
Hizmetler	1990–97	25	49

Kaynak: Aydos-Duran (İTO), s. 35.

Yukarıdaki verilerin yanlış yaratmaması için “Nüfus Yapısı ve Nüfusun Dağılımı” bölümünde verilen rakamların tekrar göz önüne getirilmesi gerekir. Hatırlanacağı üzere Suriye’de 1980 yılında 1.895.000 faal erkek nüfusa karşılık 581 faal kadın nüfus söz konusuydu. 1997 yılında ise bu rakam 3.381.000 faal erkek sayısına yükselirken 1.200.000 faal kadın nüfusuna erişmiştir. Yani aktif olan erkeklerin oranı her zaman için kadınlardan daha fazladır. Kaldı ki bu rakamlar yurt dışında çalışan erkek işçileri de kapsamamaktadır. O halde çalışan nüfusu birbiriyle mukayese ederken, mutlak surette sayılarını da göz önünde tutmak gerekmektedir ki yanlış sentezlere ulaşmanın önüne geçilebilsin. Hal böyle olunca 1980 yılında kadın iş gücünün tarımda çalışma oranının %78, 1990–97 yıllarında aynı iş gücünün %69 gibi yüksek değerlerde olması, aslında kadın iş gücünün sayıca az olmasından kaynaklanmaktadır. Şüphesiz kadın iş gücünün tarım sektöründe yoğun olarak görülmesinin bir diğer nedeni kadınların eğitim durumlarının geride olmasıdır.

Ülkedeki istihdam konusu üzerine söylenebilecek belki de son söz, Suriye’nin iş piyasalarına katılan yeni işçiler için iş imkânlarının yaratılmasında yeterli ekonomik dinamizme sahip olduğudur. Çünkü Tablo 17’de de görüldüğü gibi

Suriye'nin yıllık iş gücündeki büyüme oranı 1996–2010 yılları için ortalama %3'tür (tahmini). Bu rakam tablodaki diğer ülkelerle mukayese edildiğinde hiç de kötü bir rakam değildir.¹²⁴

Tablo.17. Ortadoğu Ülkelerinde İş Gücü Durumu (Yıllık Ortalama Büyüme Oranı, %)

Ülke Adı	1980–1996 Yılları	1996–2010 Yılları
Suriye	3	3
Yemen	3,9	3,8
Ürdün	4,5	3,6
Cezayir	3,8	3,7
İran	3	3,4
Irak	3	3,4
S.Arabistan	5	3,4
Lübnan	2,7	2,5
İsrail	2,8	2,5
Türkiye	2,2	1,8

Kaynak: Aydos-Duran (İTO), s. 34

O halde Suriye, savunma harcamalarına ayırdığı payı belki biraz indirgese, ekonomik anlamda Ortadoğu ülkeleri içinde önemli bir yer edinmesi içten bile değildir. Çünkü Suriye askeri harcamalara ayırdığı pay itibariyle sadece Ortadoğu'nun değil, Kafkas ülkelerinin bile dâhil edildiği geniş bölgede en üst sıralardadır. Öyle ki ülkenin 316.000 silahlı kuvvet sayısı vardır ve askeri harcamaların milli gelirdeki payı %5,6'dır. Aynı zamanda Suriye kişi başına düşen 211 Dolarlık askeri harcamayla söz konusu mekanda İsrail, Katar, Kuveyt, S.Arabistan, BAE, Bahreyn ve Umman'dan sonra 8. sırada gelmektedir. Kuşkusuz bu durumun nedenlerinden belki de en önemlisi bölgedeki İsrail tehdidir. Unutulmamalıdır ki, esas olarak Suriye'nin bir parçası olan Golan Tepeleri halen İsrail'in işgali altındadır.

¹²⁴ Aydos-Duran (İTO), s. 33.

4.3. Suriye'nin Ekonomik Coğrafya Özellikleri

4.3.1. Tarım

Tarım, sadece Suriye'deki değil bütün yeryüzündeki belli başlı üretim şekillerinden en gerekli ve en yaygın olanıdır. Bu durumda tarım topraklarının yeryüzünün en önemli kaynakları olduğunu söylemek gerekir. Çünkü insanı doyuran da giydiren de topraktır. Tarım aynı zamanda birçok sanayi dalının hammaddesidir. Hatta tarımsal nüfus veya kır nüfusu olarak adlandırılan tarımdan geçinen insanlar (çiftçiler), aynı zamanda sanayi faaliyetleri sonucu oluşan mamul maddelerin de en önemli tüketicileri yani “Pazar”ıdırlar.

Bilindiği gibi, tarımın nerede ve ne zaman başladığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak daha önceki bölümlerde de açıklanmaya çalışıldığı gibi tarımdaki ilk üretim, birçok coğrafyacının kabul ettiği Ortadoğu'daki Mümbit Hilal yamaçlarında gerçekleşmiştir (bakınız Şekil 1). Burası yaklaşık 10.000 yıl önce tarım ve hayvancılığın keşfedildiği, yani “Birinci Tarım Devrimi”nin gerçekleştiği medeniyetin beşiği olan alandır.¹²⁵ Söz konusu alanda ilk ehlileştirilen tarımsal ürünler buğday, arpa, çavdar, yulaf, badem, hurma, incir, zeytin, bezelye, soğan, şalgam, lahana, ıspanak ve üzumdür. İlk ehlileştirilen hayvanlar ise köpek, güvercin, koyun, keçi, sığır, domuz, deve ve arıdır.¹²⁶

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Mümbit Hilal bölgesinin insanlık tarihinde çok müstesna bir yeri vardır. Suriye'nin bir Mümbit Hilal ülkesi olduğu hatırlanacak olursa, tarımın ülke için ne kadar önemli olduğu daha da iyi anlaşılacaktır. Öyle ki “Nüfus Yapısı ve Nüfusun Dağılımı” bölümünde ayrıntılı olarak açıklanan verilerden biri, ülkede %46 oranında bir kır nüfusunun var olduğudur (2002 yılı ortaları için). Hal böyle olunca ülke nüfusunun yaklaşık yarısının halen toprağa bağlı olduğunu söylemek hiç de güç değildir.

O halde bu durumdaki bir ülke için üzerinde tarım yapılabilen toprakların ayrı bir yeri vardır. Söz konusu topraklara ve bu topraklardan oluşan

¹²⁵ Tümertekin-Özgüç, Ekonomik Coğrafya (Küreselleşme ve Kalkınma), s. 135.

¹²⁶ Tümertekin-Özgüç, Ekonomik Coğrafya (Küreselleşme ve Kalkınma), s. 141.

arazilerin dağılımına 5. Bölümde (5.1. Suriye’de Arazi Kullanımı konusu) ayrıntılı olarak yer verilecektir. Ancak bu bölümde ilerideki konulara ışık tutması bakımından, ülkede yetiştirilen ürünler ve bu ürünlerin yetiştirilmesi için yapılması zorunlu olan harcamalar üzerinde durulacaktır. Şöyle ki;

Suriye insanının temel iktisadi faaliyetlerinin başında gelen tarım ürünlerinin ekilirken, mevsimsel durumun göz önünde tutulduğunu özellikle belirtmek isteriz. Yani ürün toprakla buluşturulurken mevsimin yaz veya kış olma durumu her zaman göz önünde tutulmaktadır.

Buna göre 1993 yılında kışlık mahsullere ayrılan arazi oranı %89,16’dır. 2003 yılına gelindiğinde ise bu oranın %88,28 seviyesinde seyrettiği görülmektedir. Kuşkusuz az önce oranları da verilen, kışlık mahsule ayrılan arazide, ekimi en fazla yapılan tarım ürünü arpa ve buğdaydır. Öyle ki 1992 yılında arpa ve buğdaya %81,16 oranında bir arazi ayrılırken, diğer ürünlere yalnızca %8 oranında arazi ayrılmıştır. Bu rakamların 2003 yılında da pek değişmediğini, adı geçen yılda arpa ve buğdaya ayrılan arazinin %77,97 gibi yüksek bir rakamda olmasından anlamak mümkündür. Bu dönemde diğer ürünlere ayrılan arazinin az da olsa yükseldiği ve %10,31 seviyesine geldiği de belirtilmesi gereken bir diğer husustur. Bu durum Tablo 18’den çok daha net anlaşılmaktadır. Tabloya geçmeden önce, ülkede arpa ve buğdaya ayrılan arazinin çok yüksek olma nedeninin kuraklık olduğunu söylemek gerekir. Su temininin de büyük bir problem olduğu hatırlanırsa diğer ürünlere ayrılan arazinin az olma (%10,31) nedeni rahatlıkla anlaşılmış olur.

Tablo.18. Suriye’de 1992’de Kış Mahsullerine Ayrılan Arazi Oranları

Ürün	Yıl	Alan (hektar)	Oran (%)
Buğday	1992	1.380.754	30,73
Arpa	1992	2.266.475	50,43
Nohut	1992	82.150	1,83
Mercimek	1992	87.905	1,96
Bahar Patatesi	1992	9.533	0,21
Pancar	1992	30.257	0,67
Bakla	1992	6.091	0,14
Bezelye	1992	1.409	0,03
Sarımsak	1992	1.648	0,04
Kış Sebzeleri	1992	20.197	0,45
Toplam	1992	4.006.724	89,16

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 22.

Tablo.19. Suriye’de 2003’te Kış Mahsullerine Ayrılan Arazi Oranları

Ürün	Yıl	Alan (hektar)	Oran (%)
Buğday	2003	1.796.015	45,92
Arpa	2003	1.253.579	32,05
Nohut	2003	99.536	2,54
Mercimek	2003	138.847	3,55
Bahar Patatesi	2003	11.877	0,30
Pancar	2003	28.213	0,72
Bakla	2003	16.394	0,42
Bezelye	2003	1.170	0,03
Sarımsak	2003	4.313	0,11
Kış Sebzeleri	2003	24.918	0,64
Toplam	2003	3.452.793	88,28

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 22.

Buraya kadar yapılan açıklamalar, ülkede esas itibariyle kış mahsullerine ağırlık verildiğini göstermektedir. Lakin Suriye’de, yaz mahsulleri için de ayrılan belli bir arazi vardır. Bu arazi 1992 yılı için %10,84 oranındayken, 2003 yılında %11,72 oranında olmuştur (Tablo 20 - 21).

Tablo.20. Suriye’de 1992’de Yaz Mahsullerine Ayrılan Arazi Oranları

Ürün	Yıl	Alan (hektar)	Oran (%)
Pamuk	1992	211.843	4,71
Mısır	1992	67.858	1,51
Patates	1992	23.783	0,53
Domates	1992	24.437	0,54
Tütün	1992	5.343	0,12
Sudan Baklası (Yer Fıstığı)	1992	12.082	0,27
Soğan	1992	5.289	0,12
Karpuz	1992	32.642	0,73
Kavun	1992	7.825	0,17
Fasulye	1992	4.478	0,10
Diğer Yaz Sebzeleri	1992	40.790	0,391
Toplam	1992	487.168	10,84

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s.23

Tablo.21. Suriye’de 2003’te Yaz Mahsullerine Ayrılan Arazi Oranları

Ürün	Yıl	Alan (hektar)	Oran (%)
Pamuk	2003	250.360	5,25
Mısır	2003	61.947	1,58
Patates	2003	24.790	0,63
Domates	2003	14.331	0,37
Tütün	2003	15.482	0,40
Sudan Baklası (Yer Fıstığı)	2003	5.231	0,13
Soğan	2003	4.668	0,12
Karpuz	2003	24.849	0,64
Kavun	2003	7.439	0,19
Fasulye	2003	2.170	0,06
Diğer Yaz Sebzeleri	2003	42.480	1,6
Toplam	2003	458.480	11,72

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s.23

Tarımın ülke ekonomisinde oynadığı rolü incelediğimiz bu bölümde, zirai faaliyetler sonunda elde edilen tohumun parasal anlamdaki değerini de vermek gerekir. Diyebiliriz ki, ülkenin 1992 yılında elde ettiği tohumun toplam değeri 10.618.000.000 Suriye Lirası'dır (veya Suriye Poundu).¹²⁷ Bu oran 2003 yılı itibariyle 10.789.000.000 Suriye Lirası'na (SL) yükselmiştir. Kuşkusuz yukarıda parasal değeri verilen toplam tohum üretiminde, farklı ürünlerin farklı katkıları vardır. Bu katkılar ilerleyen bölümlerde, ürünler ayrı ayrı irdelenirken verilecektir.

Bilindiği gibi tarım sektörünün yüksek gelir getirmesi için bazı harcamaların yapılması gerekmektedir. Bu harcamaların başında da ilaçlama gelir. Suriye'nin ilaçlamada kullandığı parasal harcamalar, yetiştirilen ürünlerin lehine düşüş göstermektedir. Tablo 22'de de net olarak görüldüğü üzere; 1992 yılında 3.600.000.000 SL olan ilaçlamada kullanılan para, 2003 yılına gelindiğinde 834.000.000 SL'lik bir düşüş göstererek 2.716.000.000 SL seviyesine düşmüştür. Söz konusu düşüş yüzdeye vurulduğunda %-2,6'lık bir gelişmeye tekabül etmektedir. Unutulmamalıdır ki ilaçlamada kullanılan harcamaların bu şekilde düşmesinin altında yatan en büyük neden, birtakım haşerelere karşı yürütülen mücadelede başarı sağlanmış olmasıdır. Söz gelimi turunçgillere büyük zararları dokunan "beyaz sinek" gibi bazı haşere türleri yok edilmiştir.¹²⁸ Hiç şüphe yok ki bu başarı, toprak kirlenmesine neden olan tarımsal kirlenmeyi ortadan kaldırdığından veya azalttığından önemlidir. Bunun sonucunda daha temiz ve verimli bir toprak ile buna bağlı olarak oluşan daha sağlıklı ürünler söz konusu olmaktadır.

¹²⁷ Nisan 2005 itibariyle 1 Suriye Lirası yaklaşık 20.000 TL (0,02 YTL)'dir.

¹²⁸ Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s.35

Tablo.22. 1992–2003 Yılları Arasında İlaçlamada Kullanılan Harcamaların Gelişimi

Yıl	Harcama (Milyon SL)
1992–1998 Arası (Her yıl ayrı olarak)	3.600
1999	2.600
2000	2.700
2001	3.700
2002	2.716
2003	2.716

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s.35

Tarımın verimini yükseltmek için yapılması zaruri olan bir diğer unsur gübrelemedir. Buna göre Suriye'nin gübrelemede kullandığı harcamalar 1992 yılı itibariyle 6.241.000.000 SL iken, 2003 yılına gelindiğinde 6.482.000.000 SL seviyesinde olmuştur. Bu kaleme ait verilerin ifade edildiği Tablo 23'e dikkat edilecek olunursa, adı geçen kalemde yapılan harcamaların 1994 yılında maksimum seviyede olduğu (6.898.000.000 SL), minimum seviyeye ise 2001 yılında erişildiği (4.817.000.000 SL) görülecektir. Dolayısıyla bu iki yıl dışında genel bir istikrarın olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo.23. 1992–2003 Yılları Arasındaki Gübreleme Harcamaları

Yıl	Harcama (Milyon SL)
1992	6.241
1993	6.421
1994	6.898
1995	6.491
1996	6.844
1997	6.578
1998	6.664
1999	6.108
2000	6.881
2001	4.814
2002	5.637
2003	6.482

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 36.

Ülke için hayati önem taşıyan sulanabilen arazilerin sulanması sırasında kullanılan enerji ve yakıtlar da, tarımın geliştirilmesi için yapılan bir başka harcama kalemidir. İleride “Tarımda Sulama” bölümünde de ayrıntılı olarak değinileceği gibi, ülke topraklarının sulanmasındaki en büyük pay su kuyularınınındır. Kaldı ki bu kuyular 1992 yılı itibariyle 531.000 hektar araziye sularken, 2003 yılına gelindiğinde yeni teknolojiyle açılan kuyular vasıtasıyla 855.000 hektarlık araziye sulamaya başlamışlardır.¹²⁹ Dolayısıyla 1992’de 38.204.000.000 SL olan enerji ve yakıt harcaması, 2003’te 66.469.000.000 SL seviyesine yükselmiştir (Tablo 24).

Tablo.24. Suriye’de 1992–2003 Yılları Arasında, Tarımın İhtiyacı Olan Enerji ve Yakıt Harcamalarının Gelişimi

Yıl	Harcama (Milyon SL)
1992	38.204
1993	37.957
1994	37.383
1995	45.808
1996	59.298
1997	50.282
1998	63.880
1999	57.942
2000	70.954
2001	68.358
2002	70.422
2003	66.469

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 36.

Buraya kadar yapılan açıklamalar gösteriyor ki, tarımın Suriye için çok özel bir yeri vardır. Çünkü geçen sayfalarda belirtildiği gibi tarım sektörünün gayri safi yurtiçi hâsıla içindeki payı resmi tahminlere göre, 1998 yılı itibariyle %29,2’dir.¹³⁰ Ayrıca aynı sektörün toplu üretime katkısı %23 olup önemli bir üretim ve hammadde kaynağı durumundadır. Bunun dışında tarım, özellikle kadın nüfusunun, %69’luk bir oranla istihdam edildiği iktisadi sektördür.

¹²⁹ Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 9.

¹³⁰ Aydos-Duran (İTO), s. 42.

Ancak bilinmelidir ki ülkenin tarım potansiyeli sınırlıdır ve devlet bu potansiyeli yükseltmek için birçok proje geliştirmektedir. Dolayısıyla ülkenin 2002 yılı için olan %0 25'lik nüfus artış oranının devam ediyor olması, ülkede birçok ürün üretildiği halde, bu ürünlerin nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamamasına neden olmaktadır. Şunu belirtelim ki, ileride “Suriye'nin Tarımsal Yapısı” bölümünde ülke tarımı hakkında merak edilen bütün bilgiler verilecektir.

4.3.2. Endüstri

Suriye esas itibariyle kendisine eski Sovyetler Birliği'ni örnek alarak sosyalist ekonomi ve toplum biçimini seçmiştir. Ülke özellikle 1973 yılında İsrail'e karşı yapılan Ekim Savaşı'nda önemli bir cephe ülkesi vazifesi gördüğünden, petrol ihraç eden zengin Arap devletlerinin finansal yardımlarının merkezi konumuna gelmiştir. Bu yardımların büyük bir kısmını savunmaya ayıran Suriye'nin, bilhassa 1970'li yılların ortalarına doğru ekonomi politikasını tam olarak endüstri sektörüne çevirdiğini söyleyebiliriz. Bu dönemdeki devlet yatırımları yüksek oranda baraj ve enerji santralleri ile sanayi tesislerine yöneliktir. Bugünle kıyaslandığında, söz konusu yıllarda tarımın yapısal gelişimine ayrılan bütçe payı çok azdır. Bu pay 1971–1975 ve 1976–1980 yıllarının Beşer Yıllık Kalkınma Planlarında öngörüldüğü gibi, yatırım harcamalarının ancak %10'unu oluşturmaktadır.¹³¹

Suriye harcamaların büyük bir kısmını sanayi sektörüne ayırdığı halde, endüstri çabalarında başarısız olmuştur. Ülke özellikle 1980'li yılların ortalarında derin bir krizin içine düşmüştür. Öyle ki şehirlerde haftalar süren 12 saatlik elektrik kesintileri başlamış, su sevkıyatı günlerce durdurulmuş, değerli tüketim eşyaları karaborsada bile bulunmaz olmuştur. Bunların dışında ülke için hayati öneme sahip olan sulama pompalarının, yakıt kıtlığı nedeniyle, kapasiteleri düşürülmüştür. Böylesine ağır bir krizin altında yatan faktörlerin başında iç ortam koşulları gelmektedir. Çünkü devletçi-ekonomi anlayışı, yatırım özgürlüğünü kısıtlamıştır. Yatırımcılar hızla büyüyen bürokrasinin ağırlığı altında boğulmuşlardır. Ülkede yatırım özgürlüğünün yanı sıra

¹³¹ Hans Hopfinger, “Syrien Setzt Auf Landwirtschaft Doch Der Erfolg Ist Ungewiss”, *Geographie Heute*, Band: 103, 13. Jahrgang, September 1992, s. 39.

bireysel özgürlük de hızla kısıtlanmıştır. Bir diğer faktör, Suriye'nin dış politikadaki ağırlığını kaybetmesidir. Çünkü ülkede hortlayan radikallerin terörist aktiviteleri, Suriye'ye “terörist-devlet” imajını yapıştırmıştır. Hal böyle olunca Batı, Suriye'yi izole etmiştir.¹³² Bu krize neden olan son faktör ise Suriye Ordusu'nun Lübnan'a girmesinin oluşturduğu maliyetin ağır olması ve Suudi Arabistan ile diğer ülkelerden gelen yardımların kesilmesidir.

Bu durum ülkede bir politika değişikliğine yol açmıştır ve 1986 yılında kabul edilen bir kararnameyle, özellikle tarımda özel sektöre ait anonim şirketlerin kurulması mümkün olmuştur.¹³³ Bu şirketlere ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

Yukarıdaki paragrafta belirtilen politika değişikliğine rağmen Suriye'de; petrol, su, elektrik, madencilik, çimento ve ana gıda maddeleri üretim sanayileri tamamen devletin tekelinde bulunmaktadır. Özel sektörün sanayi yatırımlarındaki payı son derece düşük olup 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bu oran %20 olarak belirlenmiştir.¹³⁴

Suriye'deki kamu sektörü 1975'ten itibaren, var olan endüstriyel faaliyetleri, gıda, tekstil, çimento, şeker, kimya ve mühendislik olmak üzere altı bölümde yürütmektedir.¹³⁵

Bu kurumların bazıları kısaca şu şekildedir:

Gıda Endüstrisi Genel Kurumu: Bu kuruma bağlı birçok kuruluş nehati yağ, küspe, konserve, bisküvi, çikolata, süt, alkollü içki, makarna, soğan-sarımsak tozu ve hayvansal yağ gibi maddeleri üretir.¹³⁶

Tekstil Endüstrisi Birliği Kurumu: Bağlı kuruluşlar vasıtasıyla pamuk, polyester elyaf, polyester mensucat, pamuklu kadife, gazlı bez, yünlü makine halıları, battaniye, çamaşır ve konfeksiyon üretir.¹³⁷

¹³² Hopfinger, “Syrien Setzt Auf Landwirtschaft Doch Der Erfolg Ist Ungewiss”, ss. 39–40.

¹³³ Hans Hopfinger, “Kapitalistisches Agro-Business In Einem Sozialistischen Land? Syrien Versucht Neue Wege In Der Landwirtschaft”, Die Erde, 121. Jahrgang, Berlin: Weinert GMBH, 1990, s. 158.

¹³⁴ T. C. Şam Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği, 1987 Yılı Raporu, s. 4.

¹³⁵ T. C. Şam Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği, 1987 Yılı Raporu, s. 4.

¹³⁶ T. C. Şam Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği, 1987 Yılı Raporu, s. 4.

Çimento ve İnşaat Malzemeleri Genel Kurumu: Bu kuruma bağlı 9 adet çimento fabrikası bulunmaktadır. Özellikle dönemin Doğu Alman uzmanları tarafından yapılan, Ortadoğu'nun en büyük ve dünyanın 4. büyük fabrikası olan Tartus Çimento Fabrikası'nın 1983 yılında üretime katılmasıyla, Suriye'nin çimentoya olan dış bağımlılığı sona ermiştir.¹³⁸

Önceki sayfalarda belirtilen sanayi yatırımlarının fazla olması (özellikle 1970'li yıllarda) durumu, her ne kadar başarısızlıkla sonuçlanmışsa da, söz konusu yatırımların hiç meyve vermediğini söylemek yanlış olur. Çünkü 1970'li yıllardan önceki dönemde, ülke sanayisi çoğunlukla tarım ürünlerine dayanmaktaydı. Ancak bu hal adı geçen yıllarda yürütülen hızlı sanayi politikasıyla nispeten değişmiştir. Söz gelimi ağır sanayi olarak kabul edilen demir-çelik alanındaki yıllık büyüme %10'dan daha fazla olmuştur.¹³⁹

Suriye sanayisinin dayandığı esas sektör tarım, bazı yeraltı kaynakları ve minerallerdir. Ülkedeki en eski sanayi dalı ise tekstil ve dokumadır. Bu sektörün ihracat gelirleri içindeki payı %13 olmakla birlikte sanayi işgücünün üçte birini (1/3) istihdam etmektedir.¹⁴⁰

Ülke endüstrisinin dayandığı diğer sektör yeraltı kaynakları ve mineral depolarıdır. Bu maddelerin başlıcaları petrol, doğalgaz, fosfat, tuz ve asfaltittir.¹⁴¹

Bu bölümde petrole ayrı bir paragrafın açılması gerekir. Çünkü Suriye'nin 1980'li yıllara kadar petrolden önemli bir geliri söz konusu değildi. Lakin özellikle Fırat Nehri graben bölgesinden, ülkenin kuzeydoğusuna kadar uzanan geniş sahasında (80'li yılların ortalarında) petrol yataklarının keşfi ile adı geçen ürünün ekonomideki yeri oldukça önemli bir hal almıştır. Örneğin 1996 yılında günde 604.000 varil (varil/gün)'lik bir üretim olmuştur. Bunu sırasıyla 1997'de 507.000 varil/gün,

¹³⁷ T. C. Şam Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği, 1987 Yılı Raporu, s. 4.

¹³⁸ T. C. Şam Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği, 1987 Yılı Raporu, s. 5.

¹³⁹ Aydos-Duran (İTO), s. 56.

¹⁴⁰ Aydos-Duran (İTO), s. 55.

¹⁴¹ Aydos-Duran (İTO), s. 55.

1998’de 550.000 varil/gün ve 1999’da ortalama 535.000 varil/gün şeklinde bir üretim izlemiştir.¹⁴² (Tablo 25)

Tablo.25. Ham Petrol Üretimi

Yıl	Üretim (bin varil/gün)
1997	570
1998	550
1999’un İlk Çeyreği	540
1999’un İkinci Çeyreği	540
1999’un Üçüncü Çeyreği	530
1999’un Son Çeyreği	530

Kaynak: Aydos-Duran (İTO), s. 57.

Yukarıdaki açıklamalara istinaden, petrolün Suriye toplam ihracat gelirinin %55-60’ını tek başına karşıladığını söylemek, adı geçen ürünün önemini vurgulamak açısından bir gerekliliktir. Öyle ki petrol, gayri safi yurtiçi hâsılanın üçte birini de yine tek başına karşılamaktadır. Hal böyle olunca ülkedeki petrol sanayi ile ilgilenen kamu kuruluşlarının birkaç adet olduğu görülmektedir. Söz gelimi ülkedeki petrolün aranması ve çıkartılmasından sorumlu devlet kuruluşu “Syrian Petroleum Company (Suriye Petrol Şirketi)-SPC”dir. Çıkartılan petrolün yurtiçi pazarlama ve dağıtım işlemlerini organize eden kamu kurumu “Suriye Petrol Ürünleri Dağıtım ve Depolama Şirketi”dir. Petrolün yurtiçindeki taşımacılık işlemini üstlenen kurum ise “Suriye Petrol Ulaştırma Şirketi”dir. Son olarak Suriye menşeli petrolün dünya pazarlarına satılma işlemini kontrol eden kurumun “SYTROL” olduğunu vurgulamak gerekir.¹⁴³

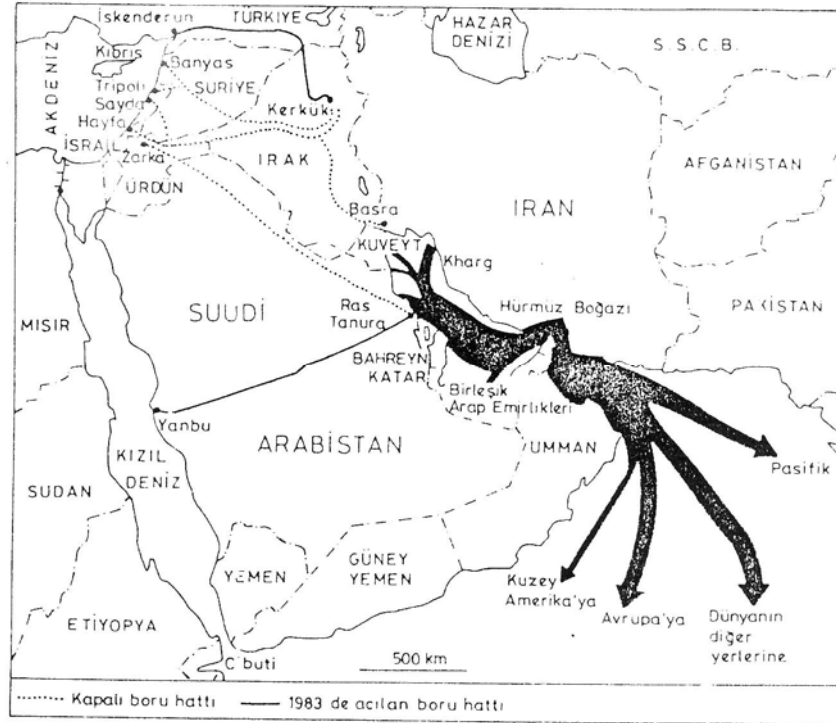
Suriye petroleri daha önce de belirtildiği gibi, ağırlıklı olarak Fırat’ın graben bölgesinden ülkenin kuzeydoğusuna kadar uzanan bölgedeki kuyulardan elde edilir. Bu yöreden günde yaklaşık 460.000 varil hafif ham petrol elde edilir. Geriye kalan günlük 155.000 varil ağır ham petrol ise özellikle Suevide (Süveyda) kuyularından çıkarılmaktadır. Bunlar; Al-İzba Bölgesi günlük 55.000 varil, Maleh

¹⁴² Aydos-Duran (İTO), ss. 56–57.

¹⁴³ Aydos-Duran (İTO), s. 56.

günlük 50.000 varil, Siyan günlük 30.900 varil, Jafra günlük 60.000 varil ve Tanak günlük 18.000 varil şeklinde sıralanır.¹⁴⁴

Ülkede Irak petrollerini taşıyan Banyas Petrol Boru Hattı Terminali gibi önemli gelir kapıları bulunmaktadır. Ayrıca ülke merkezi konumundan dolayı Suudi Arabistan'dan Lübnan'ın Sayda ve Trablus (Tripoli) limanlarına giden petrol boru hatlarının da bir bağlantısını oluşturur (Şekil .4).

Şekil.4. Ortadoğu'daki Liman Bağlantılı Petrol Boru Hatları

Kaynak: Tümertekin-Özgüç, Ekonomik Coğrafya (Küreselleşme ve Kalkınma), s. 733.

Suriye'nin iki de petrol rafinerisi bulunmaktadır. Bunlar Humus ve Banyas'ta kurulmuş olup toplam üretimleri 240.000 varil/gün'dür (her biri 120.000

¹⁴⁴ Aydos-Duran İTO), ss. 56-57.

varil/gün). Üçüncü bir rafinerinin Deyrizzor'da inşa edilmesi de planlanmaktadır ki, bu rafinerinin başlangıçta 60.000 varil/gün'lük kapasiteyle çalışması hedeflenmektedir.¹⁴⁵

Ülkenin doğalgaz üretimine gelince, Suriye'nin doğalgaz rezervlerinin 8,5 trilyon kübik kadem (1 kübik kadem=28,317 cm³'tür.) olduğu tahmin edilmektedir. Bu rezervlerin %73'ü Suriye Petrol Şirketi'ne ait olup devletindir. Aynı zamanda ülkede mevcut olan günlük doğalgaz üretimi 12,5 milyon m³'tür ve bu miktarın yeni doğalgaz yataklarının tamamlanmasıyla 2000'li yılların başında 18,2 milyon m³'e çıkması beklenmektedir. Hal böyle olunca devlet doğalgaz arama ve ev tipi gaz üretecek yeni bir fabrikanın kurulması için, iki yabancı şirketle (Conoco ve Elf şirketleri) sözleşme imzalamıştır.¹⁴⁶

Suriye'nin sanayi faaliyetleri ile ihracatında önemli yeri olan bir diğer ürün fosfattır. Öyle ki, ülkenin toplam fosfat rezervinin 1 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir.¹⁴⁷ Ülke bu minerali kimya sanayinde hammadde olarak kullandığı gibi, doğal olarak da satmaktadır.

Suriye'nin imalat sanayi özellikle, çıkarılan 10 Sayılı Yatırım Yasasının özel sektöre iş imkânı sağlamasıyla gelişmiştir.¹⁴⁸ Bunu anlamak için ülkenin 1980'li yıllarda imal ettiği ihraç ürünleri ile 1990'lı yıllarda imal ettiği ihraç ürünlerini kıyaslamak yeterlidir. (gerçi bu ürünlerin ihracatı hala kamu sektörü tarafından yapılmaktadır.). Gerçekten de Suriye'nin 1980'li yıllarda yaptığı ihraç ürünlerine bir göz atıldığında ham petrol ve petrol ürünleri, pamuk, fosfat, iplik ve hazır giyim, meyve-sebze, yün, mercimek ve canlı hayvanın olduğu görülmektedir. Oysa 1990'lı yılların sonlarına doğru ihraç edilen ürünlere bakıldığında, 80'li yıllar için sıralananların yanı sıra, bira, arak (rakı) ve alkollü içki, bisküvi, tekstil ve dokuma ürünleri (çorap, halı, konfeksiyon... Gibi), porselen ve cam ürünleri, çimento, boya maddeleri, plastik ürünleri, televizyon setleri, su ve elektrik sayaçlar, buzdolapları, düdüklü tencereler, kablolar, motorlar, ilaçlar, amyant levha ve borular... Gibi daha çok uzatılabilecek bir ürün yelpazesıyla karşılaşmak mümkündür. Burada kimya sanayinin ilaç üretim

¹⁴⁵ Aydos-Duran (İTO), s. 57.

¹⁴⁶ Aydos-Duran (İTO), s.58.

¹⁴⁷ T. C. Şam Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği, 1987 Yılı Raporu, s. 4.

¹⁴⁸ Aydos-Duran (İTO), s. 65.

sektörüne ayrı bir parantez açmak isteriz. Çünkü özellikle bu sektördeki gelişme deyim yerindeyse “baş döndürücüdür”. Öyle ki 1989 yılı itibariyle bu alanda iç tüketimin ancak %30’u ülke içinde üretilebiliyorken, 1994 yılına gelindiğinde üretim %70’i bulmuştur.

Sonuçta “İstihdam” bölümünde de belirtildiği gibi sanayi ve madenler başlığı altında toplanan endüstriyel faaliyetlerin ülkede mevcut olan toplu üretime katkıları %39’dur. Ve sanayi sektörünün GSMH içindeki payı 1998 yılı itibariyle %15–20 arasındadır. Kaldı ki iş gücünün de yaklaşık %20’si bu sektörde çalışmaktadır.

4.3.2. Ticaret

İnsanlar gibi bölge ve memleketler de birbirlerine muhtaçtırlar. Memleketlerin birbirine olan ihtiyacı, yetiştirdikleri veya ürettikleri ürünlerle birbirlerini tamamlama şeklinde olmaktadır. Daha geniş bir ifadeyle, farklı insan gruplarının ürettiği tüketim fazlası mallar başka memleketlere yollanır. Başka memleketlerden de ihtiyaç duyulan ürünler temin edilir. İşte bu şekilde para karşılığı gerçekleşen alışverişin ülkeler arası yapılanına dış ticaret adı verilir. Bu bölümde Suriye’nin daha çok dış ticareti ve bu ticaretin ülke ekonomisi üzerinde oynadığı rol üzerinde durulacaktır.

Suriye’deki ekonomik sistemin ticarete olan yansımalarını kavrayabilmek için, öncelikle aşağıdaki sürecin (1980’li yıllardaki kapalılık ve 1990’lı yıllardan başlayıp günümüze kadar devam eden değişim) bilinmesi şarttır.

Suriye dış ticaretinde kamu kuruluşlarının ağırlığı, şimdiki dönemle kıyaslandığında, özellikle 80’li yıllarda çok daha fazladır. Söz gelimi adı geçen dönemde ithalat ve ihracatın çok büyük bir bölümü kamu kuruluşlarınca yürütülmekteydi. Özellikle ülkenin ekonomik rejimi gereği, ithal edilecek mallar üç

grupta toplanmıştı. Bunlar: I) İthal yasak olanlar, II) İthal kamu kuruluşlarının tekelinde bulunanlar ve III) İthaline istisnai olarak izin verilenler.¹⁴⁹

İthal yasak olan mallar bilhassa Suriye’de üretilen, lüks tüketim malları ve çeşitli tüketim malları şeklindedir. İthaline istisnai olarak izin verilen mallar ise, özel sektörün ihtiyaç duyduğu ham ve yarı mamul maddelerdir.¹⁵⁰

İhracata gelince, tahmin edileceği gibi kamu sektörü, ithalatta olduğu gibi ihracatta da hâkim unsurdur. Ülkede kamu kuruluşlarının ürettiği ürünlerin yine bu kuruluşlar tarafından ihraç edilmesi ve ithalatlarının finansmanının kendi ihraç gelirlerinden karşılanması söz konusudur. Kesin olan şudur ki, ihracatta özel sektörün önemli bir rolü yoktur.¹⁵¹

Ülkenin gümrük rejimi ise yine ekonomik ve siyasi politikaya uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Söz konusu rejimde, kamu sektörü yatırımları için kullanılacak ana ve ham maddelerin vergi oranları düşüktür. Ancak zaman zaman da olsa gıda maddelerinin gümrük vergilerinde değişiklik yapılmaktadır. Lüks malların ithalatından alınan gümrük vergi oranları ise çok daha yüksektir.

1990’lı yıllara gelindiğinde (daha önceki sayfalarda bahis konusu olan ekonomik krizin de etkisiyle), ülke bir liberalleşme sürecine girmiştir. 1986 yılında çıkartılan kararname gereği anonim şirketlerin kurulması serbestleşmiştir. Hatta yabancı şirketler dahi ülkede yatırım yapmağa başlamıştır. Söz gelimi İsviçre’nin Nestle ve İngiltere’nin Glaxo firmaları bazı projeler için (Joint Venture Projesi) sermaye yatırımı yapmışlardır. Ülke 1995 yılında çıkardığı diğer bir yasa olan “Yatırım Teşvik Kanunu” ile sermayenin özendirilmesi amacını daha da hissettirmeğe başlamıştır. Çünkü söz konusu sermayeyi çekebilmek için vergi muafiyeti gibi teşvikleri yürürlüğe sokmuştur.¹⁵²

Suriye bilindiği üzere aynı zamanda Arap Ortak Pazarı üyesidir ve özellikle Lübnan’la olan ticareti önemli boyutlardadır. Aynı zamanda Ürdün ile

¹⁴⁹ T. C. Şam Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret müşavirliği, 1987 Yılı Raporu, s. 10.

¹⁵⁰ T. C. Şam Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği, 1987 Yılı Raporu, s. 10.

¹⁵¹ T. C. Şam Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği, 1987 Yılı Raporu, s. 10.

¹⁵² Aydos-Duran (İTO), ss. 65–66.

arasındaki politik ilişkilerin düzelmesi sayesinde, iki ülke arasındaki ticaret hacmi büyümüştür. Öyle ki Suriye ve Ürdün'ün birbirinden gümrüksüz ithal ettiği ürün sayısı artmıştır.¹⁵³

Suriye'nin 90'lı yıllarda değişmeye başlayan ve liberalleşme sürecine giren ekonomik sistemi, AB (Avrupa Birliği) ile arasındaki buzların erimesine olanak vermiştir. Hatta ileriye yönelik işbirliği bile artık görüşülür olmuştur. Örneğin AB'nin Suriye'nin yanı sıra, Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Fas ve Filistin Yönetimini kapsayan AB üyesi olmayan Akdeniz ülkelerini "Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Projesi" ile bütünleştirmeğe çalıştığı bilinmektedir. Özellikle 1995 Barselona Konferansı ile, adı geçen ülkelerin siyasi ve iktisadi istikrarsızlığının ortadan kaldırılmasının hedeflendiği Avrupa-Akdeniz ortaklık projesinin yolu açılmıştır. Buna göre bu ortaklıkta yer alan ülkelerin her biriyle AB arasında, barış ve istikrar alanı kurmak için siyasi diyalog kurulacak, ülkelere AB'ce mali yardım yapılacak ve bir serbest ticaret bölgesi tedricen kurulup iktisadi ve sosyal işbirliğinin sınırları genişletilecektir.¹⁵⁴

Avrupa-Akdeniz ortaklık projesinin Suriye'yi de ilgilendiren üç boyutu bulunmaktadır. Bunlar: I) Bütün ortakların kabul edebileceği ilkeler temelinde güçlendirilmiş bir siyasi diyalog yoluyla, bölgesel istikrar mekanizmasını destekleyen bir istikrar paktını kurmak ve bunun için gereken siyasi ve güven ortaklığını oluşturmak. II) Dünya Ticaret Örgütü kurallarıyla bağdaşan bir Avrupa-Akdeniz serbest ticaret bölgesinin kurulmasına yönelik iktisadi ve mali ortaklık, ekonomik modernleşmenin desteklenmesi ve özel sektör yatırımları başta olmak üzere yatırımların teşvikini sağlamak. III) Toplumsal, beşeri ve kültürel ortaklığın yanı sıra, terörizm, uyuşturucu madde kaçakçılığı, yasa dışı göç ve uluslar arası suçlarla mücadele için iş birliği kurmak.¹⁵⁵

Görüldüğü gibi Suriye'nin liberalleşme sürecine girmesi AB ile olan buzları eritmekle kalmamış, bir takım ortaklıkların yolunu da açmıştır.

¹⁵³ Aydos-Duran (İTO), s. 66.

¹⁵⁴ KOGSEB Avrupa Bilgi Merkezi, AB Bülteni, Mayıs, Ankara, 1998, s. 1.

¹⁵⁵ KOGSEB Avrupa Bilgi Merkezi, AB Bülteni, s. 2.

Unutulmamalıdır ki buraya kadar yapılan açıklamalar, aşağıda rakamlarla verilecek olan ihracat ve ithalat oranlarının 80’li yıllar ile 90’lı yıllar arasındaki farkını ortaya koymaya da yarayacaktır. Ancak bu oranlar verilmeden önce ülkede bulunan serbest bölgelerin belirtilmesi daha uygundur. Bu bağlamda ülkede; Tartus Limanı Serbest bölgesi, Lazkiye Limanı Serbest Bölgesi, Halep Serbest Bölgesi, Adra Serbest Bölgesi, Şam Serbest Bölgesi, Şam Uluslar Arası Havaalanı Serbest Bölgesi, Dera Serbest Bölgesi olmak üzere toplam yedi adet serbest bölge bulunur. Bu bölgelerde yabancı mallar vergi ve gümrük bedeli ödenmeden ithal edilebildiği gibi, sanayi kuruluşları da yer alabilmektedir. Ancak şunu da hemen belirtelim ki söz konusu bölgeler; alt yapı eksikliği ve devam eden bazı kanuni engellemeler yüzünden büyük üretim sahaları haline gelememiştir.¹⁵⁶

Bu açıklamaları yaptıktan sonra, ülkenin hem 80’li hem de 90’lı yıllarda yaptığı ihracat ve ithalat değerleri ile dış ticaretinde yer alan önemli ülkeler sıralanacak olursa karşımıza şöyle bir tablo çıkacaktır.

Öncelikle ülkenin 80’li yıllarda ihraç ettiği ürünlerle 90’lı yıllarda ihraç ettiği ürünler çeşit ve değer bakımından farklıdır. Söz gelimi 1987 yılına kadar ham petrol ve petrol ürünleri, pamuk, fosfat, iplik ve konfeksiyon, meyve-sebze, yün, mercimek, canlı hayvan ihraç edilmekteydi (Tablo 26).

Tablo.26. Suriye’de Başlıca Maddeler İtibariyle İhracat

Yıl	Maddeler	Değer (Bin SL)
1987	Ham Petrol ve Petrol Ürünleri	7.871.000
1987	Pamuk	877.000
1987	Fosfat	614.000
1987	İplik ve Konfeksiyon	1.199.000
1987	Meyve ve Sebze	56.000
1987	Yün	84.000
1987	Mercimek	13.000
1987	Canlı Hayvan	251.000

Kaynak: T. C. Şam Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği, 1987 Yılı Raporu, s. 7.

¹⁵⁶ Aydos-Duran (İTO), ss. 107–108.

Suriye'nin yine 80'li yıllardaki ithalatına bakıldığında en büyük payın, ihracatında da aslan payına sahip olan petrol ürünlerine ait olduğu görülmektedir. Bunu demir-çelik ürünleri, taşıt araçları, tıbbi ilaçlar ve iş makineleri takip etmektedir (Tablo 27).

Tablo.27. Suriye’de Başlıca Maddeler İtibariyle İthalat (Bin SL)

Maddeler	1985	1986	1987
Et	60.256.000	51.902.000	91.304.000
Tereyağı- Nebati Y.	198.231.000	99.952.000	228.575.00
Buğday	349.987.000	295.741.000	730.764.00
Un	22.782.000	88.109.000	537.955.00
Pirinç	104.750.000	70.275.000	286.840.00
Mısır	328.346.000	131.450.000	154.400.00
Şeker	337.015.000	239.427.000	781.369.00
Çay	238.870.000	102.605.000	177.330.00
Petrol Ürünleri	4.443.712.000	1.842.599.000	5.343.278.0
Tıbbi İlaçlar	445.237.000	239.692.000	478.730.00
Demir-Çelik	900.764.000	809.580.000	1.731.674.0
Alüminyum(mamul)	72.944.000	69.838.000	215.981.00
İş Makineleri	234.869.000	234.738.000	459.957.00
Taşıt Araçları	57.124.000	488.109.000	808.105.00

Kaynak: T. C. Şam Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği, 1987 Yılı Raporu, s. 8.

Ülkenin dış ticarete bulunduğu ülkelere göz atıldığında gerek ihracatında gerekse ithalatında en büyük paya, aynı ekonomik politikayı yürüten (80'li yıllar için) Sovyetler Birliği ve Romanya ile liberal politikayı benimsemiş İtalya ve Fransa'nın olduğu görülmektedir (Tablo 28 ve Tablo 29).

**Tablo.28. 80’li Yıllarda Suriye’nin İhracatında Önemli Yeri Olan Başlıca Ülkeler
(Bin SL)**

Ülke	1985	1986	1987
Romanya	1.561.000	489.000	1.311.000
İtalya	2.014.000	628.000	4.718.000
Fransa	333.000	487.000	1.517.000
SSCB	1.000.000	1.544.000	3.165.000
Batı Almanya	100.000	308.000	136.000
İspanya	181.000	182.000	69.000
İran	34.000	46.000	762.000
İngiltere	172.000	173.000	175.000
S.Arabistan	77.000	121.000	261.000
Ürdün	181.000	168.000	295.000
Türkiye			63.000

Kaynak: T. C. Şam Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği, 1987 Yılı Raporu, s. 8.

**Tablo.29. 80’li Yıllarda Suriye’nin İthalatında Önemli Yeri Olan Başlıca
Ülkeler (Bin SL)**

Ülke	1985	1986	1987
İran	2.771.000	731.000	2.294.000
Doğu Almanya	295.000	174.000	919.000
Batı Almanya	1.276.000	979.000	2.284.000
İtalya	1.074.000	798.000	1.885.000
Fransa	707.000	936.000	2.757.000
SSCB	761.000	1.028.000	2.317.000
Japonya	436.000	489.000	849.000
ABD	957.000	471.000	1.470.000
Türkiye	227.000	277.000	814.000
İspanya	628.000	193.000	508.000

Kaynak: T. C. Şam Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği, 1987 Yılı Raporu, s. 9.

1990'lı yıllara gelindiğinde artık dünyadaki birçok politikanın “geçerliliğini” kaybettiği, hatta birçok ülkenin (SSCB, Doğu Almanya gibi) ortadan kalktığı; birçok ülkenin siyasal ve ekonomik rejiminin değiştiği (Romanya, Rusya, Ukrayna gibi) bir gerçek vardır. Doğal olarak daha önce bahsedildiği gibi Suriye de, bu şekilde hızla değişen dünyaya kısmen de olsa ayak uydurmak durumunda kalmıştır. Gerçi ülke her ne kadar serbest piyasa ekonomisine tam manasıyla girmediyse de, 90'lı yılların başından itibaren yaptıkları, geçmişle kıyaslandığında bir devrim niteliğindedir.

Tablo.30. Suriye’de Başlıca Maddeler İtibariyle İhracat (1999 Ocak-Eylül İtibariyle)

Maddeler	Miktar (Ton)	Değer (Bin SL) (*)
Sentetik Lif	2.401	210.897
Sentetik İpek	3.979	384.714
Ham Pamuk	114.178	1.527.110
Elma ve Armut	26.689	237.782
Toz Biber	1.805	209.847
Buğday	111.937	271.795
Doğal Fosfat	956.674	256.918
Ham Petrol	13.632.814	16.768.120
Gazolin	346.850	530.857
Atık Akaryakıt	958.010	760.466
Koyun ve Kuzular (Baş)	566	537.604
Domates	99.052	687.372
Patates	54.939	277.405

Kaynak: Aydos-Duran (İTO), s. 68.

(*): Dönem itibariyle 1 ABD Doları=11.20 Suriye Lirası'dır.

Tablo.31. Suriye’de Başlıca Maddeler İtibariyle İthalat Durumu (1999 Ocak-Eylül İtibariyle)

Maddeler	Miktar (Ton)	Değer (Bin SL)
Rafine Şeker	331.701	1.119.931
Gazyağı (Soler)	258.633	365.942
Bütan Gazı	142.615	397.418
Polietilen	51.195	337.610
Sentetik Liftten İplik	58.086	845.658
Dokumalar, Sentetik İpliDokuma	4.442	379.137
Sanayide Kullanılan Demir ve Çelik Teller	177.917	607.943
Oksitli Zink	52.426	302.464
Demirden Yapılmış Silindirik Ürün	212.384	821.303
Demir-Çelik	58.776	214.524
Diğer Çubuklar ve Rodler	214.270	748.215
Sanayi ve Kalkınma Projelerinde Kullanılan Makine ve Donanımlar	2.930	252.801
Ulaşım Araçları	25.797	1.634.723

Kaynak: Aydos-Duran (İTO), s. 74.

90’lı yıllarda yapılan dış ticaretle 80’li yıllarda yapılan dış ticaret arasındaki en büyük farklardan biri, daha önce ülke ticaretinde büyük paya sahip olan bazı ülkelerin 90’larda ortada olmayışıdır. Söz gelimi Tablo 32 ve Tablo 33’te yer alan SSCB, Doğu Almanya dibi ülkeler artık 90’larda yoktur. Dolayısıyla o ülkelerin yerini başka ülkelerle yapılan ticaret almıştır. Bu dönemde İtalya, Fransa, İspanya, S.Arabistan, ABD, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Çin... Gibi ülkelerle yapılan ticaret hacminin gittikçe büyüdüğü görülmektedir (Tablo 32 ve Tablo 33).

Tablo.32. Suriye'nin İhracatında Önemli Yeri Olan Başlıca Ülkeler (1999 Ocak-Eylül İtibariyle)

Ülke	Miktar (Ton)	Değer (Bin SL) (*)
Libya	3.672	216.624
Cezayir	153.504	312.336
ABD	234.833	449.921
Fransa	4.029.410	5.797.764
Yunanistan	161.328	329.838
İtalya	6.098.878	6.734.098
İngiltere	514.864	673.433
Almanya	16.382	241.881
Rusya Federasyonu	26.638	468.034
İspanya	1.545.311	2.133.326
BAE	34.092	445.448
Lübnan	833.645	1.384.545
Kuveyt	39.120	424.971
S.Arabistan	192.084	2.252.114
Ürdün	21.876	350.442

Kaynak: Aydos-Duran (İTO), s. 69. (*): 1 ABD \$=11.20 SL dir. (1999 yılı itibariyle)

Tablo.33. Suriye'nin İthalatında Önemli Yeri Olan Başlıca Ülkeler (1999 Ocak-Eylül İtibariyle)

Ülke	Miktar (Ton)	Değer (Bin SL) (*)
ABD	260.833	1.071.201
Arjantin	255.144	601.840
Hollanda	46.016	641.181
Fransa	424.650	1.589.456
Romanya	116.947	604.190
Belçika	117.337	830.016
İngiltere	58.198	674.995
İtalya	322.813	1.727.874
Almanya	98.746	1.617.329
Ukrayna	690.237	2.259.143
Rusya Federasyonu	169.268	591.735
Güney Kore	68.070	2.361.518
Japonya	19.712	1.124.605
Tayvan	37.359	722.918
Çin	63.782	1.034.490
S.Arabistan	97.995	865.649
Endonezya	68.868	765.973

Kaynak: Aydos-Duran (İTO), s. 75.

(*): 1 ABD \$=11.25 SL dir. (tablodaki dönem itibariyle)

Görüldüğü gibi 80'lerdeki durum ile 90'lardaki durum epey farklıdır. Bu farklılık her iki dönemdeki toplam ihracat ile toplam ithalat arasında da kendini göstermektedir. Dikkat çekici olan diğer nokta, bir zamanlar Suriye'nin en büyük ticari ve siyasi partneri durumundaki Sovyetler Birliği'nin, yıkılmasının ardından, onun mirasçısı konumundaki Rusya Federasyonu ile yapılan ticaret hacminin eskiye oranla çok düşük oluşudur. Görünen o ki Suriye liberal adımlar attıkça hem ihracat değerleri

hem de ithalat değerleri artmakta ve bu ticarete rol oynayan partnerleri değişmektedir. Kuşkusuz bu durumda nüfus artış hızının yüksek oluşunun payı da vardır.

Suriye'nin dış ticaretinin irdelendiği bu bölümde son olarak, her iki dönemdeki toplam ihracat, toplam ithalat, dış ticaret hacmi ve dış ticaret dengesinin verilmesinde yarar vardır. Söz konusu rakamlara aşağıdaki tablolardan bakıldığında, ülkenin ihracatının da ithalatının da yükseldiği görülecektir. şüphesiz bu durumun olumlu yanlarının yanı sıra olumsuz yanlarının olduğu da muhakkaktır. Lakin biz bu alışmamızda Coğrafya Biliminin gerektirdiği objektifliği koruyup öznel yargılarda bulunmak durumunda olmadığımızdan, ancak her iki dönemin mukayesesinin yapılabileceği değerleri vermekle yetinmeyi uygun görüyoruz. (Tablo 34 ve Tablo 35).

Tablo.34. Suriye'nin 1985–1987 Yılları Arasındaki Dış Ticareti (Milyar \$)

	1985	1986	1987
İhracat	1.640	1.325	1.119
İthalat	3.591	2.480	1.888
Dış Ticaret Hacmi	5.231	3.805	3.008
Dış Ticaret Dengesi	—1.951	—1.153	—0.769

Kaynak: T. C. şam Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği, 1987 Yılı Raporu, s. 7.

Tablo.35. Suriye'nin 1994–1999 Yılları Arasındaki Dış Ticareti (Milyar \$)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999
İhracat	3.3	3.8	4.1	4.0	3.1	3.3
İthalat	4.6	4.0	4.5	3.6	3.3	3.2
Dış Ticaret Hacmi	7.9	7.8	8.6	7.6	6.4	6.5
Dış Ticaret Dengesi	-1.3	-0.2	-0.4	0.4	-0.2	0.1

Kaynak: Aydos-Duran (İTO), s. 67.

4.3.4. Turizm

İnsanlar daha ilk çağlarda, sürekli ikamet ettikleri mekânları terk ederek çeşitli nedenlerle kısa süreli seyahatlere çıkmışlardır. Kuşkusuz bu dönemdeki seyahat nedenleri yiyecek, giyecek gibi zorunlu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik temel faktörlerdir. Ancak insanlar, endüstriyel ve teknolojik anlamdaki gelişmeler neticesinde kentleşme olgusunun ortaya çıkmasıyla, artan ekonomik güce de paralel olarak; sanat eğlenme, dinlenme, spor yapma, yeni yerler görme... Gibi rekreatif aktivitelere yönelme gereksinimi hissetmişlerdir. Doğal olarak bu gibi ihtiyaçların karşılanması için çıkılan seyahatler, turizm sektörünün ortaya çıkmasına esas teşkil etmiştir.

Bilindiği gibi turizm sektörü, sadece seyahat edenlerin ihtiyacını karşılamaz. Aynı zamanda gerçekleştiği ülkenin ekonomisinden kültürüne kadar pek çok alanına etki eder. Dolayısıyla adı geçen sektörde faaliyet gösteren konaklama, yeme, içme... Vb işletmelerin yanı sıra; turizm olayının gerçekleştiği mekânda bulunan çiftçiden esnafa, esnaftan müteahhide kadar pek çok insana gelir sağlar. Bu bakımdan turizm ülkeye, döviz girdisi sağlama, ekonomiyi canlandırma, işsizliği azaltma, vergi gelirlerini arttırma... Gibi birtakım kazanımlar sunar.

Hal böyle olunca, Suriye'nin özellikle tarihsel mirası ve Akdeniz'e kıyısı olması dolayısıyla ciddi bir turizm potansiyeline sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ancak şunu da ilave etmek gerekir ki, ülkenin sahip olduğu potansiyele rağmen, turizmin ekonomiye katkıları henüz beklenen ve arzu edilen düzeyde değildir. Ancak yine 90'lı yılların ortalarından itibaren bu sektördeki kıpırdanmalar hız kazanmıştır. Söz gelimi 1998 yılında ülkeye gelen yaklaşık 2,5 milyon ziyaretçi, GSMH'nin %7'sine tekabül eden bir girdi sağlamıştır. Bu rakam artarak 1999 yılında 2,6 milyon ziyaretçiye ulaşmıştır.¹⁵⁷

Suriye'ye gelen ziyaretçilerin bir özelliği çoğunun Arap ülkelerinden gelmesidir. Yani Avrupa ve Amerika'dan gelen yabancı ziyaretçi sayısı, Araplarla karşılaştırıldığında Batı'dan gelenlerin azınlıkta kaldığı görülmektedir. Bu durumu rakamlarla ifade etmek gerekirse, 1991'de 1.133.000 Arap Turist ülkeyi ziyaret ederken, Arap olmayan yabancıların 437.000'de kaldığı görülmektedir. Bu sayılar 1995'te 1.634.000 Arap Turiste karşılık, 619.000 diğer uluslardan gelenler şeklinde şekillenmiştir. Suriye'nin içine kapalı bir ülke kimliğinden sıyrılma çalışmalarının yoğunluk kazandığı 90'lı yılların sonu 2000'li yılların başında ise, Batı'dan gelen turist sayısının arttığı görülmektedir. Öyle ki 1999 yılında Arap olmayan ziyaretçilerin yaklaşık 700.000 civarında olmaları, bu görüşü desteklemektedir. Aynı yıl ülkeye gelen Arap turist sayısı da 2.000.000 civarında olmuştur ki, bu sayı aslında çok büyük bir sayı değildir.

Tablo.36. Suriye'ye Giriş Yapan Turist Sayısı (Bin Kişi)

Yıl	Araplar	Arap Olmayanlar	Toplam
1993	1.413	497	1.910
1994	1.449	563	2.012
1995	1.634	619	2.253
1996	1.817	618	2.435
1997	1.773	559	2.332
1998	1.871	593	2.464
1999	1.994	688	2.682

Kaynak: Aydos-Duran (İTO), s. 63.

¹⁵⁷ Aydos-Duran (İTO), s. 62.

Suriye’de turizmin gelişme durumu yüksek boyutlarda değildir. Çünkü ülkedeki turizm endüstrisinin hizmetinde olan restoran, gece kulübü, sinema, otel, hostel... Gibi yeme, eğlenme ve konaklama tesisleri yüksek düzeyde değildir. Hal böyle olunca ülkedeki turizm endüstrisinin gelişmiş olduğunu söylemek doğru değildir. Zaten daha önce de belirtildiği gibi söz konusu sektörün GSMH’ ya sağladığı girdi ancak %7 civarındadır.

II. BÖLÜM

5. SURIYE’NİN TARIMSAL YAPISI

5.1. Suriye’de Arazi Kullanımı

Suriye esas itibariyle 18.518.000 hektarlık toplam araziden oluşur. Lakin tahmin edilebileceği gibi, bu toprakların tamamının tarımda kullanılmadığı da kesindir.¹⁵⁸ Bundan dolayıdır ki, ülke tarımı beş toprak kullanım kuşağına ayrılmıştır. Bu kuşakları numaralandırarak ayırmak gerekirse;

1) Birinci Toprak Kullanım Kuşağı: Bu kuşak kendi içinde de alanlara ayrılır. Burası senelik ortalama 600 mm’nin üzerinde yağış alan bölgeleri kapsadığı gibi, senelik 350–600 mm arasında yağış alan bölgeleri de kapsamaktadır. Yıllık ortalama 600 mm’nin üzerinde yağış alan bölgelerde (Tartus, Lazkiye, Banyas, Akkar Ovası... gibi ülkenin batısında kalan kesim), meyve-sebze, tütün, pamuk, buğday, şeker pancarı ve yem bitkileri gibi geniş bir ürün yelpazesi yetiştirilebilmektedir. Kaldı ki bu kesimde, yüksek yağış miktarı nedeniyle kuru tarım yöntemine de gerek yoktur. Bu kuşağa dâhil olan bazı bölgelerde sulama bile yapılmadan ürün almak mümkündür. Yıllık 350–600 mm arasında yağış alan diğer kesime gelince, burasının en önemli ürünleri buğday, baklagiller ve diğer yaz mahsulleridir (karpuz, kavun, sebze... Gibi). Birinci Toprak Kullanım Kuşağı, büyüklük itibariyle 2,7 milyon hektarlık araziye kapsar ve bu rakam Suriye toplam yüzölçümünün %14,6’sını oluşturur.¹⁵⁹

2) İkinci Toprak Kullanım Kuşağı: Yağış miktarı 250 ile 350 mm arasında olan bütün bölgeler bu kuşağın içinde yer alır (Cezire Bölgesi, Ebu Kamal, Deyrizzor... gibi yerler). Bu kuşakta yetiştirilen en önemli ürünler yaz mahsulleri ve arpadır. Burası Suriye toplam yüzölçümünün %13,4’ünü oluşturur.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 7.

¹⁵⁹ Hopfinger, “Syrien Setzt Auf Landwirtschaft Doch Der Erfolg Ist Ungewiss”, s. 42.

¹⁶⁰ Hopfinger, “Syrien Setzt Auf Landwirtschaft Doch Der Erfolg Ist Ungewiss”, s. 42.

3) Üçüncü Toprak Kullanım Kuşağı: Bu kuşak yıllık ortalama 250 mm'yi ancak bulan alanları kapsar. Burada yetiştirilen en önemli ürün arpadır. Söz konusu kuşak yaklaşık 1,3 milyon hektarlık araziyle (toplam yüzölçümünün %7,2'si) ülkenin en küçük kuşağını oluşturur.¹⁶¹

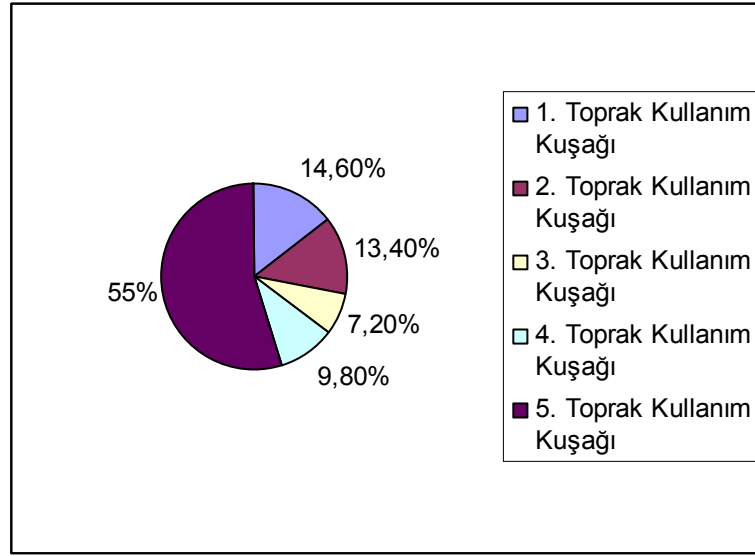
4) Dördüncü Toprak Kullanım Kuşağı: Uzun yıllara yayıldığında ortalama yağış miktarı 200 ile 250 mm arasında olan bütün bölgeler bu kuşağa dâhil edilebilir. Arpa burada da yetiştirilen en önemli üründür. Ancak kurak geçen yıllarda bu ürünün getirisi o kadar az olmaktadır ki, hasadı için emek vermeye değmeyebilir. Böyle zamanlarda bu alanlar hayvan sürülerine otlak olarak bırakılır. Bu kuşak ülke yüz ölçümünün %9,8'ini kaplamaktadır.¹⁶²

5) Beşinci Toprak Kullanım Kuşağı: Suriye'nin 200 mm'nin altında yağış alan tüm topraklarını kapsar. Bu alan, içinde bozkır mera bölgelerini barındırmakta ve yaklaşık 11 milyon hektarlık alan ile ülkenin toplam yüz ölçümünün %55'ini oluşturmaktadır. Bu bölge 1988 yılına kadar yeni ekim alanlarının oluşturulmasına kapalı kalmıştır (kanunla yasaklanmıştı). Bu yasaktaki temel hedef, ekolojik olarak çok hassas olan çöl bozkırlarının korunmasıdır. Ancak 1988 yılında söz konusu kuşağın tarıma açılması serbestleşmiştir. Amaç, özellikle iyi yağış yıllarında böylesine geniş bir potansiyeli ülke ekonomisine kazandırmaktır.¹⁶³

¹⁶¹ Hopfinger, "Syrien Setzt Auf Landwirtschaft Doch Der Erfolg Ist Ungewiss", s. 42.

¹⁶² Hopfinger "Syrien Setzt Auf Landwirtschaft Doch Der Erfolg Ist Ungewiss", s. 42.

¹⁶³ Hopfinger, "Syrien Setzt Auf Landwirtschaft Doch Der Erfolg Ist Ungewiss", s. 42.

Şekil.5. Yağış Özelliklerine Göre Toprak Kullanım Kuşakları

Buraya kadar yapılan açıklamalar ışığında, ülkede tarıma elverişli olan toprakların gelişimini gösteren Tablo 37'ye bakmak gerekir. Bu tabloya bakıldığında 1992'de 6.045.000 hektar olan tarıma elverişli arazi sürekli olarak düşmüş ve 1998'de 5.981.000 hektara gerilemiştir. Aynı arazi 2003 yılına gelindiğinde 5.863.000 hektarlık bir orana düşmüştür. Yani 1992'den 2003 yılına kadar geçen sürede 182.000 hektarlık bir azalma yaşanmıştır. Kaldı ki 1992 yılındaki nüfus ile 2002 yılındaki nüfus da bir değildir (ülke dünyanın en hızlı artan nüfuslarından birine sahiptir.).

Tablo.37. Suriye'de Tarıma Elverişli Olan Toprakların Gelişimi

Yıl	Bin Hektar
1992	6.045
1994	5.971
1996	5.949
1997	5.985
1998	5.981
1999	5.997
2000	5.905
2001	5.989
2002	5.912
2003	5.863

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 7.

Suriye'nin belki de can damarını oluşturan sulanan arazi oranının, 1992–2003 yılları arasında gösterdiği gelişim (Tablo 38), diğer tablonun (Tablo 37) tersi bir durum arz etmektedir. Çünkü ülkedeki sulanan arazilerin, %4,1 oranında pozitif yönde geliştiği görülmektedir. Bu gelişimi rakamlarla ifade etmek gerekirse; 1992'de sulanan arazi miktarı 771.000 hektar iken, 2003 yılına gelindiğinde bu rakam 1.196.000 hektara yükselmiştir. Yani 425.000 hektarlık bir arazi suya kavuşturulmuştur.

Tablo.38. Suriye’de Sulanan Arazilerin Gösterdiği Gelişim

Yıl	Bin Hektar
1992	771
1993	889
1994	956
1995	964
1996	998
1997	1.039
1998	1.079
1999	1.052
2000	1.074
2001	1.125
2002	1.186
2003	1.196

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 9.

Yukarıdaki tabloda (Tablo 38) görülen sulanan arazinin sürekli artması olayının altında birkaç faktör yatmaktadır. Aslında “Tarımda Sulama” bölümünde ayrıntılı olarak değinilecek söz konusu faktörler hakkında bu vesileyle bilgi vermek gerekirse öncelikle şunu ifade etmek gerekir. Sulanan arazinin artmasının altındaki en büyük etken su kuyularıdır. Çünkü 1992 yılında 531.000 hektar araziye sulayan bu kuyular, 2003 yılına gelindiğinde 855.000 hektar araziye sulayacak bir seviyeye yükselmiştir. Dikkat edilirse 324.000 hektarlık bir artış olmuştur. Sulanan arazinin artışında rol oynayan diğer önemli faktör devlet projeleridir. Devletin inşa ettirdiği birtakım baraj ve bentler sayesinde 1992'de devlet projelerinden sulanan arazi 139.000 hektar iken, 2003 yılına gelindiğinde 150.000 hektarlık artışla 289.000 hektara yükselmiştir.

Suriye'nin sulanan arazi oranındaki artışın temel nedeni nedir? Şeklindeki bir soruya, Suriye'nin coğrafi özelliklerini yakından bilmeyen bir kişi muhtemelen nehirler ve kaynaklar cevabını verecektir. Ancak durum hiç de böyle değildir. Söz konusu nehir ve kaynakların bu artışa hiçbir katkıları yoktur. Hatta bu faktörlerin negatif yönde bir etkileri vardır. Şöyle ki; 1992 yılında 236.000 hektarı sulayan nehir ve kaynaklar, 2003 yılına gelindiğinde 19.000 hektarlık bir azalma göstererek 217.000 hektara gerilemiştir.¹⁶⁴ Bu durum, doğrusunu söylemek gerekirse bizi hiç şaşırtmamıştır. Çünkü “Hidrografya Özellikleri” bölümünde de belirtildiği gibi Suriye'nin devamlı akışı olan nehirlerinin tamamı komşu ülkelerden doğmaktadır. Söz konusu ülkelerin o nehirler üzerinde hayata geçirdikleri dev projeler (GAP Projesi gibi) sayesinde Suriye'ye gelen su miktarı da düşmüştür. Aynı şekilde Arap-İsrail Savaşı sırasında Yermuk Irmağı'nın kontrolünün de kaybedilmesi bu durumu tetiklemiştir. Üstüne üstlük ülkede var olan yüksek sıcaklık değerlerinin neden olduğu aşırı buharlaşma ve kuraklık eklenince, söz konusu nehir ve kaynaklardan yararlanma da giderek düşmüştür.

Suriye tarımının genel özelliklerinin verildiği bu bölümde, bozkır arazilerine de değinmek gerekir. Hatırlanacağı üzere daha önceki sayfalarda, ülkedeki bozkır alanlarının tarıma açılması önündeki yasal engelin 1988 yılında ortadan kaldırıldığını belirtmiştik.

İşte 1988 yılındaki yasa değişikliğiyle sulanabilen arazi ile çorak arazi oranı artmış, ancak bozkır-mera sahaları olarak bilinen “ıslah edilmemiş mera sahaları” giderek daralmıştır. Tablo 39'da da çok açık bir şekilde ifade edildiği gibi; 1992 yılında 3.546.000 hektardan oluşan bu arazi, 2003 yılına gelindiğinde 934.000 hektarlık bir gerileme göstererek 2.612.000 hektar seviyesine düşmüştür. Buradaki gelişme yıllık %0 -2,7 şeklinde gerçekleşmiştir. Aşağıdaki tabloya dikkat edilirse 1998 yılına kadar ciddi bir düşüşün olmadığı “ıslah edilmemiş mera sahaları”, söz konusu yıldan itibaren düzenli bir şekilde gerilemiştir. Ancak hemen ilave edelim ki, bu düşüş 1988 yılındaki yasa değişikliğinden sonra başlamıştır.

¹⁶⁴ Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 151.

Tablo.39. Suriye’de Islah Edilmemiş Mera Sahalarının Gelişimi

Yıl	Bin Hektar
1992	3.546
1993	3.377
1994	3.221
1995	3.306
1996	2.916
1997	3.008
1998	3.014
1999	2.687
2000	2.652
2001	2.599
2002	2.578
2003	2.612

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Zıraa, s. 10.

Tarımda kullanılan arazi konusunda özellikle vurgulamayı uygun gördüğümüz bir husus da tarıma uygun olmayan arazilerdir. Bu bağlamda ülkedeki tarıma uygun olmayan araziler yıllık %0 -1 oranında bir gerileme yaşamıştır. Tablo 40’a baktığımız zaman 1992’de 3.759.000 hektar olan tarıma uygun olmayan arazi (kaya ve kumullarla örtülü arazi hariç), 2003 yılına gelindiğinde 3.730.000 hektar seviyesine gerilemiştir ki burada 29.000 hektarlık bir düşüş söz konusudur.

Tablo.40. Suriye’de Tarıma Uygun Olmayan Arazilerin Gelişimi

Yıl 1992	Bin Hektar
1992	3.759
1993	3.777
1994	3.761
1995	3.759
1996	3.740
1997	3.724
1998	3.730
1999	3.716
2000	3.697
2001	3.690
2002	3.693
2003	3.730

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 12.

Yukarıdaki tabloda görülen düşüşün en büyük nedeni sulama olanaklarının artmasıdır. Çünkü daha önceki sayfalarda belirtilen sulanan arazilerin artması olayı tarıma uygun olmayan toprakları daraltmıştır, ki bu durum ülke ekonomisi için bir kazanımdır. Bu arada Suriye’de bulunan kaya ve kumullarla örtülü arazilerin 1992 yılında 3.022.000 hektarlık bir araziden müteşekkil olduğu, ancak 2002 yılı itibariyle 2.935.000 hektara gerilediğini de vurgulamak bir gerekliliktir.

Suriye’deki arazilerden bir kısmı ormanlık ve maki sahalardan müteşekkildir. Adı geçen sahalarda değerlendirilmesi daha çok ağaç dikmek şeklinde olup, üzerlerinde herhangi bir tarımsal faaliyet söz konusu değildir. Bu sahalarda genişliği 1992 yılı itibariyle 655.000 hektardan oluşmaktayken, bu oran 2003 yılına gelindiğinde 65.000 hektarlık bir düşüş göstererek 590.000 hektar seviyesine gerilemiştir. Tablo 41’e dikkat edilirse 1993 ile 1994 yıllarında ormanlık ve maki alanları olarak adlandırılan sahalarda bir düşüş göze çarpar. Bu düşüşün esas nedeni, özellikle Abdülaziz Dağı ile Ebu Rucmeyn Dağı üzerinde bulunan bir miktar arazinin koruluk vasfını yitirmesiyle istatistiklerden çıkarılmasıdır. Lakin 1994 yılından 2003 yılına kadar geçen zaman zarfında 487.000 hektar olan koruluk arazi 103.000 hektarlık bir artışla 590.000 hektar seviyesine yükselmiştir. Kaldı ki bu artış her yıl düzenli bir

şekilde gerçekleşmiş olup ortalama yılda %1,8 oranındadır. İşte söz konusu artışta rol oynayan esas faktör ağaçlandırma işlemidir. Yani belirtilen yıllar arasında düzenli gerçekleşen bir ağaç dikim işlemi söz konusudur.

Tablo.41. Suriye’de Ormanlık ve Maki Alanlarının Gösterdiği Gelişim

Yıl	Bin Hektar
1992	655
1993	575
1994	487
1995	493
1996	510
1997	522
1998	537
1999	546
2000	557
2001	566
2002	575
2003	590

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 13.

“Suriye’de Arazi Kullanımı” bölümünde değineceğimiz bir saha da “ıslah edilmiş mera sahaları”dır. Bu alanlar özellikle kırsal kesimin ziraat yapılamayan sahalarında çok değerli olduklarından devletçe yürütülen bir projeye ıslah edilmiştir. Öyle ki 1992 yılında 8.059.000 hektardan oluşan “ıslah edilmiş mera sahaları” 2003 yılına gelene kadar çeşitli zikzaklar çizerek 8.335.000 hektar seviyesine yükselmiştir. Suriye’de oldukça önemli olan mera sahalarını (çayır ve otlakları) ıslah etme projesi, gerek var olan ot örtüsünü korumak gerekse yeni otlar ekmek suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Tablo.42. Suriye’de Islah Edilmiş Mera Sahalarının Gelişimi

Yıl	Bin Hektar
1992	8.059
1993	8.217
1994	8.299
1995	8.287
1996	8.319
1997	8.283
1998	8.270
1999	8.265
2000	8.359
2001	8.273
2002	8.338
2003	8.335

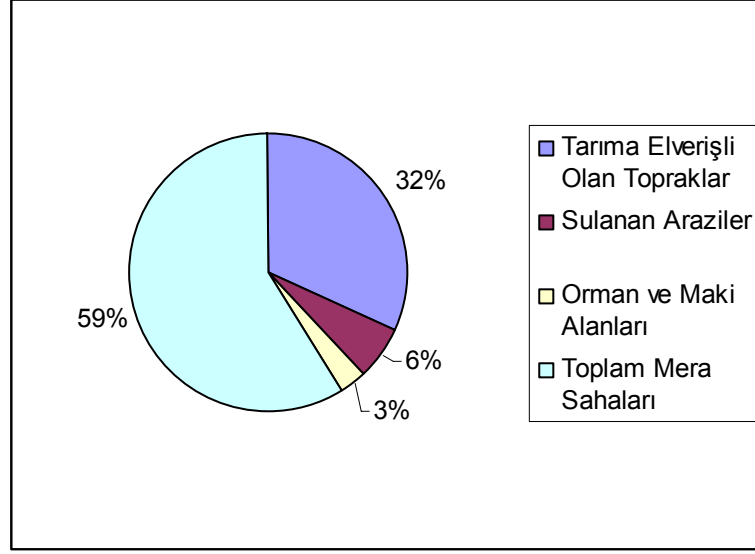
Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Zıraa, s. 14.

O halde diyebiliriz ki, Suriye gibi ekstansif metotların ağırlıklı olarak kullanıldığı, hayvancılık faaliyetlerinde hayati önem taşıyan mera alanları; ıslah edilmiş ve ıslah edilmemiş olarak üst üste konup toplandığında karşımıza 1992 yılı için yaklaşık 11.500 bin hektar, 1995 yılı için yaklaşık 11.500 bin hektar 2000 yılı için yaklaşık 11.000 bin hektar ve 2003 yılı için yine yaklaşık 11.000 bin hektarlık alanlar çıkmaktadır (Tablo 43).

Tablo.43. Suriye’deki Mera Sahaları -Toplam Olarak-

Yıl	Bin Hektar
1992	11.605
1993	11.594
1994	11.520
1995	11.593
1996	11.235
1997	11.291
1998	11.284
1999	10.952
2000	11.011
2001	10.872
2002	10.916
2003	10.947

Görüldüğü gibi Suriye’de mevcut olan araziler farklı adlar alarak farklı hedefler doğrultusunda kullanılmaktadır. Fakat söz konusu arazileri üst üste koyup topladığımızda, ortaya çıkan rakam ülke yüz ölçümünden daha fazla gibi görünmektedir. Bu durumun yanlış yargılar yaratmaması için bilinmelidir ki, birtakım araziler iki farklı başlık altında da değerlendirilebildiğinden iki defa hesap edilmiştir. Söz gelimi, “İslah edilmemiş mera sahaları” hem aynı başlık altında hem de “Tarıma uygun olmayan araziler” başlığı altında hesaplanmıştır.

Şekil.6. Suriye’de 2003 Yılı İtibariyle Arazi Kullanımı

5.2. Tarımsal Yapı ve Üretim

Hatırlanacağı üzere Suriye, sosyalist ülkeler modelinde olduğu gibi kendine, merkezîyetçi, devletçi bir ekonomi planlaması ve idaresi sistemini seçmiştir. Ülke bu sistemi 80’li yılların ortalarındaki kalıcı ve derin izli ekonomik krize kadar tam manasıyla yürütmeye çalışmıştır. İşte Suriye’nin tarımsal yapısında değişiklik yapmasını adeta zorunlu kılan aslında adı geçen ekonomik krizdir. Nitekim 1986 yılında Suriye Hükümeti’nin aldığı kararlar gereği (10 No’lu Kararname) ülkede “Al-Oita Az Zirai Al-Muştarak” (Tarımda, Müşterek Anonim Şirketler) adı altında birtakım anonim şirketlerin kurulması mümkün olmuştur. Ülkede adeta bir devrim niteliği taşıyan bu yeniliklerin hayata geçirilmesi, Sosyalist Doğu Avrupa Memleketlerinde görülecek olan ihtilallerden veya reformlardan bile önce gerçekleşmiştir.¹⁶⁵

Suriye’de atılan bu adımları izleyen 1 senelik sürecin sonunda, 10 yeni anonim şirket hayat geçirilmiş ya da kuruluş aşamasına getirilmiştir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bu şirketlerin kuruluşu ancak Ulusal Ekonomi Konseyi tavsiyesi ve

¹⁶⁵ Hopfinger, “Kapitalistisches Agro-Business In Einem Sozialistischen Land? Syrien Versucht Neue Wege In Der Landwirtschaft”, s. 158.

Başbakanın oluruyla mümkün olmaktadır. Hatta Suriye Devleti'nin %25'lik bir hisseyle kurulacak her şirketin sermayesine ortak edilmesi zorunluluğu da vardır (diğer hissedarlar %5'ten fazla alamaz, dolayısıyla devlet büyük hissedardır.).¹⁶⁶

Yukarıdaki kısıtlamaya rağmen devlet, söz konusu şirketlerin kuruluşunu arttırmak için birçok teşvik de getirmiştir. Bu teşviklere örnek olarak; yeni işletmelere bütün üretim konularında tam karar verme ve faaliyet serbestisinin getirilmesi, diğer kamu ve özerk işletmelerinin aksine önlerine uymak zorunda oldukları herhangi bir üretim planının konmaması, ürettiklerini devlete satma mecburiyetlerinin olmaması, çalışanlarının (işçilerinin) ücretlendirilmesi konusunda kanunlara uyma zorunluluklarının olmaması, işletmeler için gereken her türlü malzemenin gümrüksüz ve vergisiz ithal edilebilmeleri, işletmelerin ilk kar yılından 7 sene sonra vergi ödemeye başlamaları... Gibi maddeler verilebilir.¹⁶⁷

Nitekim 1989 sonbaharına kadar 11 adet anonim şirket kurulmuştur. Bu şirketlerin bazıları şunlardır: Gadaq (ana sermaye 315 milyar SL), Baraka (ana sermaye 100 milyar SL), Nama (ana sermaye 100 milyar SL), Qalamun (ana sermaye 100 milyar SL). Adı geçen şirketlerin tarım sektöründe karşılaştıkları en büyük sorun kullanım alanı bulmaktır. Çünkü Suriye Toprak Reformu Kanunu'na göre, reform alanındaki toprakların satılması yasaktır. Fakat bu sorunun giderilmesi yine devlet sayesinde olmuştur. Çünkü devlet büyük hissedar olduğundan şirkete sermaye (kapital) yerine, mülkünde bulundurduğu toprakla ortak olmuştur.¹⁶⁸

Buna istinaden anonim şirketlerine kamu arazisi devrine girilmiştir.(Tablo 44 ve Tablo 45).

¹⁶⁶ Hopfinger, "Kapitalistisches Agro-Business In Einem Sozialistischen Land? Syrien Versucht Neue Wege In Der Landwirtschaft", ss. 158-159.

¹⁶⁷ Hopfinger "Kapitalistisches Agro-Business In Einem Sozialistischen Land? Syrien Versucht Neue Wege In Der Landwirtschaft", ss. 159-160.

¹⁶⁸ Hopfinger, "Kapitalistisches Agro-Business In Einem Sozialistischen Land? Syrien Versucht Neue Wege In Der Landwirtschaft", s. 162.

Tablo.44. Ekim 1989’a Kadar “Gadaq Anonim Şirketi”ne Devri Kesinleşmiş Kamu Arazisi

Vilayet; Köy	Alan (Hektar)	Hektar Fiyatı (SL)	Toplam Fiyat (Bin SL)
Deyrizzor; Al-Varda	1000,0	16.800	16 800,0
Deyrizzor; Hatla	100,0	10.000	1000,0
Deyrizzor; Al-Huvayga	132,0	21.000	2 772,0
Hama; Hurr Binasa	386,8	25.000	9 668,8
Hama; Al-Gab	230,5	80.000	18 440,0
Hama; Al-Gab	363,1	60.000	21 787,0
Lazkiye; Burg Salam	10,0	330.000	3 300,0
Toplam	222,4		73 767,8

Kaynak: Hopfinger, “Kapitalistisches Agro-Busines In Einem Sozialistischen Land? Syrien Versucht Neue Wege In Der Landwirtschaft”, s. 162.

Tablo.45. Ekim 1989’a Kadar “Nama Anonim Şirketi”ne Devri Kesinleşmiş Kamu Arazisi

Vilayet; Köy	Alan (Hektar)	Hektar Fiyatı (SL)	Toplam Fiyat (Bin SL)
Tartus	35,5	10 000	354,5
Tartus; Al Haraba va As-Sayh Gabir	117,3	20 000	2 345,3
Tartus; Al Haraba va As-Sayh Gabir	7,4	20 000	148,9
Haseke; Al Hama As-Subyaniya	956,1	18 000	17 210,2
Haseke; Al-Mukasim Al-Hamsa	278,1	8000	2 224,8
Toplam	1 394,4		22 283,7

Kaynak: Hopfinger, “Kapitalistisches Agro-Busines In Einem Sozialistischen Land? Syrien Versucht Neue Wege In Der Landwirtschaft”, s. 162.

Suriye Devleti’nin bu gibi şirketlerin kurulmasını teşvik etmesinin en büyük nedeni hiç şüphesiz ki, modern tarım tekniklerinin kullanıldığı, az alandan yüksek verimin elde edildiği intansif bir sistem yaratmaktır. Çünkü o güne kadar yapılan tarım faaliyetlerinin çoğu geleneksel metotlara dayanmaktadır. Peki, bu şirketler Suriye’deki geleneksel yöntemleri değiştirip üretimde başarılı olmuşlardır mi? Doğrusu bu sorunun yanıtı hem evettir hem de hayırdır. Aşağıda örnekleriyle kısaca anlatılacak

bazı şirketler (ki bunlar azınlıktadır) başarıyı yakalayabilmişken, birçok şirket daha başlangıç döneminde iflas etmiştir.

Başarılı olmuş bir şirket olan Baraka 100 Milyar SL'lik ana sermayesiyle en büyük şirketler arasında değildir, fakat faaliyetlerinin genişliği bakımından oldukça büyüktür. Örneğin şirket; süt ineği, dana ve koyun besiciliği için tam donanımlı ahırlar kurmuştur. Tartus Vilayetindeki Abu Afsa yakınlarında 1,8 hektarlık bir parselin üzerine, Hollandalı ortağının da katkılarıyla; tam bilgisayar kontrollü, sis-sulamasının yapıldığı, otomatik gölgeleme ve havalandırma sisteminin bulunduğu... Serayı 400.000 Dolar karşılığında yaptırmıştır. Yine, Fransa'dan 2,5 Milyon SL karşılığında ithal ettiği plastik seraları ülkeye getirtmiştir. Şirket bu seralarda ürettiği domates, salatalık ve çiçek gibi ürünlerin çoğunu ihraç etmiştir.¹⁶⁹

Buraya kadar yapılan açıklamalardan çıkarılması gereken en önemli sonuç şudur: Birçok şirket devletin istediği modern tarım atılımını yapamamış olsa dahi, gelecek için sosyalist-plan ekonomisinin dışına çıkıp liberal ekonomi sisteminin yolunu açabilecek olduğundan “pozitif değerlendirilmelidir.”

Suriye, tarımını modernleştirip üretimi arttırmak için önceki sayfalarda açıklanan atılımları yaparken, bir de bizzat Suriye Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanan projeleri hayata geçirmeye çalışmaktadır. Ülkede “Değerlendirme Projeleri” olarak bilinen bu çalışmalar için bakanlığın harcamış olduğu toplam para miktarı 56.719.516.000 SL'dir. Bu harcamalara 1992'de ayrılan pay 2.009.234.000 SL iken 2003 yılına gelindiğinde bu oranın arttığı ve 8.069.802.000 SL seviyesine eriştiği görülür. Tablo 46'ya bakıldığı zaman söz konusu projeler için bakanlığın yapmış olduğu maksimum harcamanın 9.459.831.000 SL ile 2002 yılına ait olduğu görülür.

¹⁶⁹ Hopfinger, “Kapitalistisches Agro-Business In Einem Sozialistischen Land? Syrien Versucht Neue Wege In Der Landwirtschaft”, s. 167.

Tablo.46. Suriye Tarım Bakanlığı'nın "Değerlendirme Projeleri" İçin Yaptığı Harcamalar (Toplam Olarak)

Yıl	Toplam Harcama (Bin SL)
1992	2.009.234
1993	2.084.956
1994	2.543.761
1995	2.819.521
1996	3.873.735
1997	4.355.208
1998	4.408.232
1999	3.654.960
2000	5.764.111
2001	8.576.144
2002	9.459.831
2003	8.069.802

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 39.

Suriye Tarım Bakanlığı'nın, yukarıdaki tabloda ifade edilen harcamaları, "Değerlendirme Projeleri"ne yapılan toplam masrafıdır. Lakin söz konusu projeler farklı başlıklarla anıldığından, her bir başlık altında toplanan projeye farklı miktarda para harcanmıştır. Ancak söz konusu projeleri ayrı ayrı incelemeden önce aşağıda açıklanan hazırlık çalışmalarının bilinmesi de şarttır. Söz gelimi 1992–2003 yılları arasındaki deneme sürecinde toprağın alımı ve hazırlanması için yapılan toplam masraf 880.430.000 SL'dir. Bu proje için yapılan en yüksek harcama 320.368.000 SL ile 2000 yılında yapılmıştır. En düşük meblağlı harcama ise 1993 yılında yapılan 6.433.000 SL tutarındaki harcamadır. (Tablo 47)

Tablo.47. Değerlendirme Projeleri Çerçevesinde Toprak Alımı ve Hazırlanması İçin Yapılan Harcamaların Gelişimi

Yıl	Harcama (Bin SL)
1992	8.345
1993	6.433
1994	14.892
1995	22.550
1996	13.392
1997	103.120
1998	178.325
1999	9.067
2000	320.368
2001	31.108
2002	107.775
2003	65.055

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 40.

Yine söz konusu projelere hazırlık çerçevesinde, tarım sektöründe kullanılacak alet, araç ve gereçlere 9.242.983.000 SL değerinde harcama yapılmış olup, bu rakam “Değerlendirme Projeleri”ne harcanan toplam meblağın %16’sını teşkil eder.

Suriye Tarım Bakanlığı’nın uygulamaya soktuğu projelere hazırlık dâhilinde yapılan harcamalar; bakanlık büro ve malzemelerinin alımı, hayvan soylarının ıslahı için gereken boğaların alımı, bina ve sığınakların yapımı, personel maaşları... Gibi birçok başlık altında incelenebilir. Daha önce de belirtildiği gibi yaklaşık 57 Milyar SL’nin harcandığı bu projeler tarımda verimi yükseltip, ticari tarıma geçişi hedeflemektedir.

Söz konusu projeleri ayrı ayrı incelemek gerekirse:

1) Ürün Veren Ağaçlar İçin Gereken Fidanları Üretme Projesi: Adından da anlaşılacağı gibi bu projedeki temel amaç, ülke tarımında önemli bir yeri olan meyve ağaçlarının ıslahı veya yaygınlaştırılması için gereken fidanları üretmektir. Bu projenin ülkedeki bütün illerde yaygınlaştırılması için bakanlığın harcadığı toplam rakam

3.505.696.000 SL'dir. Bu proje çerçevesinde üretilen toplam fidan sayısı ise (2003 yılı itibariyle) 141,9 milyon adettir.

2) Ürün Veren Ağaç Dikme Projesi: Bu projede; dağlık arazileri, tepelik alanları, kayalıklardan müteşekkil sahaları ürün veren ağaçlarla donatıp ıslah etmek hedeflenmektedir. Söz konusu bu proje için devletin harcadığı toplam para miktarı 6.589.008.000 SL'dir. Islah çalışmaları bitirilen arazinin alanı ise 182.598 hektardır.

3) Ormanları Geliştirme, Koruma ve Yangınlarla Mücadele Etme Projesi: Daha çok taşlarla kaplı alanları ıslah edip ağaçlandırma (orman ağacı) çalışmalarına ağırlık veren bir projedir. Ancak bu proje söz konusu alanlarda meydana gelebilecek yangınlarla mücadeleyi de kapsamaktadır. Adı geçen bu proje için 2003 yılına kadar yapılan toplam harcama 950.950.000 SL'dir. Aynı zamanda bu uğurda üretilen fidan sayısı 352,519 milyon adet olup ıslah edilen arazi miktarı 251.292 hektardır.

4) Çöl Alanları Projesi: Değerlendirilemeyen çöl alanlarını ıslah edip geliştirme amacını taşımaktadır. Bu projede, üzerinde fidanlıklar kurmak, azalan otlakları canlandırıp geniş alanlara yaymak, tohum (çekirdek) üretilip ekime dönüştürmek suretiyle çöl alanlarını ekonomiye katma hedefi vardır. Öyle ki, bunun için gerekli olan suyun da kuyulardan karşılanması söz konusudur. Bu bağlamda Çöl Alanları Projesi için 2003 yılına kadar harcanan toplam para 14.166.395.000 SL'dir. Bu proje çerçevesinde koyunların ihtiyacı olan suyun temininde de kullanılan 227 kuyu açılmıştır. Ayrıca 109,2 milyon fidan üretilerek 59.000 hektar alan üzerine dikilmiştir.

5) Güney Bölgesinin Islahı Projesi: Ülkenin güneyinde yer alan Şam, Der'a ve Es-Süveyda vilayetlerindeki çakıllı araziye ıslah edip tarıma elverişli hale getirmeyi hedefleyen bir projedir. Adı geçen projenin hayata geçirilmesi için 2003 senesine kadarki zaman zarfında harcanan toplam para 2.684.466.000 SL'dir. Projenin 1992–2003 yılları arasındaki deneme sürecinde 72.031 hektarlık alan ürün veren bitkiler ve meyve veren ağaçlarla donatılmıştır.

6) Arazileri Tahlil Etme ve Ekime Uygun Hale Getirme Projesi: Bu projede tarıma uygun arazilerin tahlil edilip ekime hazır hale getirilmesi

hedeflenmektedir. Bu uğurda, ileride bahsedilecek olan, çiftçiyi bilinçlendirip yardım etmekle görevli olan uzman kişilere, arazi hakkında bilgi veren birçok harita dağıtılmıştır. Yukarıda ismi anılan bu proje için devletin harcadığı toplam para 305.564.000 SL'dir. Kaldı ki yapılan çalışmalar neticesinde 1.293.000 hektarlık arazinin tespiti de gerçekleşmiştir.

7) Hayvan Üretim Projesi: Bu proje esas itibariyle hayvan soylarını ıslah edip, balık servetini korumayı amaçlamaktadır. Kaliteli soyların üretileceği yapay dölleme, balık servetini himaye etme ve sulu azot üretmek için 1992–2003 yılları arasındaki deneme sürecinde harcanan toplam para 9.117.645.000 SL'dir.

8) Arıcılık Projesi: Temel hedef nitelikli bal verimini arttırmak için gereken kaliteli kraliçe arıları üretip köylüye dağıtmaktır. Arıcılık projesi için harcanan toplam para 379.382.000 SL'dir. Bu proje çerçevesinde 3138 kraliçe arı üretilerek arıcılara dağıtılmıştır. Ayrıca 42.513 tahta kovan da imal edilerek satılmıştır.

9) Ekinleri Koruma Projesi: Bu proje çayır ve otlak ile meyve veren bitkileri solucan, haşere, hastalık gibi istenmeyen zararlılardan korumak amacıyla geliştirilmiştir. Bu mücadele için alanında uzman bir kurum kurulmuş olup, projenin tamamı için 1.804.665.000 SL para harcanmıştır.

10) Tarım Rehberliği Projesi: Çiftçilere uzman kişilerce, tarımla ilgili doğru bilgi ile modern teknolojinin iletilmesini hedef edinen bir projedir. Bu amaç doğrultusunda kırsal alanlarda 1043 adet hizmet binası inşa edilerek çok sayıda ziraat teknisyeni ile veteriner görevlendirilmiştir. Suriye'de deneme süreci dâhilinde (1992–2003 yılları arası) yukarıda anılan proje için 1.431.361.000 SL harcama yapılmıştır.

11) Tarım Yolları Projesi: Ekili ve dikili alanlara rahat bir şekilde ulaşmak, yapılan hizmetleri bu gibi yerlere zorlanmadan iletebilmek için yeni yollar inşa etmeyi amaçlayan bir projedir. Söz konusu yolların inşası için 2003 yılına kadar harcanan para 7.325.722.000 SL'dir. Kaldı ki bu dönemde (deneme sürecinde) 5074 km uzunluğunda yol yapılarak 439.000 hektarlık ziraat alanının hizmetlerden yararlanabilmesi sağlanmıştır. Bu proje Tarım Bakanlığı'nın mahalli idaresince yürütülmektedir.

12) Yem Tahlil Laboratuvarı Projesi: Şam'ın merkezinde kurulacak bir tahlil laboratuvarıyla özellikle ithal edilen yemlerin tetkikinin amaçlandığı bir projedir. 24.416.000 SL'nin harcandığı bu projenin deneme sürecinde, 74.989 yem numunesinin tahlil çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

13) Suni Yağmur Yağdırma Projesi: Özellikle su sıkıntısının yaşandığı alanlarda, gökyüzüne gönderilecek uçaklar vasıtasıyla yağmur yağdırmayı hedefleyen bir projedir. Bu proje için yapılan toplam harcama 2.430.045.000 SL'dir. Bu proje kapsamında uçaklar 9.147 yağmur bombası fırlatmıştır.

14) Alhıs Dağı ve Civarında Tarımı Geliştirme Projesi: İsmi anılan dağın çevresinde bulunan çiftçilere ait arazileri, tarıma uygun hale getirmeyi hedefleyen bir projedir. Adı geçen bu proje kapsamında 1.054.215.000 SL harcama yapılmıştır, fakat 11.014 hektarlık dağlık ve taşlık arazi de ıslah edilip tarıma uygun hale getirilmiştir.

15) Suriye'nin Sahil Kesimi İle Orta Kısımında Tarımı Geliştirme Projesi: Ülkenin gerek sahil gerekse orta kesiminde bulunan, ancak dağ ve taşlarla kaplı arazilerin ıslah edilip tarıma uygun hale getirilmesini hedefleyen bir projedir. Proje dâhilinde yapılan çalışmalarla 19.492 hektarlık arazi ıslah edilmiş ve 3.751.421.000 SL'lik para harcanmıştır.

16) Araştırma Merkezlerini Geliştirme Projesi: Esas olarak tarımda uygulanabilecek yenilikleri geliştirip, verimi arttırmayı hedefleyen bu projede harcanan toplam para miktarı 1.384.412.000 SL'dir.

Görüldüğü gibi Suriye Devlet Bütçesinin önemli bir kısmı her yıl, tarımdan alınan verimi yükseltmek için gerekli olan ıslah ve yenilik projelerine ayrılmaktadır. Çünkü ilerleyen konularda da görüleceği gibi, ülkede birçok ürün yetiştiği halde, nüfus artış hızı çok yüksek olduğundan yetiştirilen ürünlerin bir kısmı ülke ihtiyacını karşılayamamaktadır. Ancak şunu vurgulamak gerekir ki devletin tarım sektörünü geliştirmek için yürüttüğü bu çalışmalar üretimde büyük artışlara olanak vermiştir. Tabii olarak söz konusu projeleri yürütürken birçok zorlukla da karşılaşıldığı kesindir. Bu zorluklara yeri gelmişken değinmek gerekirse bunlar; modern tarımın yapılabilmesi için gerekli olan uygun araçların getirtilip çiftçilere ulaştırılması, toprak

ve bitkinin ihtiyaçlarını gidermek için kullanılması gereken bilimsel metotların benimsenmesi, insan faktörünün güçlendirilip geliştirilmesi, tarım mahsullerinin satılacağı Pazaryerlerinin düzenlenmesi... Gibi aşılması için zihniyet değişikliği de gerektiren kolay olmayan zorluklardır.

Peki ama devlet bu zorlukları nasıl gidermeye çalışmaktadır? Bu soru aslında tarım gibi çok karmaşık bir sektörü ilgilendirdiğinden zor bir sorudur. Ancak yine de söz konusu zorlukları gidermek için önerilen bazı politikalar yok değildir. Bunlar kısaca şöyle özetlenebilir: Çiftçilerle, modern teknikleri kullanmaları konusunda ikna etmek için görüşmeler yapmak; taşıma ve üretme teknolojileri konusunda ortak çalışmalar yapıp, sürdürülebilir politikalar yürütmek; çiftçileri ikna edebilecek basit ama bilimsel sohbetler düzenlemek; işçi kuruluşları arasında (devlet sektöründeki işçiler ile tarımdaki işçiler) gerekli olan diyalogu kurup, insan gücünün verimliliği ve gelişimi üzerine tartışmalarda bulunmak; tarım sektöründeki külfeti azaltmak için tarım makinelerini elinde bulunduran kişileri, söz konusu makinelerin modern ve son teknolojiyle yapılanlarıyla değiştirilmesi gerektiği konusunda ikna etmek; araştırmacılardan, bilim adamlarından, rehberlerden ve çiftçilerden oluşan bir heyet kurarak üretimi arttırmaya yönelik çalışmalarda bulunmak; yüksek şura heyeti kurarak önerilen politikaların gerçekleşmesini sağlamak; düşük faizli krediler vermek; uluslar arası vasıflara sahip şirketler kurmak...

Bütün bu açıklamalar gösteriyor ki, Suriye'deki tarımsal yapı ülke ihtiyacını gidermek için yapılması gerekenlere göre şekillenmektedir. Örneğin verimi arttırmak adına daha önce kurulması mümkün olmayan anonim şirketlerin kurulmasının yolu açılmıştır. Ayrıca bu adımdan beklenen başarı gelmeyince devlet tarıma müdahalesini sürdürmüştür. Bu bölümden sonra ülkede yetiştirilen önemli ürünler ayrı ayrı incelenip değerlendirilecektir.

5.2.1. Tarla Ürünleri

5.2.1.1. Buğday

Buğday evvela Orta İklim Kuşağı'nda yetiştirilen ve insanların temel gıdasını teşkil eden tahılın en değerlisi ve en önemlisidir. Buğday ekmeği karışık terkihiyle (buğdayın terkihiinde %65,4 - %76,2 nişasta ve şeker; %7,5 - %15,6 azotlu maddeler; %1,1 - %2,4 yağlı maddeler; %1,2 - %3,9 selüloz; %1,1 - %2,6 kül ve %8,8 - %16,9 su bulunmaktadır.) fizyolojik temel ihtiyacı karşılayan, bıkılmadan her gün yenilebilen, açlığı gideren ve sebze, et, süt, yağ, şeker... Gibi diğer yardımcı besinlerin katılmasıyla organizmanın ısı ve faaliyet ihtiyaçlarına yetebilen eşsiz bir besin maddesidir. Ayrıca buğday bir yerden diğer bir yere rahatlıkla nakledilip depo edilebilen ve uzun zaman bozulmadan muhafazası mümkün olan bir üründür.¹⁷⁰

Buğday aynı zamanda birçok milletin gözünde refahın, üstünlüğün bir ölçüsü ve bütün medeni insanların aradıkları, iktisadi ve sosyal kalkınma nispetinde kavuşmak istedikleri bir gıdadır. O halde denilebilir ki, buğday Orta İklim Kuşağı'ndaki insanların büyük bir kısmını beslemenin yanı sıra, adı geçen kuşakta ileri medeniyeti de temsil eden bir mahsuldür. Öyle ki, bir hektarlık buğday tarlasının 5–6 nüfusu beslediği dikkate alınırca, medeniyet ne kadar ilerlerse ilerlesin ve insanların bu medeniyete uyan ihtiyaçları, zevkleri ne kadar çoğalır ve karışık bir şekil alırsa alsın hayata temel olan yemek, ekme ve dolayısıyla buğday daima başta gelecektir.¹⁷¹

İnsanlık için bu kadar önemli olan buğdayın ana yurdu veya coğrafi menşei henüz kesin olarak bilinmemektedir. Ancak yapılan araştırmalar, buğdayın veya bazı türlerinin Anadolu ile birlikte Suriye'den çıktığını göstermektedir. Bazı bilim adamlarınca (Dr. Aaranshon gibi) gerçekleştirilen çalışmalar, Taberiye Gölü yakınlarındaki Hermon dağlık bölgesinde Triticum Dicoccum gibi bazı buğday

¹⁷⁰ Ali Tanoğlu, Ziraat Hayatı Cilt I Ziraat Tarihine Bir Bakış ve Orta İklim Memleketlerinde Ziraat, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul: İ. Ü. Yayınlarından No. 177, Coğ. Ens. Yayını: 8, İstanbul Matbaası, 1968, s. 84.

¹⁷¹ Tanoğlu, ss. 85–86.

türlerinin tabii halde yetiştiklerini göstermiştir. Bu durum Suriye'nin buğdayın coğrafi menşei veya coğrafi menşelerinden bir olarak değerlendirilmesini sağlamıştır.¹⁷²

Bilindiği gibi buğday tasniflerinin birine göre buğday, yumuşak buğday (*Triticum Vulgare*) ve sert buğday (*Triticum Durum*) olmak üzere ikiye ayrılır. Yumuşak buğdayın taneleri beyaz, tombulca, bazen kesik, yumuşak veya sert olurken; sert buğdayın taneleri daha uzun, ucu sivri, sert ve parlak olmaktadır. Bu özellikteki iki türden biri olan yumuşak buğdayın taşıdığı önem, sert buğdaya nazaran daha fazladır. Çünkü yumuşak buğdayın nişasta değeri glütenlerinden daha fazla olup ekmek yapımına daha müsaittir. Söz konusu yumuşak buğday daha çok; kışları nemli, soğuk Orta İklim Kuşağı'nın Kuzeybatı, Orta ve Doğu Avrupa memleketleri ile Kanada ve ABD'de ekilmektedir.

Sert buğdaya gelince; bu tür, nişastadan çok glüten bakımından zengindir ve çoğunlukla makarna imali ile hamur işlerinde kullanılır. Ancak ekmek yapımına çok da müsait değildir. Söz konusu buğday türü yumuşak buğdayın aksine, biraz daha sıcak ve kurak alanlarda özellikle Akdeniz memleketlerinde yetişme olanağı bulur.

Buğday tasniflerinin diğerine göre ise buğday; kış buğdayı ve yaz buğdayı (veya kışlık, yazlık buğday) olarak ayrılır. Esas itibarıyla botanikte çok önemli olmayan bu tasnif biçimi, coğrafyada büyük önem taşır. Çünkü iklimik bir tasniftir ve incelendiği zaman kış buğdayı ile yaz buğdayının coğrafi anlamda ayrı çeşitler olduğu görülür. Buna göre, kış buğdayı daha uzun bir bitkilenme devri ister ve ilkbaharda ekilmesi halinde sıcak mevsimde yetişmez.¹⁷³ Zira adı geçen buğdayın sonbaharda ekilmesi gerekir ki, kış ayları boyunca toprakta kalsın ve kışın görülen kar yağışları ile ilkbahar yağışları sayesinde, ilkbahar sonu-yaz başında olgunlaşsın.¹⁷⁴ Hal böyle olunca kış buğdayı, kışları hafif geçen bölgelerde, Orta İklimin güney kuşağında ve kuzey kuşakta iklimin el verişli olduğu her yerde ekilir. Kaldı ki kış buğdayının verimi de yaz buğdayına nazaran daha fazladır.¹⁷⁵

¹⁷² Tanoğlu, ss. 86–87.

¹⁷³ Tanoğlu, ss. 88–89.

¹⁷⁴ Tümertekin-Özgüç, *Ekonomik Coğrafya (Küreselleşme ve Kalkınma)*, s. 150.

¹⁷⁵ Tanoğlu, s. 89.

Yaz buğdayı ise daha kısa bir sürede yetişebilen bir çeşittir. Bu ürün kışları uzun süren ve çok sert geçen bölgelerde, daha başka bir ifadeyle kış buğdayının yetiştirilemediği alanlarda ekilir.¹⁷⁶

Görüldüğü gibi her bitki gibi buğday da tabii şartlara, fakat özellikle iklim ve toprağa sıkı sıkıya bağlıdır. Söz gelimi buğday ancak 5 °C'nin üzerindeki sıcaklıklarda çimlenmeye başlar. Bu değer minimum haddedir. Maksimum hadde gelince bu değer 42,5 °C olduğu görülür. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, çimlenmenin genellikle daha çabuk gerçekleştiği optimum sıcaklık 28,7 °C'dir. Dolayısıyla buğdayın bitip yetişinceye kadar geçen sürede istediği sıcaklık toplamı 5 °C'nin üzerinde kalmak şartıyla 2400 °C kadardır. Kuşkusuz bu rakamlar ortalama ve takribi olup iklime göre farklılıklar gösterir.¹⁷⁷

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere buğday çok sert soğuklara dayanamaz. Sıcaklığın -20 °C'den aşağı düştüğü bölgelerde, kışın bitkiyi sert soğuklardan koruyabilecek kar örtüsü yoksa buğday kıştan önce ekilemez. Kışları kuru geçen ve sıcaklığın -20 °C'den aşağı düştüğü bölgelerde buğday ancak ilkbaharda ekilebilir. Lakin sıcak mevsim çok kısa ise hiç ekilemez. İşte bu şart buğdayın kuzey ve yükselti sınırını teşkil eder. Öte yandan buğday fazla sıcaklara da gelemez. Yıllık ortalama sıcaklığın 19 °C'yi geçtiği bölgelerde buğday başak veremez.¹⁷⁸

Buğdayın sıcaklığa olduğu gibi, çimlenmek, beslenmek ve gelişmek için suya da ihtiyacı vardır. Öyle ki, yapılan araştırmalara göre buğdayın 1 kg tane vermesi için tükettiği su miktarı 1357 kg civarındadır. Fakat bu suyu daha çok sonbaharda ve özellikle ilkbaharda tüketmektedir. Bu nedenle buğday ziraatına en elverişli bölgeler, ilkbaharı yağmurlu geçen veya kışı karlı geçip ilkbaharda karları eriyen bölgelerdir. Buğday yaz yağmurlarından hoşlanmadığından dolayı, yukarıdaki açıklamaları da dikkate alarak diyebiliriz ki, buğday ekimine en elverişli iklim tipi kışları soğuk nemli Orta İklim Kuşağının Kara ve Step İklimi ile Akdeniz İklimidir.

¹⁷⁶Tümertekin-Özgüç, Ekonomik Coğrafya (Küreselleşme ve Kalkınma), s. 150.

¹⁷⁷ Tanoğlu, s. 90.

¹⁷⁸ Tanoğlu, s. 90.

Buğdayın istediği toprak şartları hakkında bilgi vermek gerekirse: Bilindiği gibi toprak fiziki yapı bakımından nemi çekme, tutma ve işlenmeye elverişli olma derecesiyle etkide bulunur. Buğday genellikle granitli, kumlu ve fazla nemli toprakları sevmez. Kısaca toprak ne fazla yumuşak, ne fazla kompakt, ne fazla hafif, ne fazla ağır, ne fazla kurak ne de fazla nemli olmalıdır. Buğdayın istediği zengin topraktır ve bunun en güzel örneklerini alüvyonlu topraklar, indifai topraklar, lös ve kara topraklar oluşturur. Dikkat edilirse buğdayın aradığı iklimik şartların yanı sıra toprak şartları da orta iklim kuşağının tabii step sahalarına denk düşmektedir.

Bu bölüme kadar yapılan bütün açıklamalar gösteriyor ki, buğday ekiminin kuzey sınırı yaklaşık olarak 60° Kuzey Enlemidir. Güney Yarım Küredeki sınırı ise yine yaklaşık 45° Güney Enlemidir.¹⁷⁹

Buğdayın Suriye'deki durumuna geldiğimiz zaman, bu mahsulün, daha çok Birinci, İkinci ve Üçüncü Toprak Kullanım Kuşakları gibi nispeten yağış alan bölgeler ile sulamanın mümkün olduğu diğer sahalarda üretildiği görülür. Fakat belirtmek gerekir ki Suriye buğday sahalarını sulama konusunda hassas davranmaktadır. Örneğin 1999 yılında görülen kuraklık, bütün tahıl rekoltesini azalttığı halde, buğdayın yaklaşık %40'ı sulandığından söz konusu ürün diğer tahıllara nazaran bu kuraklıktan daha az etkilenmiştir. Ancak şu da kesindir ki, özellikle ülkenin sulanamayan güney ve kuzeydoğu bölgeleri meydana gelen kuraklıklardan çok fazla etkilenmektedir.¹⁸⁰

Buğdayın yetişmesine uygunluk gösteren topraklara değinmek gerekirse; "Toprak Özellikleri" bölümünde ayrıntılı bir şekilde açıklanan ülke topraklarının, buğday tarımına elverişli olduğu görülür. Söz gelimi Mezopotamya'nın Suriye'de kalan bölümünü oluşturan El-Cezire Bölgesi, sahip olduğu toprak örtüsüyle (çerneyom veya kara topraklar) zaten Suriye'nin tahıl ambarı konumundadır. Ayrıca Suriye'nin teknil iç sahalarını kaplayan tipik step toprağı görüntüsündeki serezyomlar da buğday tarımının yapılabildiği diğer topraklardır. Yine solonçak adıyla anılan topraklara sahip olan Suriye, bu toprakları sulaması halinde tahıl tarımında kullanabilmektedir. Son olarak ülkenin en önemli toprak tipini oluşturan alüvyonlu topraklar ise, sadece buğday veya

¹⁷⁹ Tanoğlu, s. 100.

¹⁸⁰ Aydos-Duran (İTO), ss. 45–46.

tahıl değil, diğer bütün tarımsal ürünlerin üzerinde yetiştirilebildiği, humus bakımından zengin bir toprak tipidir.

Bu bağlamda buğday ve diğer tahıl türleri başta Cezire Bölgesi olmak üzere, Fırat boyları, Asi Vadisi, Cebel-i şarki ve Kalamum sıraları arasındaki vahalar (şam ve Kariyateyn gibi), Cebel-i Druz'un hemen batısında bulunan Havran Bölgesi (Burası Romalıların da başlıca buğday ambarlarındandı)...Gibi sahalarda üretilmektedir. Özellikle şam Ghutası (Ghuta: İntansif tarım sahalarına verilen addır.) modern yöntemlerle buğdayın üretildiği bir mekndır.¹⁸¹

Suriye'nin büyük bir kısmında buğday tarlaya sonbaharda atılır. Bu ekimin verim verebilmesi için, sonbahar yağmurlarının zamanında yağması gerekir veya bu dönemde kuraklık söz konusuysa suni sulama yönteminin devreye sokulması gerekir. Böylece toprakla buluşturulan tohumlar kış basmadan filizlenir, toprağa kök salıp yaprak verir.

Ülkede ekinler özellikle batıdaki Akdeniz ovalarında haziran ayında biilirse de, Suriye'nin büyük kısmında harman dönemi temmuz ayına rastlar.

Ülkedeki buğday verimi hakkında bilgi vermek gerekirse; özellikle 1992–2003 yılları arasındaki “deneme süreci”nde buğdayın pozitif anlamda gelişme gösterdiği görülmektedir. Söz konusu gelişme yıllık ortalama %1 oranındadır. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, buğdayda görülen bu gelişme bir anda olmuş bir olay değildir. Zaten aşağıdaki tabloya da bakıldığı zaman (Tablo 48) 1992’de 2206 kg/hektar olan verim 1999’da 1679 kg/hektar seviyesine düşmüştür. Söz konusu verim 2000 yılında da 1850 kg/hektar gibi düşük bir seviyede gerçekleşmiştir. Buğday veriminin bu iki senede bu kadar düşük olmasının temel nedeni ülkede görülen kuraklığın yarattığı olumsuz sonuçlardır. Nitekim kuraklığın ortadan kalkması neticesinde 2001, 2002 ve 2003 yıllarında verimin yaklaşık 2800 kg/hektar seviyesinde gerçekleştiği görülür.

¹⁸¹ ngr, s. 211–212.

Tablo.48. Suriye’de Buğday Veriminin Gösterdiği Gelişim

Yıl	Verim (Kg/Hektar)
1992	2206
1993	2218
1994	2384
1995	2546
1996	2520
1997	1721
1998	2389
1999	1679
2000	1850
2001	2818
2002	2844
2003	2735

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 24.

Dikkat edilirse ülkede buğdaydan 1992 yılında 2206 Kg/Hektar verim alınmıştır, ancak bu rakamdan yola çıkarak ülkede üretilen toplam üretim miktarını hesapladığımızda karşımıza şu veriler çıkar: 1992 yılında 1.380.754 hektar buğday ekili alandan yaklaşık 3.045.943 ton üretim elde edilmiştir; 2003 yılına gelindiğinde ise 2735 kg/Hektarlık verime karşılık 1.796.015 hektar ekili alandan yaklaşık 4.912.101 ton üretim söz konusu olmuştur (Tablo 49)

Tablo.49. Suriye’de Buğday Üretimi

Ürün	Yıl	Alan (Hektar)	Verim (Kg/Hektar)	Toplam Üretim (Ton) (*)
Buğday	1992	1.380.754	2206	3.045.943
Buğday	2003	1.796.015	2735	4.912.101

(*): Toplam Üretim sütunundaki rakamlar yuvarlanmıştır.

Hiç şüphe yok ki, ülkedeki buğday üretimi bütün bölgelerde aynı miktarlarda değildir. Sözelimi Birinci Toprak Kullanım Kuşağı veya I. Bölge olarak adlandırılan sahada (ülkenin en yağışlı sahası) 5 yıllık Ortalama verim 2021 kg/hektar iken bu rakamın II. Bölgede (İkinci Toprak Kullanım Kuşağı) 1093 kg/hektar, III. Bölgede İse 606 kg/hektar olduğu görülür (Tablo 50).

Tablo.50. Senelere ve Bölgelere Göre Buğday Rekoltesi (Kg/Hektar)

	I. Bölge	II. Bölge	III. Bölge
Beş Yıllık (Ortalama)	2021	1093	606
1998-1999 Sezonu (Ortalama)	938	398	92
1998-1999 Rekoltesi (Uzun Vadeli %)	46	36	15

Kaynak: Aydos-Duran (İTO), s. 46.

Üretilen Buğdayın pazarlanması konusuna değinmek gerekirse, Suriye’de buğday alımının doğrudan devlet tarafından yapıldığının söylenmesi gerekir. İhracat ise ihaleler yoluyla fakat yine devletin görevlendirdiği “Hububat Kurumu” tarafından yapılır. Öyle ki köylüden devlet tarafından alınan buğday, iç piyasaya yine devlet tarafından satılır. Tablo 51’e bakıldığı zaman alış ve satış fiyatı arasında birtakım farklar görülür. Bu farkların doğmasının esas nedeni devletin kar etme kaygısından ziyade; Hububat Kurumu’nun sterilize, depolama, nakliye, çuval, çadır, işçi ücretleri... Gibi masraflarından kaynaklanmaktadır.¹⁸²

¹⁸² Aydos-Duran (İTO), s. 46.

Tablo.51. Suriye’de Buğday Fiyatları (1997 Yılı İtibariyle)

	Sert Buğday	Yumuşak Buğday
Maliyet (KG/SL)	10.54	9.82
Hububat Kurumu Alım Fiyatı	11.80	10.80
Üreticinin Karı (KG/SL)	0.48	0.76
Hububat Kurumu Satış Fiyatı (KG/SL)	18.20	17.10
Alış ve Satış Fiyat Farkı (KG/SL)	8.20	7.92
Ortalama İhraç Fiyatı (\$/TON)	190-200	160-180

Kaynak: Aydos-Duran (İTO), s. 47.

5.2.1.2. Mısır

Amerika Kıtası’nı keşfeden ve bu kıtaya ilk yerleşen Avrupalılar, o zamana kadar sadece kendilerinin değil bütün eski dünyanın bilmediği mısır ziraatıyla karşılaşmışlardır. Bu ürün Kuzey, Orta ve Güney Amerika’nın yerli halkları arasında çok eski ve ileri bir şekilde daha o dönemlerde yapılmaktaydı. Dolayısıyla mısır Amerika’daki yerli kabileler arasında bilinen “mais” veya “maiz” ismiyle Avrupa’ya geçmiştir (İspanya’ya). Sonraki dönemlerde mısır; İtalya, Mısır, Suriye, Anadolu, Balkanlar derken bütün eski dünya karalarına yayılmıştır.¹⁸³

Eski dünya milletleri mısırın coğrafi menşei üzerinde bir süre tereddütte kaldıklarından, bu ürüne farklı isimler vermişlerdir. Örneğin Türkler mısıra “Mısır Buğdayı”; Mısırlılar “Suriye Buğdayı”; Fransızlar, Macarlar ve Hollandalılar “Türkiye Buğdayı” gibi isimler vermişlerdir. Oysa mısır Kuzey ve Güney Amerika’daki yerli halkın buğdayıdır ve eski dünyaya çok yakın bir zamanda gitmiştir.¹⁸⁴

Mısırın kullanım sahalarına geldiğimiz zaman bu ürünün hayvan beslenmesinde fazlaca kullanıldığı görülür. Zira mısır en yüksek enerji değerine sahip tahıldır ve veriminin çok yüksek olması nedeniyle, birim alandan diğer tahıllara göre

¹⁸³ Tanoğlu, s. 183.

¹⁸⁴ Tanoğlu, s. 183.

daha fazla sindirilebilir enerji üretir. Nişasta oranı %72,5 ile en yüksek, selülozu %2,9 ile en düşük ve yağ oranı %4 (yulafla birlikte) ile en yüksek tahıl cinsidir. Bu duruma mısır tanelerinin kolay sindirilebilir özelliği de katılınca hayvanlar tarafından sevilerek yenmektedir. Mısırın hayvan yemi olarak kullanılan maddesi sadece taneleri değildir. Mısırın silajlık olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Yeşil otunda sahip olduğu yüksek nişasta ve şeker oranı nedeniyle, anılan ürünün silajı diğer bitkilerin silajlarından üstün olmaktadır. Kaldı ki mısır silajı ile beslenen hayvanlarda konsantre yem ihtiyacı %33 ile %50 oranında azalmaktadır. Dolayısıyla özellikle tarımı ileri gitmiş memleketlerde üretilen mısırın büyük bir kısmı hayvan beslenmesinde kullanılmaktadır. Söz gelimi ABD’de üretilen mısırın %80’inden fazlası hayvan beslenmesinde kullanılmaktadır. Yine Batı Avrupa’da mısırın sadece silajı için, 2,5 milyon hektarlık arazi ayrılmaktadır.¹⁸⁵

Mısırın kullanıldığı diğer alan nişasta sanayidir. Zira daha önce mısır tanesinin %73 civarında nişastaya sahip olduğunu belirtmiştik. Bu nişastanın %93-96’sı taneden alınabilmekte olup 1000 kg mısır tanesinden 600-650 kg nişasta elde edilmektedir. Mısır nişastası gıda sanayinde, unlu mamuller, çorba ve şekerleme imalinde kullanılırken; oluklu mukavva, tekstil ve kağıt gibi maddeleri elde etmek için de kullanıldığından aynı zamanda bir sanayi ürünüdür. Ayrıca mısır nişastası, glikoz gibi nişasta bazlı şekerlerin elde edilmesi için de kullanılır. Öyle ki, 1000 kg mısır tanesinden 426-528 kg nişasta bazlı şeker (glikoz) elde edilebilmektedir. Bu durum şeker pancarında bile böyle değildir. Çünkü 1000 kg şeker pancarından sadece 130 kg pancar şekeri elde edilebilmektedir.¹⁸⁶

İnsan beslenmesindeki kullanımından bahsedilecek olunursa, mısırın öncelikle besin değeri ve pişirme kalitesi yüksek bir yağ bitkisi olduğunu söylemek gerekir. Mısır yağı özellikle kolesterol problemi olan insanlara önerilen bitkisel yağlardan biridir. Çünkü içerdiği doymamış yağ asidi oranları yüksektir, doymuş yağ asidi oranları ise düşüktür. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, ağırlıklı olarak mısıra dayalı beslenen insanlarda “pellegra” gibi beslenme hastalıklarının görüldüğü bir

¹⁸⁵ Bayram Sade, Mısır Tarımı, II. Baskı, Konya: Konya Ticaret Odası Yayını, Yayın No.1, Adım Ofset ve Matbaacılık, 2002, ss. 26-28.

¹⁸⁶ Sade, ss. 28-29.

gerçektir. Zira mısır bazı aminoasit ve vitaminler yönünden fakirdir. Bunun için bunları tamamlayan baklagillerle birlikte tüketilmesi daha doğrudur.¹⁸⁷

Mısırın yetişmesi için gerekli olan coğrafi şartlara gelindiği zaman, mısırın istediği iklim şartlarının Orta İklim Kuşağında olduğu görülür. Buna göre mısır; 3-6 ay boyunca devam eden, tamamıyla donsuz, sıcak ve oldukça bol yağmurlu bir iklim ister. Yağmurların aralıklı olması da önemlidir. Bu bitki 10 °C ile 13 °C civarında çimlenirken, 19 °C ile 20 °C civarında çiçeklenir. Bitkinin bitip yetişinceye kadar istediği sıcaklık toplamı, 10 °C'nin üstünde kalmak şartıyla 1300 °C ile 2600 °C arasındadır. Bu durumun iklim ve bölgeye göre değiştiği de muhakkaktır.¹⁸⁸

Yağış miktarı bakımından mısır ekimine en elverişli bölgeler, yıllık ortalama 600-1200 mm yağmur alan sahalardır. Fakat bu yağmurların bitkinin yetişme devresinde ve aralıklı olarak düşmesi önemlidir. Hal böyle olunca mısır Orta İklim Kuşağının ilkbahar ve yaz bitkisi özelliğine bürünmektedir. Bitki bu kuşakta hayatını ilkbaharın son donlarıyla sonbaharın ilk donları arasında tamamlamak zorundadır. Mısırın yetişmesi için gerekli olan coğrafi şartlardan birisi de uygun toprak amelleridir. Mısır bu bakımdan drenajı zayıf, taban suyu yüzeye yakın olan topraklarda yetişemez. Zira bu gibi topraklarda sıcaklık düşük ve havalanma zayıf olur; dolayısıyla kök çürüklüğü hastalıkları söz konusudur. Bu tür topraklarda drenaj sağlanıp, taban suyu belirli bir seviyeye düşürülmedikçe mısır tarımı yapılamaz. Aynı zamanda mısır tuzluluğa hassas bir bitki olduğundan tuz seviyesi yüksek topraklarda zor yetişir.¹⁸⁹

Buraya kadar yapılan açıklamalar gösteriyor ki, Suriye'de önemli miktarlarda üretilen mısır, daha çok sulamalı tarım grubundandır. Zira ülkeye düşen yağmur miktarı bitkinin ihtiyacı olan seviyenin altındadır. Aynı zamanda ülkenin yaklaşık tamamında belli bir döneme denk düşen kuraklık hakimdir. Hatta ülke topraklarının önemli bir kısmı tuzlu olduğundan ve mısır tuzlu toprakları sevmediğinden, sulama daha hayati önem arz etmektedir. Zaten Suriye'de 2000 yılı itibarıyla mısıra ayrılan alan 61.947 hektardır.

¹⁸⁷ Sade, ss. 29-31.

¹⁸⁸ Tanoğlu, s. 184.

¹⁸⁹ Sade, s. 5.

Suriye, konunun başında da belirtildiği üzere mısır tarımına ilk başlayan eski dünya memleketlerinden biridir. Hal böyle olunca mısırdan alınan verim de yüksektir. Bu durumu rakamlarla ifade etmek gerekirse; 1992 yılında 3162 kg/hektar olan verim, 2003 yılına gelindiğinde 585 kg/hektarlık artışla 3747 kg/hektar seviyesine yükselmiştir. Bu rakam yüzdeye vurulduğu zaman, mısırın Suriye’de gösterdiği gelişimin yıllık ortalama %2 olduğu görülür. Kuşkusuz bu gelişim her yıl için aynı değerde gerçekleşmemiştir. Zaten Tablo 52’ye bakıldığı zaman verim değerlerinin yıldan yıla farklılıklar arz ettiği görülür. Örneğin söz konusu durum 1995 yılında 2801 kg/hektarlık değerle on iki yıllık dönemde (1992-2003 dönemi) asgari seviyeye düşmüştür. 1997 yılındaki verim ise 4073 kg/hektarlık değeriyle dönemin azami verim miktarına erişmiştir. Ancak genel olarak denilebilir ki, 1992-2003 yılları arasında gerçekleşen mısır verimi 3000-4000 kg/hektar seviyelerinde gezinmiştir.

Tablo.52. Sarı Mısır Veriminin Gelişimi

Yıl	Verim (Kg/Hektar)
1992	3162
1993	3186
1994	3089
1995	2801
1996	3404
1997	4073
1998	3924
1999	3633
2000	3444
2001	3281
2002	4049
2003	3747

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 25.

Ülkedeki sarı mısır tarımından elde edilen verim ton cinsine çevrilip üretim miktarı belirlendiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır (Tablo 53): Dikkat edilirse 1992 yılında ismi anılan bitkiden 3162 kg/hektar verim alınmaktaydı, aynı yıl 67.858 hektarın sarı mısırla ekili olduğu göz önüne getirilirse, 214.567 tonluk toplam üretimin elde edildiği gerçeği ortaya çıkmış olacaktır. 2003 yılına gelindiğinde ise gerek

sulama olanaklarının artması gerekse tarımdaki modernleşme sayesinde 3747 kg/hektarlık verime karşılık, 61.947 hektar ekili alandan 232.115 ton üretim söz konusudur.

Tablo.53. Suriye’de Sarı Mısır Üretimi

Ürün	Yıl	Alan (Hektar)	Verim (Kg/Hektar)	Toplam Üretim (Ton) (*)
Sarı Mısır	1992	67.858	3162	214.567
Sarı Mısır	2003	61.947	3747	232.115

(*): Toplam Üretim sütunundaki rakamlar yuvarlanmıştır.

5.1.2.3. Yem Bitkileri

Hayvancılığın gelişmesi ve et üretiminin artmasında yem bitkilerinin çok büyük bir önemi vardır. Bilindiği gibi yem bitkileri başta arpa olmak üzere, yulaf, çavdar, mısır, burçak, yonca... Gibi bitkilerden oluşur. Fakat bu çalışmamızda Suriye Tarım Bakanlığı istatistiklerine girebilmiş, dolayısıyla ülke hayvancılığının gelişmesinde rolü olan mahsuller üzerinde durulacaktır.

Arpa: Esas itibariyle arpanın yetişme şartları buğdayinkine benzer. Suriye'nin arpaya ayırdığı arazi miktarına bakıldığı zaman arpanın ülkede çok fazla ekildiği görülür (2003 yılı itibariyle arpaya ayrılan alan 1.253.579 hektardır.). Fakat bu alanın bu kadar yüksek olmasının esas nedeni; gerek yağış gerekse toprak özellikleri nedeniyle arpaya ayrılan sahaların diğer ürünlerin ekimine olanak vermemesidir. Zaten sulama alanlarının artmasına paralel olarak arpa sahalarında da bir düşüş gözlemlenmektedir. Öyle ki, daha önceki sayfalarda da belirtildiği gibi 1992 yılında

2.266.475 hektar arazi arpa ekimine ayrılmışken, sulama olanaklarının artması neticesinde bu alanın 2003 yılı itibariyle 1.250.579 hektara düştüğü görülür.

Doğal olarak yukarıda belirtilen arpa ekim sahalarının daralması olayı, arpa üretimine de yansımıştır. Ancak arpa üretimi daha çok yağışlarla alakalı olduğu için yağışın fazla olduğu senelerde arpadan alınan verim, alan daralmasına rağmen yüksek olabilmektedir. Söz gelimi 1992 senesinde 482 kg/hektar olan arpa verimi (ki 1992 senesinde arpaya ayrılan arazi 2.266.475 hektardır.), 2003 yılına gelindiğinde adı geçen ürüne ayrılan saha daraldığı halde (2003'te Arpaya 1.253.579 hektarlık arazi ayrılmıştır) arpadan alınan verim 379 kg/hektar artarak, 861 kg/hektar seviyesine yükselmiştir. Bu artış tahmin edilebildiği üzere yağışlarla alakalıdır. Nitekim Tablo 54'e bakıldığı zaman son on yılın en kurak iki yılı olan 1999 ve 2000 yıllarında verimin çok düşük olduğu görülür (1999'da 361 kg/hektar, 2000'de 161 kg/hektar).

Tablo.54. Suriye'de Arpa Veriminin Gösterdiği Gelişim

Yıl	Verim (Kg/Hektar)
1992	482
1993	716
1994	782
1995	869
1996	1067
1997	625
1998	563
1999	301
2000	161
2001	1501
2002	745
2003	861

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 24.

Ülkedeki arpa tarımından elde edilen verimi ton cinsine çevirip toplam üretim şeklinde ifade etmek gerekirse; 1992 yılında 482 kg/hektarlık verime karşılık 2.266.475 hektar arpa ekili alandan yaklaşık 1.092.441 ton toplam üretimin elde edildiği görülür. 2003 yılına gelindiğinde ise özellikle yağışın bol düşmesine bağlı olarak 861

kg/hektarlık verime karşılık 1.253.579 hektar ekili alandan yaklaşık 1.079.332 tonluk toplam üretim söz konusu olmuştur (Tablo 55)

Tablo.55. Suriye’de Arpa Üretimi

Ürün	Yıl	Alan (Hektar)	Verim (Kg/Hektar)	Toplam Üretim (Ton) (*)
Arpa	1992	2.266.475	482	1.092.441
Arpa	2003	1.253.579	861	1.079.332

Diğer Yem Bitkileri: Arpa dışında kalan yem bitkileri çok önemli olmadığından ayrı ayrı irdelenmeyecektir. Zaten Suriye Tarım Bakanlığı da söz konusu bitkileri tek bir başlık altında toplayarak, sadece bu ürünlere ayrılan arazi toplamını vermiştir.

Buna göre arpa dışında kalan yem bitkilerine ayrılan arazi (yemlik) 1992-2003 yılları arasındaki dönemde %-3 oranında, negatif yönde gelişme göstermiştir. Öyle ki 1992’de 80.541 hektar olan yemlik arazisi 2003 yılına gelindiğinde 47.484 hektar seviyesine gerilemiştir.

Tablo.56. Arpa Dışında Kalan Yem Bitkilerine Ayrılan Sahalar

Yıl	Alan (Hektar)
1992	80.541
1993	62.040
1994	71.074
1995	76.044
1996	79.174
1997	57.350
1998	63.105
1999	75.854
2000	78.907
2001	46.063
2002	51.200
2003	47.484

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 17.

5.2.2. Endüstriyel Bitkiler

Sanayi bitkileri, fabrika veya atölyelerde işlenerek çeşitli gıda ürünleri elde edilen ve bazı sanayi kolları için ham madde oluşturan tarım ürünleridir. Örneğin şeker pancarından şeker elde edilir, pamuktan hem çeşitli giyim eşyaları hem de yağ üretilir... Gibi. Bu bağlamda bütün dünyada olduğu gibi Suriye’de de oldukça önemli olan ve bu sayede Tarım Bakanlığı istatistiklerine giren bazı sanayi bitkileri üzerinde durulacaktır.

5.2.2.1. Pamuk

Pamuk, lifleri ve tohumlarından yararlanılan ve bütün dünyada büyük bir değere sahip olan Ebegümeciler Familyasının, *Gossypium* cinsine aittir. Söz konusu ürünün bu günkü manada kullanılan isminin ilk defa nereden geldiği ise kesin olarak bilinmemektedir. Fakat her dilde ayrı bir adı olan bu değerli ürüne İngilizce’de “cotton” denilmektedir ve bu kelimenin Arapça’da pamuk manasında kullanılan “kutun”dan türediği kesindir.¹⁹⁰

Pamuk bitkisinin anavatanının Hindistan olduğu düşünülmektedir. Zira M. Ö. 15. Asırda Hindistan’da yazılmış ve bulunmuş bir belgede pamuğun dokunarak giyecek eşyası haline getirildiği ve Hindistan’da kullanıldığı belirtilmektedir. Bu belge pamuk hakkında yazılmış en eski belgedir. Pamuğun Romalılar döneminde Hindistan ile Avrupa arsında ticareti de yapılıyordu, lakin geniş manada pamuk ziraatını Avrupa bölgesine ilk sokanlar Arap tüccarlarıdır. Öyle ki bazı araştırmacılar kapalı koza bir pamuk cinsi olan *Gossypium Herbaceum*’un anavatanının Anadolu ve Arabistan Yarımadaı olduğunu bile ileri sürmüşlerdir.¹⁹¹

Pamuğun yetişme şartlarının ele alınacağı bu bölümde özellikle adı geçen ürünün tropikal ve sup-tropikal iklim kuşağında yetiştirildiğini belirtmek gerekir. Pamuk yaz mevsiminde sıcaklık ortalamasının 25 °C’yi bulduğu, sıcaklığın takriben 200

¹⁹⁰ Süha Göney, Ziraat Coğrafyası Cilt 4 Sıcak Bölgelerde Ziraat Hayatı, İstanbul: İ. Ü. Ed. Fak. Yayın No. 2732, Coğ. Ens. Yayın No. 116, Özdem Kardeşler Matbaası, 1986, s. 152.

¹⁹¹ Göney, Ziraat Coğrafyası Cilt 4 Sıcak Bölgelerde Ziraat Hayatı, ss. 153-154.

gün 0 °C'nin altına inmediği yerlerde yetiştirme imkanı bulur. Çünkü pamuğun büyüme ve olgunlaşma devrelerinde güneşlenme süresinin uzun olması gerekmektedir. Öyle ki, bu devrede bulutluluk derecesinin ve gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkının az olması ismi anılan bitkinin daha hızlı gelişmesine olanak sağlar. Olgunlaşma devresinde pamuğun kozaları büyür, olgunlaşır ve açılır. Bu devrede bitkinin gelişmesi azalır ve daha sonra gelişme durur. İşte bitkinin gelişmesinin durduğu bu devrede kurak bir mevsimin olması şarttır. Zira kuraklık gelişmeyi tamamen durdurur ancak bitkinin meyve tutuma oranını artırır, kozalarda çürümenin önüne geçer ve kütlünün zarara uğramaksızın toplanmasına imkan hazırlar. Görüldüğü gibi pamuğun yetiştirilmesi bazı özel iklimik şartlar gerektirmektedir. Zaten yukarıda bahis konusu olan bu iklimik şartlar, pamuğun Ekvatorial İklim Kuşağına sokulmasının önündeki temel engellerin başında gelir. Keza Muson iklimi'nin hakim olduğu bölgelerde de yağışlar yazın düştüğü için pamuk Sup-tropikal mevsimin aksine kışın yetiştirilmektedir. Çünkü pamuğun olgunlaşma ve toplama devresinde kuraklığa ihtiyacı vardır ve bu kuraklık Muson bölgesinde kışın yaşanmaktadır.¹⁹²

Pamuk yetiştirildiği yere ve cinsine göre değişmekle birlikte genellikle 600 mm civarında suya ihtiyaç duyar. Ancak tekrar belirtmek gerekir ki, bu miktar sadece bitkinin büyüme safhasında gereklidir. Yoksa olgunlaşma ve hasat zamanlarındaki yağışların bitkiye zararı dokunmaktadır.

Pamuğun toprak isteklerine değinmek gerekirse bu unsurun iklim istekleri kadar önemli olmadığını belirtmek gerekir. Söz gelimi toprağın PH derecesi pek önemli değildir. Yani pamuk sıcak bölgelerde asit karakterdeki topraklarda yetiştirildiği gibi, tropikal ve sup-tropikal bölgelerde PH derecesi hayli yüksek topraklarda da yetiştirilebilmektedir. Bu nedenle pamuk tuzluluk ve alkaliliğe dayanıklı bitkilerin başında gelmektedir. Ancak bilinmelidir ki, pamuk nötr ve hafif alkali topraklarda daha iyi yetişmektedir (PH değeri 6,5 – 7 arasında değişen hafif alkali topraklar pamuk ziraatı için en elverişli olanlarıdır). O halde pamuğun genellikle azonal toprakları tercih ettiğini söylemek mümkündür. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki adı geçen bitkiye en fazla uyan topraklar iyi drene edilebilen, fazla su tutmayan, rengi nispeten koyu olan

¹⁹² Göney, Ziraat Coğrafyası Cilt 4 Sıcak Bölgelerde Ziraat Hayatı, ss. 156-157.

topraklardır. Bu toprakların başında da humus oranı yüksek alüvyonlu topraklar gelmektedir.¹⁹³ Sonuç itibariyle pamuk ziraatının yeryüzündeki hudutları takriben 40° kuzey enlemi ile 30° güney enlemidir.

Pamuk tarımı Suriye ölçeğine indirildiğinde ülkenin önemli bir pamuk üreticisi olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Verimli alüvyal topraklar bu ülkenin vadi ve havza tabanlarında pamuk yetiştiriciliğinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Gerçi ülkeye düşen yağışlar pamuk ziraatı için yeterli değildir, ancak sulama yapılabilen birçok sahada söz konusu ürün yetiştirilebilmektedir. Zaten ülke de coğrafi koordinatları gereği pamuk tarımına müsait bir konumdadır. Kaldı ki Suriye dünyanın en eski pamuklu dokuma sanayisini ihtiva eden memleketlerden bir tanesidir.

Suriye'nin pamuktan elde ettiği verime değinmek gerekirse, değer in çoğunlukla 3000-3500 kg/hektar seviyesinde gezindiği görülür. Örneğin 1992'de 3251 kg/hektar olan pamuk verimi, 1997'de 4179 kg/hektar, 2002'de 4015 kg/hektar seviyelerinde gerçekleşmiştir. Ülkenin pamuk ziraatı için ayırdığı arazi miktarı ise 1992'de 211.843 hektar iken 2003'e gelindiğinde 205.360 seviyesinde olmuştur.

Tablo.57. Suriye'de Pamuk Veriminin Gelişimi

Yıl	Verim (Kg/Hektar)
1992	3251
1993	3252
1994	2827
1995	2937
1996	3462
1997	4179
1998	3707
1999	3798
2000	4003
2001	3928
2002	4015
2003	2240

Kaynak: Al - Cumhuriyet Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Zira, s. 27.

¹⁹³ Göney, Ziraat Coğrafyası Cilt 4 Sıcak Bölgelerde Ziraat Hayatı, ss. 160-161.

Ülkedeki pamuk tarımından elde edilen üretimi ton cinsinden ifade etmek gerekirse; 1992’de 1 hektardan 3251 kg’lık verim elde edilirken, 211.843 hektar pamuk ekili alandan yaklaşık 688.702 ton toplam üretimin elde edildiği görülür. 2003 yılına gelindiğinde ise 1 hektardan 2240 kg pamuk elde edilirken, 205.360 hektar ekili alandan yaklaşık 460.006 tonluk toplam üretim söz konusu olmuştur (Tablo 58).

Tablo.58. Suriye’de Pamuk Üretimi

Ürün	Yıl	Alan (Hektar)	Verim (Kg/Hektar)	Toplam Üretim (Ton) (*)
Pamuk	1992	211.843	3251	688.702
Pamuk	2003	205.360	2240	460.006

(*): Toplam Üretim sütunundaki rakamlar yuvarlanmıştır.

Suriye’nin pamuk ziraatına ayırdığı arazi genel anlamda 200.000 hektar civarındadır. Fakat bazı senelerde görülen aşırı kuraklığın yarattığı olumsuz sonuçlar, hükümeti özellikle pamuk ve pamukla ilgili sektörler üzerinde önemli kararlar almaya yöneltmiştir. Zira söz konusu sektörde çalışanlar, iş gücünün yaklaşık %20’sini oluşturmaktadır ve bu sektör ülke için değerli bir döviz kaynağıdır. Buna göre hükümet; pamuk ve ilgili ürünler üzerindeki tüm vergileri, ham pamuk ve tekstil alanında uluslar arası piyasada rekabet edebilmek için kaldırmıştır. Böylece maliyet fiyatlarının neredeyse %10 azalacağı hesaplanmıştır.¹⁹⁴ Kuşkusuz bu durum ülkedeki pamuk sektörünü canlandıracak ve üretimi arttıracaktır.

¹⁹⁴ Aydos-Duran (İTO), s. 50.

5.2.2.2. Şeker Pancarı

Şeker pancarı insanoğlunun doğadan çok yakın bir zamanda elde ettiği bir kazançtır. Zira Napolyon'un 1806-1812 yılları arasında İngiltere'ye karşı ilan ettiği "blocus continental", şeker pancarı tarımını yaygınlaştıran esas faktördür. Bilindiği gibi "blocus continental"ın ilanıyla Avrupa limanları İngiliz gemilerine kapanmış ve dolayısıyla Avrupa şekersiz kalmıştır. Neticede önce Fransa, sonra Almanya şeker pancarı ziraatına ağırlık vererek sanayilerini geliştirmeye başlamış, bu durum pancar ziraatının Orta İklim memleketlerine yayılmasını sağlamıştır.¹⁹⁵

Şeker pancarı esas itibariyle bir Orta İklim bitkisidir ve bu ürünün nem ihtiyacı çok fazladır. Öyle ki, yağmurların ilk gelişme devresinde yağması ve bu yağışlı devreyi güneşli ve bol ışıklı bir devrenin takip etmesi şarttır. Zira bu bitki yapraklarının çok terlemesi nedeniyle oldukça fazla su kaybeder, dolayısıyla kuraklığa fazla tahammül edemez.¹⁹⁶ Sıcaklık bakımından ise yıl içinde günlük ortalama sıcaklıklar toplamının 2800-3000 °C arasında olması uygundur.¹⁹⁷ Bitki ilk gelişim devresinde donlardan fazlaca etkilenir, ancak büyüdükten sonra hava değişikliğine pek aldırmaz. Hatta özellikle sonbahardaki soğuk geceleri sıcak ve güneşli günlerin takip etmesi bitkinin şeker muhteviyatını artırır.¹⁹⁸

Orta İklim memleketlerinin çoğu yukarıdaki paragrafta izah edilen iklimatik özelliklere sahiptir. Hal böyle olunca şeker pancarının adı geçen kuşaktaki dağılımını toprak şartları belirler. Buna göre şeker pancarı derin yapılı, iyi drene olan, tınlı, gıda maddelerince zengin ve bol humuslu topraklarda en iyi gelişme şartlarına sahip olur.¹⁹⁹ Ayrıca şeker pancarının ekimi yapılırken kökünün kaya veya çakıllara rastlamaması da önemlidir. Bu şartlar dahilinde lös menşeli topraklar ile buğday tarımının çok sık yapıldığı kara topraklar adı geçen ürünün ekimine elverişlidir. Kaldı ki şeker pancarı ile buğdayın bu topraklarda nöbetleşe (münavebe) ekilmeleri daha

¹⁹⁵ Tanoğlu, s. 197.

¹⁹⁶ Tanoğlu, s. 201.

¹⁹⁷ Sedat Avcı, "Dünyada Şeker Sanayinin Dağılışı ve Gelişmesini Etkileyen Unsurlar", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, sayı: 5, 1997, s. 234.

¹⁹⁸ Tanoğlu, s. 201

¹⁹⁹ Avcı, s. 234.

uygundur. Çünkü pancarın artıkları toprağı azotça zenginleştirdiğinden iyi bir gübre vazifesi görür.

Buraya kadar yapılan açıklamalar gösteriyor ki, Suriye şeker pancarı ziraatı için gereken şartların çoğuna, yeterli yağış dışında sahiptir. Zaten pancarın ihtiyacı olan su da suni sulama yöntemleriyle giderildiğinden, adı geçen ürünün ziraatı sulanabilen sahalarda yapılmaktadır. Ülkede üretilen pancardan alınan verim genel anlamıyla ortalama 40.000 kg/hektarın üzerindedir. Zaten Tablo 59'a de bakılacak olursa 1992 yılında 45.622 kg/hektar şeklinde gerçekleşen verim, şiddetli kuraklığın yaşandığı 1999 senesinde 44.416 kg/hektar şeklinde gerçekleşmiş 2003 yılında ise 42.716 kg/hektar şeklinde verim getirmiştir.

Tablo.59. Suriye'de Şeker Pancarı Veriminin Gelişimi

Yıl	Verim (Kg/Hektar)
1992	45.622
1993	38.822
1994	43.395
1995	44.910
1996	43.440
1997	42.271
1998	41.941
1999	44.416
2000	42.780
2001	45.695
2002	50.980
2003	42.716

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 27.

Suriye’de 1992’de şeker pancarı ziraatından elde edilen verimin hektar başına 45.622 kg olduğu göz önüne getirilirse, aynı sene içinde adı geçen ürünün 30.257 hektarlık arazide ekildiği gerçeğini de hatırlayarak 1992’de gerçekleşen toplam üretimin yaklaşık 1.380.385 ton olduğunu söylemek mümkündür. 2003 yılında ise bu defa hektar başına 42.716 kg verimin alındığı gerçeğine dikkat ederek 28.213 hektarlık ekili alandan yaklaşık 1.205.147 tonluk toplam üretimin elde edildiğini söylemek pekala mümkündür (Tablo 60).

Tablo.60. Suriye’de Şeker Pancarı Üretimi

Ürün	Yıl	Alan (Hektar)	Verim (Kg/Hektar)	Toplam Üretim (Ton) (*)
Şeker Pancarı	1992	30.257	45.622	1.380.385
Şeker Pancarı	2003	28.213	42.716	1.205.147

(*): Toplam Üretim sütunundaki rakamlar yuvarlanmıştır.

5.2.2.3. Zeytin

Zeytin Akdeniz İklimi’nin en karakteristik bitkisi ve bu bölge medeniyetinin sembolüdür. Bu bitkinin Yakın Doğu’daki milletler tarafından kültüre alınmasından önce, çekirdeğinin kuşlar tarafından taşınıp Akdeniz Havzasına yayılması ve kendiliğinden yetişmiş olması kuvvetli bir ihtimaldir. Zeytin dünyanın en eski meyve ağacı olarak tanınır. Meyvesi tane zeytin ve yağ olarak değerlendirildiği gibi, yağı doğal olarak yenebilme özelliğine sahip tek bitkidir.

Zeytinin yetişmesi için gerekli olan şartların başında iklim özellikleri gelmektedir. Bu bağlamda zeytin, ılık ve oldukça bol yağışlı bir kış, sıcak ve kurak bir yaz ister. Kış mevsimi zeytin ağacının dinlenme devresi olup, bu devrede (kışın) sıcaklığın asgari -8 °C olması gerekir. Lakin söz konusu bitki dinlenme devresinde -8 °C sıcaklığa dayanırsa da, dinlenme devresinden çıktığı zamanlarda dondan çok fazla

etkilenir. Bundan dolayıdır ki zeytinliklere vadi tabanları ve kuzey yamaçlarda değil, güneye bakan yamaçlarda ve güneşli tepelerde rastlanır. Bu bitkinin yaz kuraklığından hoşlandığını belirtmekte yarar vardır, fakat yaz aynı zamanda sıcak olmak durumundadır. Çünkü zeytin ağacı 18 °C'nin üzerinde çiçek açan bir bitkidir. Kısaca denilebilir ki, zeytin ne tropikal kuşağın ve Muson bölgesinin yazı yağmurlu iklimini, ne her mevsimi nemli ve yağışlı okyanus iklimini, ne de kışları sert geçen kontinental iklimi sever. Söz konusu bitki yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçen Akdeniz İklimi'nin, bütün ayrıntılarıyla sınırını çizen en karakteristik bitkisidir.²⁰⁰

Yukarıda da belirtildiği gibi zeytinin ekim sahalarını sınırlayan esas faktör iklimdir. Dolayısıyla ismi anılan bitkinin toprak şartlarına çok fazla kayıtlı kaldığını söylemek doğru değildir. Öyle ki zeytin hemen her çeşit toprakta yetişir. Fakat özellikle kireçli topraklarla silisli toprakları tercih ettiğini belirtmekte fayda vardır. Zeytin aynı zamanda sulamadan yetiştirilebilen ender bitkilerden biridir. Akdeniz havzasının en kurak bölgelerine uyan bu bitki, 300 mm'nin altında yağış alan çöl sınırındaki bölgelerde bile iyi verim verebilmektedir.²⁰¹

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, toprağın tınlı, killi-tınlı olması ve kirecin %5-15 aralığında, organik maddenin %2-3 oranlarında, tuzluluğun %5 ve ph seviyesinin 6-8 seviyelerinde olması durumunda gübreleme ve ilaçlama maliyetleri düşürülmektedir.²⁰²

Zeytin bitkisinin yetişip ürün verebilmesi için taban suyu mesafesine de dikkat edilmelidir. Buna göre taban suyu 1 metreden daha yakın olmamalıdır. Zira ilerleyen yıllarda ağaçlar tam ürüne yatacağı zaman taban suyundan dolayı kuruyabilirler. O halde taban suyu seviyesi yakın olan topraklarda drenaj yapılmalıdır.²⁰³

Zeytin esas itibariyle 30° ile 43° kuzey enlemleri arasındaki alanlarda yayılmaktadır. Ancak bir yerde bu sınırların dışına çıkabilmektedir, burası yaklaşık 50°

²⁰⁰ Tanoğlu, s. 219.

²⁰¹ Tanoğlu, s. 219.

²⁰² Sami Özel (drl.). Zeytin Yetiştiriciliği, Aydın: Neyir Matbaacılık, 2004, s. 3.

²⁰³ Özel, s. 3.

kuzey enlemiyle (49° 9' kuzey enlemi) İtalya'nın Como ve Maggiore bölgesidir. Bu konuda bilinmesi gereken esas nokta şudur: zeytinin kuzey hududunu belirleyen ana etmen yaz sıcaklığı azlığından ziyade kışın soğuktur. Yani zeytinin belirtilen sınırların kuzeyine çıkamamasının nedeni, o yerlerde görülen enleme bağlı kış soğuklarıdır. Hal böyle olunca zeytin ağacının irtifa sınırı güneye doğru yükselir ve bu sınır inceleme alanımız olan Suriye'nin güney sınırında 1000 metredir.²⁰⁴

Tahmin edileceği üzere Suriye zeytinin yetişmesi için gereken her türlü imkana haizdir. Coğrafi koordinatları gereği zeytin yetiştirme kuşağı içinde yer alan Suriye'nin iklimi de göz önüne getirilirse, özellikle Akdeniz kıyı kuşağında bulunan Banyas, Tartus, Lazkiye... Gibi şehirlerdeki dağların güney yamaçları zeytin ağaçlarıyla donatılmıştır. Öyle ki, ülke son yıllarda zeytine yaptığı yatırımlarla neredeyse Yunanistan'la rekabet edebilecek konuma gelmiştir. Buna göre ülkedeki zeytin üretimi yıllara göre değerlendirildiğinde, meyve veren zeytin ağacı sayısının yıldan yıla arttığı görülür. Bu durumun üretime de yansımalarını söylemek mümkündür (Tablo 61). Fakat söylenmeden geçilmemesi gereken bir husus da şudur: Tablo 61'de de açık bir şekilde görüldüğü gibi zeytin ağacı sayısı her yıl arttığı halde verim bir yıl yüksek iken diğer yıl düşük olmaktadır. Bu durumun en önemli nedenlerinin başında şu gelmektedir; zeytin ağacı, özelliği gereği iki yılda bir tam verimle mahsul vermektedir. Dolayısıyla bir yıl yüksek verim vermişse sonraki yılın verimi düşmektedir. Bu nedenle tablodaki iniş çıkışlar doğal karşılanmalıdır.

²⁰⁴ Tanoğlu, s. 220.

Tablo.61. Suriye’de Zeytin Üretiminin Gelişimi

Yıl	Alan (Bin Hektar)	Toplam Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Meyve Veren Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Üretim (Bin Ton)
1986(*)	307,9	33.716	25.547	415
1987(*)	323	35.394	25.635	216
1988(*)	349	38.589	26.754	487
1989(*)	359	40.881	26.737	120
1990(*)	390	44.623	27.742	460
1992(**)	–	–	30.319	519
1993(**)	–	–	27.733	325
1994(**)	–	–	29.043	518
1995(**)	–	–	31.813	423
1996(**)	–	–	31.853	648
1997(**)	–	–	35.355	403
1998(**)	–	–	36.700	785
1999(**)	–	–	–	400

(*): Syrian Arab Republic Ministry Of Agriculture And Agrarian Reform, Dept. Of Planing And Statistics Division Of Agricultural Statistics, The Annual Agricultural Statistical Abstract, Şam: 1990, s. 397.

(**): Aydos-Duran (İTO), s. 51.

5.2.3. Yumrulu Bitkiler

5.2.3.1. Patates

Anavatanı Peru ve Bolivya'nın And Dağları Bölgesi olan patates, 16. yüzyılın ikinci yarısında İspanyollar tarafından ülkelerine getirilmiş, buradan İngiltere, İrlanda ve İskoçya'ya daha sonra da diğer memleketlere yayılmıştır. Patatesten proteinin karbonhidratlara oranının ve protein kalitesinin diğer birçok kültür bitkisinden daha yüksek oluşu, onu insan beslenmesinde en önemli kültür bitkilerinden biri durumuna getirmiştir.²⁰⁵

Oysa patlıcangiller familyasına ait bir bitki olan patates zehirli bir madde ihtiva etmektedir. Fakat esasen zayıf olan bu zehirli madde, bitkinin yenilen yumru kısmında değil yeşil kısmında, sap ve yapraklarında bulunur. Bu durum ilk zamanlarda çiftçiler arasında patatese karşı bir korku ve çekingenlik yaratmıştır. Söz konusu çekingenlik çok uzun sürmüş ve ancak ziraatçılar tarafından patatesin gıda maddesi olarak önemi ve mezziyetleri ortaya çıkarıldıktan, bu hususta her memlekette önce idareciler hatta krallar ikna edildikten sonra, patates ziraatı büyük bir ziraat olarak tutunmağa ve yayılmağa başlamıştır.²⁰⁶

Görüldüğü gibi önemli bir gıda maddesi olmanın yanı sıra, ispirto ve nişasta sanayinde de kullanılan bir bitki olan patatesin yayılması başlangıçta kolay olmamıştır. Gerçi patatesin bu kadar geniş sahalara yayılmasına olanak veren bir diğer önemli husus coğrafi şartları veya yetişme koşullarıdır.

Bu bağlamda patates yetiştiriciliği için vejetasyon dönemi boyunca 15 °C-18 °C'lik bir sıcaklık ortalaması gerekmektedir. Fakat bu ortalama üzerine gün uzunluğu ve ışık yoğunluğunun da etkileri oldukça önemlidir. Özellikle bitkinin ilk gelişme devrelerinde -2 °C'lik sıcaklık adı geçen ürünü dondurabilir. Ayrıca 21 °C'nin üstündeki sıcaklıklar verimi olumsuz yönde etkileyebilir. 30 °C'lik sıcak bir ortam ise solunumu çok arttırarak bitkinin yumru bağlamasını durdurur. Ürünün yetişmesi

²⁰⁵ Yaşar Şimşek (Ed.), Patates Tarımı, Ankara: Kartarım Ticaret A. Ş., Kardelen Matbaacılık, 2002, Önsöz.

²⁰⁶ Tanoğlu, s. 193.

üzerinde rol oynayan diğerk bir faktör olan gece ortalama sıcaklığı da oldukça kritiktir ve bu ortalamanın optimum düzeyi 10-14 °C'dir. Yapılan araştırmalar en iyi yumru bağlama sıcaklığının 19 °C olduğunu göstermiştir.²⁰⁷

Patates tarımını sınırlayan en önemli faktörlerden biri suyun eksikliğidir. Yani yeterli yağışın düşmediğı sahalarsulama imkanlarına sahip değillerse, uygun sıcaklık şartlarını taşıyalsar dahi patates tarımı için uygun ortam olma durumlarını yitirirler. O halde denilebilir ki patates tarımının yapılabilmesi için, yetişme mevsimine dağılmış 300-450 mm'lik yağış veya buna eşdeğersulama şartlarına ihtiyaç vardır.²⁰⁸

Patatesin toprak isteğine değinmek gerekirse, özellikle toprak asitliğinin nötr veya hafif asit (PH 5,5 - 6,0) karakterde olması daha iyi gelişim sağladığından önemlidir.²⁰⁹ Dolayısıyla toprağın silisli olması kireçli olmasından daha iyidir. Ancak özellikle belirtmek gerekir ki, patates çeşitli tabii şartlara uyan bir bitki olduğundan çeşitli iklim ve topraklarda da yetiştirilebilen bir bitkidir.²¹⁰

Konu Suriye ölçeğine indirgendiğinde çok açık bir durum ortaya çıkar, o da patates üretim alanı ve miktarının gün geçtikçe artmasıdır. Söz gelimi 1992'de patatese ayrılan arazi 23.783 hektar iken bahar patatesine ayrılan arazi 9.533 hektardır. Bu arazilerin toplamı 33.316 hektardır. 2003 yılına gelindiğinde ülkenin patates ziraatına ayırdığı arazinin 24.790 hektar, bahar patatesine ayırdığı arazinin de 11.877 hektar olduğu görülür. Dolayısıyla 2003 yılında patatese ayrılan toplam arazi 36.667 hektardır. Bu rakamlar hektar başına düşen patates verimiyle hesap edildiğinde; karşımıza 1992 yılı için 563.607 ton, 2003 yılı için ise 719.773 tonluk toplam üretim miktarı çıkmaktadır (Tablo 62).

²⁰⁷ Şimşek, s. 51.

²⁰⁸ Şimşek, s. 52.

²⁰⁹ Şimşek, s. 52.

²¹⁰ Tanoğlu, s. 194.

Tablo.62. Suriye’de Patates Üretimi

Ürün	Yıl	Alan (Hektar)	Verim (Kg/Hektar)	Toplam Üretim (Ton) (*)
Patates	1992	33.316	16.917	563.607
Patates	2003	36.667	19.630	719.773

(*): Toplam Üretim sütunundaki rakamlar yuvarlanmıştır.

Suriye’nin patatesten elde ettiği verim değerleri ise genel anlamıyla bir artış halindedir. Bu artış ortalama yıllık %2 oranında gerçekleşmiştir. Zaten Tablo 63’e de bakıldığı zaman 1992’de 16.917 kg/hektar olan verimin 1998’de 22.197 kg/hektar, 2003 yılında da 19.630 kg/hektar seviyesinde gerçekleştiği görülür.

Tablo.63. Suriye’de Patates Veriminin Gelişimi

Yıl	Verim (Kg/Hektar)
1992	16.917
1993	17.687
1994	17.049
1995	20.455
1996	19.737
1997	14.796
1998	22.197
1999	20.037
2000	21.278
2001	21.345
2002	21.291
2003	19.630

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa,, s. 26.

5.2.4. Sebze Üretimi

Sebze çok geniş bitkileri ve bu bitkilerin muhtelif kısımlarını ifade eden oldukça geniş anlamlı bir kelimedir; otlar (salata, lahana, ıspanak), taneler (bakla, fasulye, nohut, mercimek, bezelye), kökler (havuç, pancar, turp), soğanlar (soğan, sarımsak), yumrucuklar (patates), çiçekler (enginar), meyveler (kabak, domates), saplar (pırasa). Bütün bu sayılanlar sebze kelimesiyle ifade edilmektedir. Denilebilir ki, sebze kelimesiyle ifade edilmek istenen bitkiler genellikle sebze bahçelerinde, bostanlarda yetiştirilen bitkilerdir.²¹¹

Sebze adı altında toplanan bitkiler o kadar çok ve o kadar çeşitlidir ki, bunların istediği iklim ve toprak şartlarının ayrı ayrı bu çalışmada ele alınmasının imkanı yoktur. Dolayısıyla bu başlık altında toplanan bitkilerin, çalışma sahamız olan Suriye’de ziraatı yapılanlarının üretim miktarları ve değerleri üzerinde durulacaktır.

5.2.4.1. Domates Üretimi

Suriye’de domates oldukça bol üretilir. Bu ürün gerek sera içinde gerekse açık havada üretilen bir ürün olup; 1992 yılında bu ürüne ayrılan arazi oranı 24.437 hektardır. 2003 yılında domates ziraatına ayrılan arazi ise 14.331 hektar olarak gerçekleşmiştir.

Yukarıda ismi anılan bitkiden elde edilen verimin, 1992-2003 yılları arasındaki geniş zaman diliminde gösterdiği gelişimin, söz konusu bitkiye ayrılan arazinin aynı yıllar içinde azalma göstermesine rağmen arttığı görülür. Bu artış oldukça yüksek seviyelerde gerçekleşmiş olup %15 oranındadır. Öyle ki domates ziraatına ayrılan arazi 1992’de 24.437 hektar olduğu halde aynı yıl alınan verim 19.887 kg/hektardır. Oysa 2003 yılında adı geçen bitkinin ziraatına ayrılan arazi 14.331 hektar (1992’den 2003’e yaklaşık 10.000 hektarlık bir azalma söz konusudur.) gibi az bir orandayken, elde edilen verim 67.657 kg/hektar olmuştur. Dolayısıyla domatesten elde edilen verimdeki gelişme pozitif anlamda %15 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Özellikle

²¹¹ Tanoğlu, s. 191.

2000, 2001, 2002 ve 2003 yıllarında gerçekleşen verim artışının en önemli nedeni; domates tarımında kullanılan modern tekniklerdir. Söz gelimi sulamada kullanılan geleneksel yöntemler terkedilmiş, yerini damlalama usulü sulama almıştır. Ayrıca toprağa verilen gübre, suyla karıştırılıp verilmeye başlanmış ve seralar modern tarımın gerektirdiği şekilde donatılmıştır.²¹² Gerçi buraya kadar anlatılanların daha kolay kavranabilmesi için aşağıdaki tablolara bakmak yeterlidir (Tablo 64 ve 65)

Tablo.64. Suriye’de Domates Veriminin Gelişimi

Yıl	Verim (Kg/Hektar)
1992	19.887
1993	19.695
1994	20.341
1995	21.087
1996	19.990
1997	23.601
1998	29.172
1999	38.691
2000	37.808
2001	42.028
2002	47.376
2003	67.657

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 26.

²¹² Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 26.

Tablo.65. Suriye’de Domates Üretimi

Ürün	Yıl	Alan (Hektar)	Verim (Kg/Hektar)	Toplam Üretim (Ton) (*)
Domates	1992	24.437	19.887	485.979
Domates	2003	14.331	67.657	969.592

(*): Toplam Üretim sütunundaki rakamlar yuvarlanmıştır.

5.2.4.2. Yeşil Sebzeler

Yeşil sebzeler konusu üretilen ürünlerin miktarından ziyade, söz konusu bitkilere ayrılan arazi alanlarının gelişimi şeklinde incelenecektir. Buna göre Suriye Tarım Bakanlığı’ndan alınan veriler, yeşilliklere ayrılan arazinin değerinde düşüş olduğunu göstermektedir. Söz konusu düşüş yıllık %-1 şeklinde gerçekleşmiştir. Bu düşüş 2001 yılına kadar sürdüğü halde, 2003 yılına gelindiğinde %3,8’lik bir artışla durumun değiştiği görülür. Bu göstergeleri daha somutlaştırmak gerekirse 2001 yılında yeşil sebzelere ayrılan arazi 97.298 hektar iken 2003 yılında 157.741 hektar seviyesine yükselmiştir. Kuşkusuz yeşil sebzelere ayrılan arazi alanlarındaki bu artış sulama imkanlarının artmasıyla doğru orantılıdır.

5.2.4.3. Baklagiller

Baklagillerin Suriye tarımında ve ülke insanının beslenmesinde oldukça önemli bir yeri vardır. Bu durumu anlamak için Tablo 66’yı gözden geçirmek gerekir. Tabloda da görüldüğü üzere baklagiller üretimine ayrılan arazi her zaman için yüksek oranlarda seyir etmiştir. Söz gelimi 1992 yılında baklagiller tarımına ayrılan arazi 220.512 hektardan oluşmaktayken, 2003 yılı itibariyle bu oranının 294.738 hektar seviyesine çıktığı görülür. Fakat tablonun genel seyri dikkate alındığında baklagillere ayrılan arazinin her zaman için 250.000 hektar civarında olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo.66. Suriye’de Baklagiller Ziraatına Ayrılan Toplam Arazi

Yıl	Alan (Hektar)
1992	220.512
1993	222.483
1994	210.262
1995	253.147
1996	243.707
1997	259.068
1998	313.812
1999	237.981
2000	268.960
2001	291.977
2002	285.922
2003	294.738

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 16.

Daha önce de belirtildiği gibi Suriye’de baklagiller üretiminin ayrı bir yeri vardır. Ancak bu başlık altında ele alınan iki ürün vardır ki, onları ayrı ayrı inceleyip değerlendirmek, söz konusu iki ürünün önemini vurgulamak açısından zaruridir.

Mercimek: Suriye önemli bir mercimek üreticisidir. Bunu adı geçen ürüne ayrılan arazi miktarından anlamak daha kolaydır. Zira 1992 yılında mercimek ziraatına ayrılan arazi 87.905 hektardan oluşmaktayken, 2003 yılı itibariyle bu oranın 138.847 hektar seviyesine çıktığı görülür.

Tahmin edileceği gibi mercimeğe ayrılan arazinin artması üretimin de artmasına yol açmıştır. Söz gelimi 1992 yılında gerçekleşen mercimek verimi 851 kg/hektar seviyelerindeyken, 2003 yılına gelindiğinde 362 kg/hektarlık bir artışla 1213

kg/hektar seviyesine yükselmiştir. Söz konusu üründen alınan en düşük verim 1999 yılında 294 kg/hektarla gerçekleşmiştir. Bu verim düşüklüğünün en büyük nedeni (hatta tek nedeni) adı geçen yılda gerçekleşen şiddetli kuraklıktır.

Tablo.67. Suriye’de Mercimek Üretimi

Ürün	Yıl	Alan (Hektar)	Verim (Kg/Hektar)	Toplam Üretim (Ton) (*)
Mercimek	1992	87.905	851	48.807
Mercimek	2003	138.847	1213	168.421

(*): Toplam Üretim sütunundaki rakamlar yuvarlanmıştır.

Nohut: Mercimekte olduğu gibi nohutta da önemli bir ülke olan Suriye’nin bu ürünün ziraatına ayırdığı arazi 1992’de 82.150 hektardan oluşmaktaydı. Lakin 2003 yılı itibariyle söz konusu ürüne ayrılan arazide önemli bir artış olmuş ve oran 99.536 hektara çıkmıştır.

Verim her zaman için 700-800 kg/hektar seviyelerindedir. Yani nohut üretiminde bir istikrar vardır. Bu istikrarın temel nedeni Suriye’de nohudun temel gıda maddesi olması ve kuraklığa dayanıklı bir bitki olmasıdır. Bu istikrarı algılayabilmek için 1992 ve 2003 yıllarında alınan verim miktarına bakmak gerekir. Buna göre; 1992 yılında 851 kg/hektar olan nohut verimi, 2003 yılında 874 kg/hektar şeklinde gerçekleşmiştir. Söz konusu üründen elde edilen toplam üretimi ton cinsinden ifade etmek gerekirse 1992 yılında yaklaşık 69.910 ton, 2003 yılında ise yaklaşık 86.994 ton mahsulün elde edildiğini söylemek mümkündür (Tablo 68).

Tablo.68. Suriye’de Nohut Üretimi

Ürün	Yıl	Alan (Hektar)	Verim (Kg/Hektar)	Toplam Üretim (Ton) (*)
Nohut	1992	82.150	851	69.910
Nohut	2003	99.536	874	86.994

(*): Toplam Üretim sütunundaki rakamlar yuvarlanmıştır.

Tablo.69. Diğer Sebzelerde Üretim Durumu (1999 Yılı İtibariyle)

Sebze	Toplam Ekilen Alan (Hektar)	Toplam Üretim (Ton)
Kuru Fasulye	–	42.500
Yeşil Fasulye	–	30.000
Bakla	–	13.800
Karnabahar	2.500	60.000
Bezelye (Kuru)	1.150	1.200
Soğan (Kuru)	6.000	98.000

Kaynak: Aydos-Duran (İTO), s. 52.

5.2.5. Meyve Üretimi

Farklı iklim özelliklerinin görüldüğü Suriye’de meyve üretimi bir hayli çeşitli ve fazladır. Öyle ki, meyve veren ağaçlarla ekili toprakların alansal değeri, söz konusu ziraat çeşidine ülkede verilen önemin açık bir göstergesidir. Bu bağlamda Tablo 70’te verilen değerleri incelemekte fayda vardır. Zira meyve veren ağaçlara ayrılan arazinin 1992-2003 yılları arasındaki süreçte devamlı arttığı görülmektedir. Örneğin 1992 yılında 805.000 hektar olan arazi, 2003 yılında 853.000 hektar seviyesine yükselmiştir.

Tablo.70. Suriye’de Meyve Veren Ağaçlara Ayrılan Topraklar

Yıl	Alan (Bin Hektar)
1992	805
1993	673
1994	693
1995	712
1996	728
1997	755
1998	775
1999	801
2000	820
2001	826
2002	828
2003	853

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraat, s. 10.

Söz konusu meyve ağaçlarından elde edilen üretim konusunu irdelemek gerekirse, ürünleri ayrı ayrı değerlendirmekte fayda vardır. Bu ürünler kısaca aşağıdaki gibidir.

5.2.5.1. Elma

Elma, serin ılıman iklim meyve türüdür. Nitekim Kuzey Yarım Kürede en kuzeye çıkan meyvelerden birisidir. Hal böyle olunca Akdeniz İkliminin hakim olduğu alanlarda 1200 metreden daha yukarıdaki yerlerde dahi ekonomik olarak yetiştirilebilmektedir.²¹³

Elma ağacı, kış soğuklarına iyi dayanan bir bitkidir. Öyle ki, kış dinlenme devresinde -35 °C – -40 °C'ye, 1 yaşındaki dalları ise -20 °C'ye dayanmaktadır. Aynı şekilde elma ağaçlarının kökleri de soğuklara dayanıklıdır (-15 °C'ye kadar dayanma söz konusudur). Kaldı ki toprak yüzeyinin karla veya yaprakla örtülü bulunması, toprak sıcaklığının fazla düşmesini engellediğinden, bu gibi yerlerde daha düşük sıcaklıklarda bile zararlaşma olmamaktadır.²¹⁴

Elma ağacının yüksek yaz sıcaklıklarından hoşlanmadığı da bilinmesi gereken bir husustur. Zira birçok elma çeşidinin meyvesini olgunlaştırması için, mayıs-eylül ayları arasında 15 °C'lik günlük ortalama sıcaklık gerekmektedir. Bu değer in çok üzerindeki sıcaklık ortalamalarında meyvenin üzerinde yanıklıklar oluşur, dolayısıyla kalite düşer. Fakat şu da bilinmelidir ki, elma ağacı oldukça yüksek oransal nemden hoşlanır. Yaz aylarında oransal nemin çok düştüğü yerlerde, haziran meyve dökümü daha şiddetli olmakta, verim ve kalite düşmektedir.²¹⁵

Elmanın istediği toprak şartlarına değ inmek gerekirse, söz konusu bitkinin ağır ve az geçirgen topraklardan hoşlandığını belirtmek gerekir. Buna göre tınlı, tınlı-kumlu veya kumlu-tınlı topraklar alüvyal topraklarla birlikte elma ağacının tercih ettiği topraklardır. Ancak elma ağacının değişik toprak tiplerine oldukça uyumlu olduğu da bir gerçektir.

Buraya kadar izah edilen şartlarda yetişen elmanın Suriye'deki üretimi oldukça yüksektir ve yıldan yıla artış gösteren bir üretim söz konusudur. Bu üretim artışını rakamlarla ifade etmek gerekirse, 1986'da 145.000 ton olan elma üretimi 1999

²¹³ Rahmi Özçağ ıran ve Diğerleri, İ lıman İklim Meyve Türleri Yumuş ak Ç ekirdekli Meyveler Cilt 2, İzmir: E. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları No. 556, E. Ü. Basımevi, 2004, s. 29.

²¹⁴ Özçağ ıran ve Diğerleri, İ lıman İklim Meyve Türleri Yumuş ak Ç ekirdekli Meyveler Cilt 2, ss. 30-31.

²¹⁵ Özçağ ıran ve Diğerleri, İ lıman İklim Meyve Türleri Yumuş ak Ç ekirdekli Meyveler Cilt 2, ss. 30-33.

yılı itibariyle 272.000 ton şeklinde gerçekleşmiştir (Tablo 71). Tablo 71'e dikkat edilirse 1999 yılında, elmadan alınan verimin 362.000 tondan 272.000 tona düştüğü görülür. Tahmin edileceği gibi bu düşüşün en büyük nedeni söz konusu yılda gerçekleşen ağır kuraklık koşullarıdır.

Tablo.71. Suriye'de Elma Üretiminin Gelişimi

Yıl	Alan (Bin Hektar)	Toplam Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Meyve Veren Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Üretim (Bin Ton)
1986(*)	35	10.433	5.323	145
1987(*)	40	11.629	5.640	132
1988(*)	42	12.445	6.066	206
1989(*)	45	14.674	6.616	195
1990(*)	48	14.453	7.339	205
1992(**)	–	–	8.490	270
1993(**)	–	–	6.622	235
1994(**)	–	–	7.070	224
1995(**)	–	–	7.901	224
1996(**)	–	–	7.956	302
1997(**)	–	–	9.418	356
1998(**)	–	–	7.700	362
1999(**)	–	–	–	272

(*): Syrian Arab Republic Ministry Of Agriculture And Agrarian Reform, The Annual Agricultural Statistical Abstract, 1990, ss. 398-399. (**): Aydos-Duran (İTO), s. 51.

5.2.5.2. Kayısı

Kayısı, mevsimlerin birbirinden kesin ayrıldığı soğuk, sürekli ve uzun bir kış; kurak ilkbahar, güneşli yazı olan Karasal İklimin hüküm sürdüğü yerlerin ağacıdır. Meyvelerinin yüksek kalitede olgunlaşabilmesi için, özellikle yaz aylarında havanın kuru olması gerekir. Dolayısıyla kayısı en iyi olarak yazları sıcak ve kurak, kışları uzun ve soğuk, Karasal İklimin hüküm sürdüğü dağlık alanlarda yetişmektedir. Bu Bitki -25 °C sıcaklık koşullarına bile dayanıklıdır. Aynı zamanda kayısı çok fazla nem istemeyen dolayısıyla kuraklığa dayanıklı bir bitkidir. Öyle ki, yıllık yağış miktarının 200 mm olduğu yerlerde bile yetiştirilmesi mümkündür.²¹⁶

Kayısı; derin, geçirgen, iyi havalanan, sıcak ve besin maddelerince zengin olan ince dokulu, tınlı, tınlı-kireçli topraklarda çok iyi sonuçlar veren bir bitkidir. Fakat çok fakir ve kuru topraklarda da gübrelemek ve sulamak şartıyla kayısı ziraatı yapmak mümkündür. Ayrıca kayısı ağaçlarının nemli ve ağır topraklardan hiç hoşlanmadıkları da bilinmelidir.²¹⁷

Kayısı tarımına Suriye penceresinden bakıldığında, ülkedeki kayısı ziraatından kaliteli meyve alındığını anlamak için, Türkçe'mizdeki "Bundan iyisi Şam'da kayısı" deyimini hatırlamak yeterlidir. Gerçekten de bu deyim boşuna söylenmemiştir. Zira Şam taşıdığı iklimik ve toprak şartları bakımından önemli bir kayısı üretim merkezidir ve ülkede üretilen kayısının önemli bir kısmını karşılamaktadır.

²¹⁶ Rahmi Özçağırın ve Diğerleri, Ilıman İklim Meyve Türleri Sert Çekirdekli Meyveler Cilt I, İzmir: E. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları No. 553, E. Ü. Basımevi, 2003, ss. 86-87.

²¹⁷ Özçağırın ve Diğerleri, Ilıman İklim Meyve Türleri Sert Çekirdekli Meyveler Cilt I, ss. 88-89.

Tablo.72. Suriye’de Kayısı Üretiminin Gelişimi

Yıl	Alan (Bin Hektar)	Toplam Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Meyve Veren Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Üretim (Bin Ton)
1986 (*)	14.2	3.436	2.395	63.7
1987 (*)	15	3.576	2.431	26
1988 (*)	15	3.617	2.580	89
1989 (*)	15	3.893	2.549	39
1990(*)	15	3.794	2.575	73
1992(**)	–	–	2.722	98
1993(**)	–	–	2.002	62
1994(**)	–	–	2.086	59
1995(**)	–	–	2.158	30
1996(**)	–	–	2.187	83
1997(**)	–	–	2.415	35
1998(**)	–	–	2.443	67
1999(**)	–	–	–	55

(*): Syrian Arab Republic Ministry Of Agriculture And Agrarian Reform, The Annual Agricultural Statistical Abstract, 1990, ss. 396-397.

(**): Aydos-Duran (İTO), s. 51.

5.2.5.3. Üzüm

Üzüm asma olarak adlandırılan ağacın meyvesi olup, asma “asmagiller familyası”na ait bir bitkidir. Bu bitki sıcak ve kurak bir yaz, bol güneşli bir sonbahar ve mutedil (ılıman) bir kış ister. Fakat asma, çok sürmemek şartıyla oldukça sert kışlara da dayanabilen bir bitkidir. Asmanın hayati tehlikeye girip donması sıcaklığın ancak -10 °C’de uzun zaman kalması veya -18 °C’ye düşmesine bağlıdır. Bununla beraber asmanın daha alçak sıcaklık şartlarına dayanabilen türleri de yok değildir.²¹⁸

Genel itibariyle asma 10 °C’ye doğru tomurcuklanır ve 15 °C ile 18 °C’ye doğru çiçek açar. Söz konusu bitkinin ilk gelişme devresinde çok nem istediği de belirtilmesi gereken bir durumdur. Ancak bitki geliştikten sonra kökleri derine gittiği için derindeki sudan faydalanmaya başlar ve bu sayede yaz kuraklığına dayanır. Şu da bilinmelidir ki, asmadaki meyveler olmaya başladıktan sonra havanın kurak, sıcak ve güneşli olması şarttır. Hal böyle olunca asmanın aradığı iklimin ana çizgileriyle Akdeniz İklimi olduğunun bilinmesi önemlidir. Zaten asma, Akdeniz dünyasında kendi tabii muhitindedir ve zeytin ve incirle birlikte Akdeniz İkliminin en karakteristik bitkileri arasına girer. Fakat asma bu konuda zeytinden bir farkla ayrılır, o da asmanın tabii sınırları dışında da yetiştirilebilmesidir. Söz gelimi Avrupa ve Asya’da bağlar kuzey ve doğuya doğru Akdeniz Bölgesi dışına doğru taşmakta ve bilhassa Avrupa’da kuzeye doğru tabii sınırlarının çok dışına çıkmaktadır. Bilinmelidir ki, asmanın bu yayılışına imkan veren en büyük etken bakı (maruziyet)dır. Çünkü az önce bahsedilen tabii sınırların dışında kalan mekanlarda asma; ancak güney, güneydoğu ve güneybatıya bakan ve bu nedenle daha çok güneş gören, dolayısıyla daha kolay ısınan topraklarda yetiştirilebilmektedir.²¹⁹

Asma hemen her çeşit toprakta yetiştiğinden toprak şartlarına kayıtsız gibidir. Fakat bağ için toprağın fiziki özelliklerinin önemli olduğunun da bilinmesi gerekir. Buna göre bağlara en iyi gelen topraklar kumlu, kireçli, çakıllı yani geçirimli topraklardır. Zira toprağın taşıdığı bazı özellikler verim, mahsulün çeşidi ve şarabın kalitesi üzerinde etkilidir. Denilebilir ki, derin ve yumuşak topraklarda asma kuvvetli,

²¹⁸ Tanoğlu, s. 207

²¹⁹ Tanoğlu, ss. 207-208.

üzümü bol, fakat üzümde elde edilen şarap kalitesizdir. Kumlu ve çakıllı topraklarda ise bitki zayıf, verim az, fakat elde edilen şarap mükemmeldir. Sonuçta bugünkü ortalama ekim alanı iki yarım kürede aşağı yukarı 27° güney enlemi ile 49° kuzey enlemi arasında uzanmaktadır.²²⁰

Görüldüğü gibi Suriye üzümün elde edilmesi için gereken her türlü şarta haizdir. Gerek coğrafi konumunun 32° - 37° kuzey enlemleri arasında bulunması, gerek Akdeniz İkliminin hüküm sürdüğü bir memleket olması ve gerekse toprak özellikleri üzüm ziraatının gerektirdiği gibidir. Zaten ülkenin ürettiği üzüm miktarına bakıldığında üretimin ortalama 450 – 500 bin ton seviyelerinde olduğu açıkça görülür (Tablo 73).

Tablo.73. Suriye’de Üzüm Üretiminin Gelişimi

Yıl	Alan (Bin Hektar)	Toplam Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Meyve Veren Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Üretim (Bin Ton)
1988*	114	86.008	61.474	571
1989*	109	83.985	59.591	407
1990*	109	80.983	56.996	423
1992**	—	—	60.936	462
1993**	—	—	41.893	354
1994**	—	—	42.767	362
1995**	—	—	43.585	384
1996**	—	—	46.634	540
1997**	—	—	43.934	452
1998**	—	—	47.000	590
1999**	—	—	—	451

(*): Syrian Arab Republic Ministry Of Agriculture And Agrarian Reform, The Annual Agricultural Statistical Abstract, 1990, ss. 396 – 397.

(**): Aydos-Duran (İTO), s. 51.

²²⁰ Tanoğlu, ss. 207-208.

5.2.5.4. Turunçgiller

Herhangi bir bölgede turunçgiller ziraatının karlı ve uzun ömürlü oluşu önce ısının yeter derecede uygunluğuna bağlıdır. Hal böyle olunca turunçgil ziraatını sınırlayan en önemli faktörün sıcaklık olduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda 0 °C ve bunun altındaki sıcaklık dereceleri turunçgiller için zararlıdır. Turunçgillerin dayanabileceği maksimum sıcaklıklar 40 – 42 °C'dir. Bu derecenin aşılması bitkide fizyolojik bozukluklara neden olur. Çünkü söz konusu yüksek sıcaklıklar havadaki rutubetin düşmesine neden olur ve su teminini zorlaştırır. Turunçgillerin her türlü hayati faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için gereken minimum sıcaklık 12,8 °C'dir. Bu derecenin altında bitkinin hayati faaliyeti ağırlaşır, başka bir ifadeyle bitki uyur ve ancak sıcaklık bu derecenin üstüne çıktığında gelişme faaliyeti tekrar görülmeye başlar. Turunçgillerin ihtiyaç duyduğu optimum sıcaklık ise 30 – 33 °C arasındadır. Denilebilir ki, bu şartlar altında sıcaklık miktarının asgari 1500 °C'nin üstünde olması bir gerekliliktir.²²¹

Turunçgiller toprak seçen bitkilerdir. Bu nedenle topraklarının kumunun %69, milinin %13, kilinin %10 - %15 ve kalkerinin %5 - % 10 arasında olması turunçgil bahçesini çok verimli kılar. Toprakta bulunması gereken minimum miktarları belirtmek gerekirse; irice kumun %50, kilin %5, Kirecin %5 - %10 arasında olması ve kirecin %40, kilin de %20'den fazla olmaması uygun düşer. Turunçgil tarımının yapılacağı topraklarda olması gereken diğer bir özellik de geçirgenliktir. Kısaca denilebilir ki, turunçgiller kumlu-tınlı topraklardan hoşlanırken; fazla bazik ve fazla asit topraklarda yaşayamazlar.²²²

Turunçgil ziraatı aynı zamanda bol nem isteyen bir faaliyettir ağacın iyi gelişip bol ürün vermesi, toprak ve havada belli bir nem derecesinin bulunmasını gerektirir. Dolayısıyla turunçgillerin istediği yıllık su ihtiyacı 800 – 1200 mm'dir ve bunun 600 mm'sinin mayıs-ekim arasında olması şarttır. Sıcaklığın uygun, yağışların az olduğu yerlerde ise su problemi suni sulama yöntemiyle giderilmelidir.

²²¹ Kubilay Baysal, Dünya Turunçgiller Ekonomisi ve Türkiye'deki Durumu, İstanbul: İ. Ü. Yay. No. 1491, İktisat Fakültesi No. 264, İstanbul Matbaası, 1970, s. 7.

²²² Baysal, s. 8.

Buraya kadar yapılan açıklamalar gösteriyor ki, Suriye aynı zamanda bir turunçgil ülkesidir. Çünkü sahip olduğu iklimsel şartlar adı geçen bitkinin yetişmesi için gereken şartlara uygunluk gösterir. Fakat Mayıs-ekim arasındaki devrede Suriye’de kuraklık söz konusu olduğunda turunçgillerin ihtiyacı olan su, sulama yöntemiyle giderilmektedir.

Suriye turunçgiller başlığı altında toplanan ürünlerden en fazla portakalı üretmektedir. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi yıllık üretim özellikle 1992 yılından sonra artış göstermiştir. Bu artışın en önemli nedeni daha önceki bölümlerde bahsedilen sulama projelerinin devreye sokulmasıdır (Tablo 74).

Tablo.74. Suriye’de Portakal Üretiminin Gelişimi

Yıl	Alan (Bin Hektar)	Toplam Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Meyve Veren Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Üretim (Bin Ton)
1986*	6.7	2.578	1.173	81.2
1987*	7	2.786	1.355	105
1988*	8	3.005	1.407	136
1989*	9	3.287	1.566	155
1990*	9	3.570	1.707	171
1994**	–	–	2.937	341
1995**	–	–	3.184	303
1996**	–	–	3.242	373
1997**	–	–	3.578	236
1998**	–	–	3.733	439
1999**	–	–	–	274

(*): Syrian Arab Republic Ministry Of Agriculture And Agrarian Reform, The Annual Agricultural Statistical Abstract, 1990, ss. 402 - 403.

(**): Aydos-Duran (İTO), s. 51.

Bilindiği gibi limon da bir turunçgil meyvesidir. Limondan elde edilen üretim portakala göre daha düşüktür ve genel itibariyle 40.000 tonluk yıllık üretim söz konusudur (Tablo 75)

Tablo.75. Suriye’de Limon Üretiminin Gelişimi

Yıl	Alan (Bin Hektar)	Toplam Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Meyve Veren Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Üretim (Bin Ton)
1986*	2	708	398	19.3
1987*	2	752	440	16
1988*	2	886	504	29
1989*	2,2	922	589	35
1990*	3	1007	598	42
1992**	–	–	413	32
1993**	–	–	481	37
1994**	–	–	536	63
1995**	–	–	603	50
1996**	–	–	655	75
1997**	–	–	734	46
1998**	–	–	846	68
1999**	–	–	–	68

(*): Syrian Arab Republic Ministry Of Agriculture And Agrarian Reform, The Annual Agricultural Statistical Abstract, 1990, ss. 402 - 403.

(**): Aydos-Duran (İTO), s. 51.

Suriye’de portakal ve limon dışında kalan; mandalina, greyfurt, turunç, mandarin... Gibi diğer turunçgil meyveleri de yetiştirilmektedir ve ortalama yıllık 200.000 ton üretim söz konusudur (Tablo 76).

Tablo.76. Suriye’de Yetiştirilen Diğer Turunçgillerin Üretimi

Yıl	Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Üretim (Bin Ton)
1992	2385	126
1993	2349	184
1994	2522	215
1995	2564	213
1996	2804	284
1997	2873	268
1998	2860	233

Kaynak: Aydos-Duran (İTO), s. 51.

5.2.5.5. Diğer Meyveler

Suriye esas itibariyle birçok meyvenin üretildiği bir memleketdir. Söz gelimi 30° güney ile 30° kuzey enlemleri arasındaki sıcak iklimde yetişen muz bunlardan biridir. Bilindiği gibi muz yıllık 1270 mm yağış eğrisinin ve ortalama yıllık 15,5 °C kış sıcaklıklarının görüldüğü alanlarda yetişir. Bu alanlar da genel itibariyle 30° kuzey ve güney enlemleri arasındadır. Fakat söz konusu bitkinin sınırlarını genişleterek, sup-tropikal iklim şartlarının mikro klima alanlarında da yetiştirildiği bilinmektedir.²²³ İşte bu mikro klima alanlarına sahip olan memleketlerden biri de Suriye’dir. Gerçi muz

²²³ Süheyla Balcı Akova, Akdeniz Kıyılarında Coğrafi Araştırmalar, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2002, s. 8.

ziraatına ayrılan sahalar dardır ve bu sahalar genelde Tartus, Banyas gibi kıyı kuşağında yer almaktadır.

Her şeye rağmen Suriye’de muz tarımının yapıldığı arazi 1999 yılı itibariyle 10 hektar gibi düşük bir değer gösterse de yıllık ortalama üretim 165 ton civarındadır.²²⁴

Ülke Antep fıstığı veya Şam fıstığı olarak bilinen ve kabuklu bir yemiş olan bitkinin de yetiştirildiği bir memlekettir. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere bu üründen yıllık ortalama 20.000 ton civarında üretim elde edilmektedir. (Tablo 77)

Tablo.77. Suriye’de Antep Fıstığı (Şam Fıstığı) Üretimi

Yıl	Alan (Bin Hektar)	Toplam Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Meyve Veren Ağaç Sayısı (Bin Adet)	Üretim (Bin Ton)
1986*	44	8039	1548	14,3
1987*	51	9258	1669	12
1988*	55	9991	2020	18
1989*	61	10.777	2239	16
1990*	65	11.475	2684	13
1992**	–	–	2110	13
1993**	–	–	2155	14
1994**	–	–	2433	15
1995**	–	–	2793	15
1996**	–	–	3594	24
1997**	–	–	3889	29
1998**	–	–	4026	36

(*): Syrian Arab Republic Ministry Of Agriculture And Agrarian Reform, The Annual Agricultural Statistical Abstract, 1990, ss. 400 - 401.

(**): Aydos-Duran (İTO), s. 51.

²²⁴ Aydos-Duran (İTO), s. 52.

Suriye'nin yetiştirdiği meyveler arasında daha şeftali, nektari, armut, kiraz, vişne, fındık, incir, erik... Gibi birçok meyve bulunmaktadır. Fakat bu meyvelerden elde edilen verim yıllık ortalama 20 – 30 bin ton civarındadır.

5.3. Tarımda Sulama

Suriye, başlıca kentlerinden biri olan Hama'da, Asi Nehri üzerine Romalılar Döneminde kurulmuş su şarklarının varlığıyla binlerce yıllık bir sulama geleneğine sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Daha önce "Hidrografya Özellikleri" bölümünde de değinildiği gibi Suriye topraklarının büyük bir kısmı kuraklık tehdidi altındadır ve ülke bu tehdidi sulama projeleriyle gidermeye çalışmaktadır. Ancak bazı sulama projelerinin kaynağı durumundaki büyük akarsuların hemen tamamı yurtdışından doğduğundan, ülke istediği projeleri hayata geçirmekte sıkıntı yaşamaktadır.

Bu projeleri şu şekilde özetlemek mümkündür: Suriye Fırat Nehri üzerinde 1975'te işletmeye açtığı Tabka Barajı ve planladığı Yusufpaşa Barajı'nda regüle edeceği sular ile Fırat Havzasında 773.000 hektar arazinin sulanacağını açıklamıştır. Bunları Belih Projesi'nde 185.000 hektar, Fırat Vadisi Projesi'nde 165.000 hektar, Aşağı Habur Projesi'nde 70.000 hektar, Meyadin Projesi'nde 40.000 hektar, Meskene Projesi'nde 155.000 hektar... vb şeklinde sıralamak mümkündür. Ülke gerçekteştirdiği veya gerçekteştirmeyi ön gördüğü bu projelerde bazı teknik ve sosyal sorunlar yaşamaktadır. Söz gelimi elektrik üretiminin %60'ını karşılayan Tabka Barajı, topografyaya uygunsuzluğu nedeniyle tam kapasiteyle çalışmamaktadır.²²⁵

Asi Nehri üzerindeki projelere bakıldığında; ülkenin zaten halihazırda Restan, Maharde ve Cisir-el Sugur Barajlarını kullandığını belirtmek gerekir. Bu barajlara ilaveten yine Asi üzerinde, Ziezoun ve Kostaun Rezervuarlarının inşası da söz konusudur. O halde bütün bu barajların devreye sokulması durumunda 1,2 milyar m³ su akışına sahip Asi Nehri'nin %90'ını Suriye kullanmış olacaktır.

²²⁵ T. C. Başbakanlık DPT, s. 26.

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere Suriye'nin Dicle Nehri üzerinde somut bir projesi yoktur. Fakat Cezire Bölgesindeki tuzlu toprakları sulamaya yönelik, Habur Sulama Projesi'yle ilişkilendirilebilecek bir tasarısı söz konusudur. Bu proje 225.000 hektar arazinin sulanmasını ve suyun Dicle'den pompalama yoluyla karşılanmasını öngörmektedir.²²⁶ Zaten Aralık 2004'te Türkiye'yle Dicle'den pompalanması öngörülen su miktarının bir kısmını karşılayacak suyun temini için gereken anlaşmaya da imza atılmıştır.

Suriye'de kişi başına düşen su miktarı, Türkiye ve Irak gibi ülkelerle karşılaştırıldığında düşük kalmaktadır. Bunu Tablo 78'e bakarak anlamak daha kolaydır. Zira 1990 yılında Suriye'de kişi başına yıllık ortalama 1442 m³ su düşerken, aynı yıl bu oran Türkiye'de 3309 m³, Irak'ta 2456 m³ şeklinde gerçekleşmiştir. 2000 yılına doğru söz konusu su miktarının düştüğü de belirtilmesi gereken bir unsurdur. Hiç şüphe yok ki bu düşüşte her üç ülkede nüfusun hızla artmasının ve her üç ülkenin Fırat gibi su kaynakları üzerinde baraj kurmasının büyük payı vardır.

Tablo.78. Suriye, Türkiye ve Irak'ta Kişi Başına Düşen Ortalama Yıllık Su Miktarı (M³)

	1990	2000	2010	2020
Suriye	1442	1024	756	586
Türkiye (*)	3309 (1619)	2783 (1362)	2438 (1193)	2203 (1078)
Irak	2456	1869	1428	1141

Kaynak: T. C. Başbakanlık DPT, s. 23.

(*): Parantez içindeki değerler Türkiye için faydalanılabilir su potansiyeli olan 91 milyon m³ yıllık su miktarı esas alınarak hesaplanmıştır.

Suriye'de sulamalı tarımın yapılabildiği sahaların 1992 – 2003 yılları arasındaki süreçte %4,1 oranında geliştiği daha önceki bölümlerde belirtilmişti. Ancak

²²⁶ T. C. Başbakanlık DPT, s. 27.

sulama esas itibariyle bu bölümde belirtilmesi gereken bir konu olduğundan burada ayrıntıya girmek uygundur. Buna göre 1992 yılında 771.000 hektardan oluşan sulanabilen tarım sahaları, 2003 yılına gelindiğinde 425.000 hektarlık bir artışla 1.196.000 hektar seviyesine yükselmiştir. (Tablo 79)

Tablo.79. Suriye’de Sulamalı Tarım Sahaları

Yıl	Sulamalı Tarım Sahası (Bin Hektar)
1992	771
1993	889
1994	956
1995	964
1996	998
1997	1039
1998	1079
1999	1052
2000	1074
2001	1125
2002	1186
2003	1196

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 9.

Görüldüğü üzere ülkenin sulama yapabildiği tarım sahaları sürekli artmıştır. Bu artışta en büyük pay kuyularındır. Çünkü kuyu suyu kullanılarak sulanan tarım sahaları 1992’de 531.000 hektar iken, 2003 yılına gelindiğinde 855.000 hektar seviyesine yükselmiştir ki, arada 324.000 hektar gibi önemli bir artış söz konusudur.

Sulamalı tarım sahalarının genişlemesinde payı olan diğer faktör daha önceki bölümlerde bahsedilen devlet projeleridir (bk. “Tarımsal Yapı ve Üretim” bölümü). Söz konusu projelerin hayata geçirilmesiyle 1992 yılı itibariyle 139.000 hektarlık arazinin sulanabildiği alanlar, 2003 yılına doğru 150.000 hektarlık artış göstermiş ve 289.000 hektar seviyesine yükselmiştir. Tarımda sulamanın artmasını sağlayan son faktör kaynak ve nehirlerdir. Gerçi önceki bölümlerde açıklandığı gibi kaynak ve nehirlerden 1992 yılında 236.000 hektarlık arazi sulanmaktaydı. Ne var ki 2000’li yıllarda artması beklenen bu değer azalmıştır ve 2003 yılı itibariyle 217.000 hektarlık bir değer arz etmiştir. Fakat düşüş de gösterse nehir ve kaynaklar Suriye’nin tarımsal yapısında her zaman için hayati önem taşımaya devam edecektir.

Görüldüğü gibi Suriye, tarım topraklarına su verebilmek için birçok yol denemektedir ve özellikle son yıllarda uygulanması düşünülen yollar modern teknoloji gerektirmektedir. Lakin unutulmamalıdır ki, ülke halkının bir kısmı halen “kanayat” sistemi gibi geleneksel metotlarla sulama yapmaya devam etmektedir. Kesin olan şudur ki, hangi şekilde olursa olsun ülkenin sulayabildiği ziraat sahaları toplamı 2003 yılı itibariyle 1.196.000 hektardır.

5.4. Tarımda Makineleşme

Suriye’nin tarımsal yapısını irdelediğimiz bu çalışmanın bazı bölümleri gösteriyor ki, ülkenin tarım konusunda yaptığı her türlü çalışma ve proje, esas itibariyle geleneksel metotların kullanılmadığı bir tarım sistemi yaratarak, modern araç ve gereçlerle az alandan yüksek verim elde etmektir. Hal böyle olunca ülke, yüksek verim alımını gerçekleştirip daha az masraf edebilmek için tarım sektöründe kullanılacak makineleri arttırma yoluna gitmiştir. Bu makineleri pompalar, biçerdöverler, traktörler ve pikaplar (kamyonet) şeklinde sıralamak mümkündür.

Suriye’nin tarım makinelerine yaptığı yatırımların çoğu pompa, traktör ve kamyonet (pikap)leredir. Yani biçerdöverlere yapılan yatırım diğerlerine nazaran az görünmektedir. Tablo 80’de görüldüğü gibi 1986 yılında 79.971 olan pompa sayısı ile 47.573 olan traktör sayısı; 1990 yılına gelindiğinde 105.014 pompaya karşılık 62.557

traktör şeklinde gerçekleşmiştir. Oysa 1986 yılı itibariyle 2949 adet olan biçerdöver sayısı 1990 yılında 3032 seviyesini ancak bulmuştur. (Tablo 80)

Tablo.80. Suriye Tarımında Kullanılan Bazı Makineler

Yıl	Pompalar	Biçerdöverler	Traktörler
1986	79.971	2949	47.573
1987	86.699	2745	52.400
1988	93.349	2604	54.221
1989	97.864	2815	58.919
1990	105.014	3032	62.557

Kaynak: Syrian Arab Republic Ministry Of Agriculture And Agrarian Reform, The Annual Agricultural Statistical Abstract, 1990, ss. 406 - 407.

Tarım ürünlerinin özellikle pazarlanması sırasında, söz konusu ürünlerin münakalesinde kullanılan pikaplar ise yine olumlu bir seyir izleyerek artmıştır. Ancak bu durumu söz konusu araçların sayısından ziyade, bu araçların alımına harcanan para miktarının genel olarak her yıl artmasından anlamaktayız. Zira 1992 yılında 3.277 milyon SL olan harcama 2003 yılına gelindiğinde 5.671 milyon SL seviyesine erişmiştir ki arada ciddi bir fark bulunmaktadır. (Tablo 81)

Tablo.81. Pikap (Kamyonet) Alımına Harcanan Para Miktarı

Yıl	Milyon SL
1992	3277
1993	2849
1994	4532
1995	4311
1996	4416
1997	2687
1998	4242
1999	4601
2000	5252
2001	5240
2002	5226
2003	5671

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 35.

Şunu belirtmek gerekir ki, tarımda makineleşmek intansif tarım değildir. İntansif tarım çoğu zaman makineleşme ile karıştırılırsa da, makineleşmek intansif tarımın yani az alandan yüksek verim elde etmenin yardımcı bir elemanıdır. Dolayısıyla Suriye'nin tarımda makineleşmesi az alandan yüksek verim elde edilecek anlamına

gelmemelidir. Çünkü yüksek verim elde etme sulama şartlarını iyileştirmek, seracılığı geliştirmek, gübreleme olanaklarını arttırmak, tohum ıslahını gerçekleştirmek... Gibi teknik ve uzmanlık isteyen bir konudur.

5.5.Suriye’de Hayvancılık

Tarımsal yapı içinde değerlendirilen bir sektör olan hayvancılık çeşitli tipler gösterir. Başka bir ifadeyle ziraatta olduğu gibi, hayvancılık faaliyetlerinde de ekstansif ve intansif şekiller söz konusudur. Ekstansif hayvancılıkta sürüler, hiçbir özel emek harcanmadan otlaklara götürülmek suretiyle beslenir. İklim çok fazla zorlamıyorsa hayvanların kış mevsimini bile açıkta geçirmesi muhtemeldir. Ancak hava şartlarının fazla ağırlaşması durumunda hayvanların ilkel ahır ve ağıllara konduğu da olmaktadır. Hayvanlar içeride kalmak zorunda oldukları bu zaman diliminde yeterince beslenemediklerinden cılızlaşır. Bu nedenle çayır ve otlakların yeşillenip geliştiği ilkbahar mevsimi hayvanlar için beslenme mevsimidir. Özellikle Suriye gibi yazı kurak geçen memleketlerde ilkbahar mevsiminin önemi daha da artar. Zira kurak geçen yaz mevsiminde sürülere bütün yaz yetecek kadar ot bulunamayacağından, göçebe çobanlık veya göçebe hayvancılık dediğimiz faaliyet zorunluluk halini alır.²²⁷

Suriye’nin topoğrafik ve klimatik şartlarının ağırlığı, ülke insanının bir kısmına geçmişten itibaren göçebe hayvancılık dışında yapacağı herhangi bir iş alanı bırakmamıştır. Bu nedenle ki, ülkede “bedevi” adı verilen ve göçebe hayvancılık yapan insan grupları dünyada gelişen birçok yeniliğe ve Suriye Hükümeti’nin aldığı birçok önleme rağmen varlıklarını halen devam ettirmektedir. Kaldı ki bedevilerin yetiştirdiği hayvanlar daha çok küçükbaş hayvan ve özellikle koyundur. Çünkü adı geçen hayvan hem serin hava koşullarına kolay uymakta hem de yün ve derilerinin daha kullanışlı olması onların tercih edilmesine neden olmaktadır.

Suriye bedevilerin beslediği küçükbaşların dışında büyükbaş hayvan da besleyen bir ülkedir. Bu büyükbaşların bir kısmı yine mera ve otlaklara yayılmak

²²⁷ Darkot, ss. 131 – 132.

suretiyle yetiştirildiği gibi, bir kısmı da modern ahırlarda beslenmektedir. Zaten ileriki bölümlerde bahsedileceği gibi büyükbaşlardan alınan verim de küçükbaşlara nazaran daha fazladır.

Hal böyle olunca çayır ve otlakların ülke hayvancılığında taşıdığı rolün bilinmesi gerekir. Buna göre 2003 yılı itibariyle ülkenin sahip olduğu çayır ve otlakların alansal değeri 8.335.000 hektardır. Bu rakam esas olarak ülke için küçük bir rakamdır. Zaten hükümet de bu gibi alanları arttırmak için daha önce bahis konusu olan projeleri devreye sokmuştur.

5.5.1. Büyükbaş Hayvancılığı

5.5.1.1. Sığır Yetiştiriciliği

Bilindiği gibi özellikle büyükbaş hayvanlar iki amaç için yetiştirilir. Bu amaçların ilki ve en önemlisi hayvanı eti, sütü, derisi, yünü... Gibi ürünleri için yetiştirmek iken ikincisi toprağı işleme veya ulaşım aracı olarak hayvanın kuvvetinden faydalanma şeklinde kullanmaktır.

İşte sığırlar da öncelikle eti ve sütü için ama bazen toprağı işleyip sürmek için yetiştirilen hayvanların başında gelir. Sığırlar küçükbaşların aksine, genellikle nispeten nemli ve yüksek otlı çayırlara sahip alanlarda yetiştirilirler. Bu durum tahmin edileceği üzere Suriye'nin özellikle batı kesimindeki dağların yamaçlarında söz konusudur.ülkenin doğu kesimi daha çok step sahasına tekabül ettiği için çoğunlukla küçükbaş hayvanların yetişme yeridir.

Suriye sığır yetiştiriciliğini geliştirmek için bazı çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmaların başında da söz konusu hayvanların soylarını ıslah edip özellikle süt verimini arttırmak gelmektedir. Bu nedenle özellikle yerli ırkın ıslahı için ihtiyaç duyulan boğaların alımı ve gereken iğnelerin verilmesi için sadece 2000 yılında 38.442.000 SL harcanmıştır. Gerçi günümüze doğru gelindikçe bu çalışmalar için

ayrılan bütçe azalmıştır.²²⁸ Ancak Tablo 82'ye bakılacak olursa süt üretiminin artış göstermesi gibi bir durum da yok değildir.

İneklerden elde edilen süt verimi, genel itibariyle yıllık ortalama %0 76 oranında bir gelişme göstermiştir ki, bu oranın inek başına yaptığı etki şu şekildedir: Suriye'de her bir inekten sağılan sütün ortalama miktarı 1992 yılı için 2359 kg idi. Bu değer gelişerek 1997 yılında 2584 kg seviyesine gelmiş ve bazı yıllar yaşadığı düşmelere rağmen 2003 yılında 2635 kg şeklinde gerçekleşmiştir. (Tablo 82)

Tablo.82. Suriye'deki İneklerin Süt Verimi

Yıl	Yıllık Verim (Kg/Baş İnek)
1992	2359
1993	2346
1994	2514
1995	2424
1996	2494
1997	2584
1998	2497
1999	2460
2000	2520
2001	2484
2002	2597
2003	2635

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 29.

²²⁸ Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 42.

Kaldı ki Suriye'nin 1999 yılında sahip olduğu sığır sayısı 905.000 baştır.²²⁹

5.5.1.2. Deve Yetiştiriciliği

Ülkenin özellikle 60'lı yıllarda izlediği bedvileri yerleştirme politikası, deve yetiştiriciliğini önemsiz kılmıştır. Kuşkusuz deve yetiştiriciliğinin önem yitirmesinin tek nedeni bu değildir. Hatırlanacağı gibi develer geçmişte ticari taşımacılık yapan en değerli varlıkların başında gelmekteydi. Ancak özellikle kamyonların hızla çoğalması deve yetiştiriciliğine son darbeyi vurmuştur. Çünkü ticari malların taşınmasında artık daha hızlı ve daha fazla mal taşıyabilen kamyonlar tercih edilmekteydi. Doğal olarak bu durum develere olan talebin hızla düşmesine neden olmuş ve deve yetiştiriciliğiyle geçinen bedvilerin koyun yetiştiriciliğine yönelmelerine sebebiyet vermiştir.

Deve yetiştiriciliğinin gözden düşmesine bazı yıllarda görülen şiddetli ve uzun kuraklığın da neden olduğunu söylemek mümkündür. Sözelimi Suriye'nin yakın geçmişinde görülen üç yıllık kuraklık (1958'den 1961'e kadar) göçebe hayvancılık yapan bedviler için bir facia olmuştur. Zira söz konusu kuraklık neticesinde develerin sayısı %80 oranında azalarak 14.000 seviyesine düşmüştür. Doğal olarak bu kuraklık şartları sadece deve yetiştiriciliğini etkilememiş koyun sayısında da %40'a varan bir düşüş yaşanmıştır.²³⁰ Ancak söz konusu kuraklığın deve yetiştiriciliğinin eski önemini kaybetmesi yönünde ciddi bir etkisi olduğu da (diğer şartlarla birlikte) kesindir.

Günümüz Suriye'sinde 1999 yılı itibariyle toplam 7800 baş devenin varlığı söz konusudur.²³¹ Yukarıdaki paragraf hatırlanacak olursa 60'lı yıllarda şiddetli kuraklık sonucunda deve sayısı %80 azaldığı halde kalan deve sayısı 14.000 baş idi, dolayısıyla 7800 rakamı geçmişle kıyaslandığında çok önemsiz kalmaktadır. Zaten bu

²²⁹ Aydos-Duran (İTO), s. 53.

²³⁰ Meyer, s. 244.

²³¹ Aydos-Duran (İTO), s. 53.

develerin çoğu da sürüler halinde değil, göçebe koyunculuk yapanların yanlarında götürdükleri ve gücünden faydalandıkları bir veya birkaç baştan ibarettir.

5.5.1.3. Diğer Büyükbaşlar

Suriye’de eti ve sütünden faydalanılan sığır, inek gibi hayvanların dışında kalan büyükbaş hayvancılığı önemsizdir. Ancak özellikle geleneksel metotların yoğun olarak tarımda kullanıldığı kır yerleşmelerinde katır, eşek, at gibi gücünden faydalanılan bazı hayvanların yetiştirildiği de bilinmektedir. Bu hayvanlar daha çok tarlaya taşınacak araçların götürülmesi sırasında üzerlerine araba monte etmek suretiyle, taşıma amaçlı kullanılırlar.

Ülkenin 1999 yılı itibariyle sahip olduğu eşek sayısı 196.000 baş iken, at sayısı 29.000 baş, katır sayısı da 19.000 baştır. (Tablo 83)

Tablo.83. Suriye’de Başlıca Büyükbaş Hayvan Sayısı (1999 Yılı İtibariyle)

Sığır (Baş)	905.000
Deve (Baş)	7.800
Eşek (Baş)	196.000
At (Baş)	29.000
Katır (Baş)	19.000
Bufalo (Baş)	1.700
Domuz (baş)	760

Kaynak: Aydos-Duran (İTO), s. 53.

5.5.2. Küçükbaş Hayvancılığı

5.5.2.1. Koyun Yetiştiriciliği

Koyun, Suriye'deki ekstansif hayvancılığa, iklim şartlarına, kötü bakım ve yetersiz besin şartlarına en iyi uyan hayvandır. Ülkenin özellikle doğu kesimindeki step sahasında koyun yetiştiriciliği oldukça yaygındır. Burada yapılan koyun yetiştiriciliği daha çok göçebe koyunculuk şeklinde olup mera sahalarının bu faaliyette ayrı bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Dolayısıyla iklimsel şartların bu yetiştiricilik üzerindeki etkilerini de yadsımamak gerekir.

Koyun yetiştiriciliği üzerinde iklimin oynadığı rolün önemini algılayabilmek için 1950'li yılların sonlarını hatırlamak yeterlidir, zira 1958'den 1961'e kadar süren bir kuraklıkta, o yıllarda 6 milyona ulaşan koyun sayısı %40'luk bir gerileme yaşamıştır. Bu kuraklık faciasıyla ulusal hayvancılığın gördüğü ağır zararlar ve artan nüfusla beraber hayvansal ürünlere olan talebin artması karşısında, devlet göçebe koyuncululuğu gelişim planlamasına dahil etmiştir. Dolayısıyla göçebe koyun yetiştiriciliğini teşvik etmeye yönelik bazı tedbirler almıştır.²³²

Suriye'nin aldığı tedbirlerin başında çöl bozkırlarındaki otlak ve mera sahalarının, tarlaya dönüştürülmesinin önüne geçmek gelmektedir. Bununla ilgili kanun 1973 yılında yürürlüğe girmiş olup, kanunun uygulamasını sağlamak için söz konusu sahalarda açılan tarlalardan elde edilen 50 bin ton buğday ve arpaya el konulmuştur.²³³

Suriye yönetiminin uygulamaya soktuğu diğer tedbir, kooperatif temeline dayanan ve hayvan otlatmayı düzenleyen "Hima Sistemi"dir. Hima, belli bir süre yürürlükte olması öngörülen bir hayvan otlatma yasağı ve hayvan otlatma haklarını bu sistemin (veya kooperatifin) üyelerine tanıyan bir sistemdir. Bilindiği gibi göçebeleri yerleştirme kanunundan önce mera alanlarını düzenleme yetkisi aşiretlerin elindeydi. Ancak bu hakkın 1950'li yıllarda kaldırılmasıyla artık hiç kimse mera kapasitesinin korunması sorumluluğunu kendinde görmemeye başlamış, bu durum çöl bozkırlarının acımasızca sömürülmesine ve yok edilmesine yol açmıştır. Hal böyle

²³² Meyer, s. 245

²³³ Meyer, s. 246

olunca devlet, belli mera sahalarının sorumluluğunun devredildiği Hima Kooperatiflerini kurmaya karar vermiştir. Böylece belirlenen topraklar üzerinde hayvan otlatma hakkı sadece kooperatif üyelerine verilerek, oradaki bitki örtüsünün yeterince kendine gelme imkanı garantiye alınmıştır. Ülkede 4 milyon hektarlık alan üzerinde kontrollü bir mera yönetimini uygulayan 46 kooperatif kurulmuştur.²³⁴

Suriye'nin koyun yetiştiriciliğini arttırmak için aldığı diğer tedbirler ise, hayvanların kuraklık dönemlerinde gereksinim duydukları yem ihtiyaçlarını gidermek için, yetiştiricilere yönelik bir stok, kredi ve sigorta sistemini kurmak; mera sahalarında olup da zarar gören 2500'ü aşkın sarnıcı restore etmek ve 3000 hektarlık bir alana yeni çalılar dikmektir.²³⁵

Göçebe koyun yetiştiricileri genellikle sürülerini alarak kış aylarında çöl bozkırlarına veya Orta Suriye'nin dağlık bölgelerine göç eder. Göç mesafesi 50 km ile 200 km arasında değişir, fakat bu uzaklığın bazen 360 km'ye bile ulaştığı olmaktadır. Göç sırasında hayvan sürüleri bu uzun mesafeleri erkek yetiştiriciler eşliğinde yaya olarak kat etmektedir. Buna karşın kadın ve çocuklar, çadır ve malzemelerle birlikte bir sonraki konaklama yerine kamyonlarla taşınır.²³⁶

Suriye'deki toplam koyun sayısını belirtmek gerekirse, ülkenin 1991 yılında sahip olduğu koyun sayısı 15 milyon baştan oluşmaktaydı. Bu rakam 1992 – 1993 yıllarında gerçekleşen kuraklık yüzünden adı geçen yıllarda 10 milyon başa gerilemiş, fakat bundan 5 sene sonra 1991 yılının rekor düzeyi tekrar yakalanmıştır.²³⁷ Zaten ülke bu rakamı istikrarlı bir şekilde korumayı başarmış ve eldeki son bilgiler 1999 yılı itibariyle Suriye'nin 15 milyon baş koyuna sahip olduğunu göstermektedir.²³⁸

Suriye'nin sahip olduğu koyun sayısının süt üretimine katkısı ise şu şekildedir: Koyun başına alınan süt verimi yıldan yıla değişmekle beraber, genel anlamda 50 – 60 kg arasındadır. Kaldı ki bu rakam istikrarlıdır ve çok fazla oynamaz. (Tablo 84)

²³⁴ Meyer, s. 246

²³⁵ Meyer, s. 247.

²³⁶ Meyer, s. 252.

²³⁷ Meyer, s. 255.

²³⁸ Aydos-Duran (İTO), s. 53.

Tablo.84. Suriye’deki Koyunların Süt Verimi

Yıl	Yıllık Verim (Kg/Baş Koyun)
1992	55
1993	68
1994	55
1995	58
1996	59
1997	58
1998	58
1999	50
2000	52
2001	60
2002	59
2003	59

Kaynak: Al - Cumhuriyet Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraat, s. 29.

5.5.2.2. Keçi Yetiştiriciliği

Suriye’nin sahip olduğu keçi sayısı 1999 yılı itibariyle 1.200.000 baştır.²³⁹ Dikkat edilirse ülkedeki keçi sayısı koyun sayısına nazaran çok daha düşüktür. Bu düşüklüğün esas nedeni keçinin orman örtüsüne verdiği tahribattır. Zaten bu

²³⁹ Aydos-Duran, s. 53.

durumun önüne geçmek isteyen Suriye Devleti de keçiden ziyade, koyun yetiştiriciliğini teşvik etmektedir.

Esas itibarıyla keçiden elde edilen süt üretim miktarı koyunla mukayese edildiğinde, keçi sütünün daha fazla olduğu görülür (Tablo 85). Fakat ülkenin sahip olduğu keçi sayısının koyun sayısından çok düşük olması, keçilerden elde edilen sütün de düşük kalmasına neden olmaktadır.

Tablo.85. Suriye'deki Keçilerin Süt Verimi

Yıl	Yıllık Verim (Kg/Baş Keçi)
1992	100
1993	94
1994	95
1995	98
1996	100
1997	102
1998	102
1999	90
2000	96
2001	93
2002	89
2003	102

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 30.

1998 yılı itibariyle Suriye'deki keçilerden elde edilen süt miktarı 79 bin ton iken, 1999 yılında keçi sütünden elde edilen peynir miktarı 5 bin tondur.²⁴⁰

5.5.3. Kümes Hayvancılığı

Kümes hayvancılığı yetiştiriciliği, büyük ve küçükbaş hayvan ekonomisine benzemez. Bu etkinlik genel olarak kendisi ile meşgul olanları tek başına uğraştırmaz, asıl işler yanında ikinci derecede bir geçim kaynağı olarak görülür. Daha çok köylerde evlerin yanında, bodrumlarda ahır ve ağıl köşelerinde az sayıda tavuk yetiştirmek suretiyle yapılır.²⁴¹ Ülkede bu şekilde yapılan kümes hayvancılığından elde edilen yumurta sayısı yıldan yıla değişmekle beraber, ortalama yıllık 1 tavuğa düşen verim 100 yumurtadır ve buna köy tavukçuluğu adı verilir. (Tablo 86)

Tablo.86. Köy Tavuklarının Yumurta Verimi

Yıl	Yıllık Verim (Yumurta/Tavuk)
1992	97
1993	100
1994	98
1995	99
1996	103
1997	100
1998	101
1999	99
2000	100
2001	105
2002	99
2003	96

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 31.

²⁴⁰ Aydos-Duran (İTO), ss. 53 – 54.

²⁴¹ Darkot, s. 146.

Suriye'deki kümes hayvancılığına diğer örnek modern tesislerde (çiftliklerde) yapılan tavukçuluktur. Bu şekilde yetiştirilen ve çiftlik tavukları olarak adlandırılan hayvanlardan elde edilen yıllık yumurta verimi, köy tavukçuluğuna nazaran çok daha fazladır. Söz gelimi 1992 yılında 1 tavuktan elde edilen yumurta sayısı 224'tür, bu sayı köy tavuğunda 97 idi. Yine 1999 yılında, 1 çiftlik tavuğundan elde edilen yıllık yumurta sayısı 213 iken, bu sayı köy tavuğunda 99'dur. Zaten çiftliklerde (modern tesislerde) yetiştirilen tavukların yıllık verimi genelde 200 yumurta/tavuktur. (Tablo 87)

Tablo.87. “Çiftlik Tavukları”nın Yumurta Verimi

Yıl	Yıllık Verim (Yumurta/Tavuk)
1992	224
1993	199
1994	206
1995	195
1996	188
1997	203
1998	194
1999	213
2000	201
2001	211
2002	196
2003	210

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 30.

5.5.4. Hayvansal Üretim

Suriye’de hayvancılık genel anlamda birçok insanın istihdam edildiği, dolayısıyla sadece ülke tarımında değil, ülke ekonomisinde de önemli yeri olan bir faaliyettir. Öyle ki, “Hayvancılık iş gücünün yaklaşık %20’sini oluşturmakta olup, bedevi çobanları için başlıca gelir ve geçim kaynağıdır.”²⁴²

Doğal olarak bu kadar önemli olan bir faaliyetin gelişimi için birçok çaba sarf edilmektedir. Bu çabalar sonuçsuz kalmamakta ve hayvansal üretimin ülke ekonomisine katkısı yıldan yıla artmaktadır. Söz gelimi 1992 yılında 73.842 milyon SL olan hayvansal üretim, 2003 yılına kadar geçen sürede yıllık ortalama %5,2 oranında bir artış göstermiş ve 2003 yılında 125.752 milyon SL değerine erişmiştir. (Tablo 88)

Tablo.88. Suriye’de Hayvansal Üretim

Yıl	Milyon SL
1992	73.842
1993	74.869
1994	90.777
1995	90.521
1996	97.834
1997	99.163
1998	107.510
1999	111.054
2000	121.716
2001	123.378
2002	124.641
2003	125.752

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 28.

²⁴² Aydos-Duran (İTO), s. 52.

Unutulmamalıdır ki, hayvansal üretimde görülen bu pozitif gelişme yatırımlar sonucu olup beklenen bir durumdur. Bu durum esas itibariyle hayvan sayısının yıldan yıla artmasının bir neticesidir ve bu artışın yıllık gelişim oranı %8,3'tür. %8,3'lük oran hayvan sayısının genel anlamdaki artış oranıdır, dolayısıyla hayvancılık başlığı altında incelenen birçok sektördeki artış farklıdır. Nitekim balıkçılıkta görülen artış ortalama %5,3; yündeki artış ortalama %3,4; yumurtada görülen artış %0 6 ve bal üretiminde %10'dur. Şunu da mutlaka ifade etmek gerekir ki yine hayvancılık adı altında toplanan bazı sektörler olumsuz yönde gelişme göstererek azalmıştır. Örneğin hayvan derisi ortalama %-5,2; ipek böcekçiliği %-2,5 oranında negatif gelişme göstermiştir.²⁴³

Her şeye rağmen hayvancılığın tarımsal yapı içindeki payı oldukça önemlidir. Öyle ki bu pay 1992 yılında %29,9 iken 2003 yılına gelindiğinde söz konusu oran %33 seviyesinde gerçekleşmiştir.²⁴⁴

²⁴³ Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 28.

²⁴⁴ Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 4.

III. BÖLÜM

6. SURIYE'DE TARIMIN ÜLKE EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

6.1. Tarımın Ekonomiye Etkisi

Suriye ekonomisinin temel taşlarından biri olan tarımın 2003 yılı itibariyle toplu üretime sağladığı katkı %23'tür. Bu oran sadece zirai faaliyetleri değil hayvancılığı da kapsamakta olup toplu bir değerlendirmenin neticesidir.

O halde tarımın ekonomiye katkılarının değerlendirildiği bu bölümde şunu belirtmek gerekir ki, tarımın ülke ekonomisine sağladığı katkı 1992 yılında 247.282 milyon SL iken, 2003 yılında 134.460 milyon SL'lik artışla 381.750 milyon SL seviyesine yükselmiştir. (Tablo 89)

Tablo.89. Tarımın Ekonomiye Etkisi (Toplu Olarak)

Yıl	Milyon SL
1992	247.282
1993	258.494
1994	279.350
1995	289.154
1996	330.844
1997	286.244
1998	343.696
1999	304.617
2000	337.098
2001	356.854
2002	377.933
2003	381.750

Kaynak: Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, s. 3.

Yukarıda izah edilen durumu başka bir şekilde ifade etmek gerekirse 1992 yılındaki tarımsal üretimden, Suriyeli her ferde düşen pay 18.463 SL iken, 2003 yılına gelindiğinde kişi başına düşen pay 21.488 SL şeklinde gerçekleşmiştir. Bu arada 1992 ile 2003 yıllarındaki ülke nüfus sayısının farklı olduğu da unutulmamalıdır.²⁴⁵

6.1.1. Bitkisel Gıda Sanayi

Suriye ürettiği birçok zirai ürünü işleyen sanayi tesisini son yıllarda kurmayı başarmıştır. Örneğin konserve gıdalar, bisküvi, meşrubat, bira ve diğer alkollü içkiler, sigara, un, bitkisel yağ...vb gibi maddeler ülke içinde işlendikten sonra hem iç piyasada tüketilmekte hem de ihraç edilmektedir. Ülke, ürettiği şeker pancarına rağmen izlediği yanlış politikalar sonucu, kendi fabrikalarında ürettiği rafine şeker yetmediğinden bu ürünü ithal etmek durumunda kalmıştır.

6.1.2. Hayvansal Gıda Sanayi

Suriye'deki hayvansal gıda üretimi süt ve süt ürünleri, kırmızı et, tavuk, yumurta, bal, balık... Gibi ürünlerin toplamından meydana gelmektedir. “Hayvansal Üretim” bölümünden anlaşılacağı gibi ülkenin bu ürünleri üretme konusunda herhangi bir sıkıntısı yoktur. Gerçi yıllar içinde cereyan eden kuraklık problemi mera ve otlakları olumsuz etkilediğinden hayvancılık da kötü anlamda etkilenmektedir, ancak sonraki yıllarda hayvancılığın kendini toparladığı söylenebilir.

O halde hayvancılığa bağlı olarak tereyağı, peynir, sucuk, salam, sosis gibi birçok ürünün ülkede üretilip daha çok iç piyasada tüketildiğini söylemek çıkarılabilecek en doğru sonuç olur.

²⁴⁵ Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa, ss. 2 – 3.

Tablo.90. Başlıca Hayvansal Ürünlerin Üretim Durumu (Miktar: Ton)

	1994	1995	1996	1997	1998
toplam Süt Üretimi	1.227	1.414	1.509	1.610	1.781
Yağ	9.185	11.060	11.398	12.524	12.250
Peynir	64.136	65.512	75.014	86.524	97.639
Tereyağı	3.217	2.947	2.894	2.781	3.516
Kırmızı Et	126.700	161.253	170.513	190.412	-
Beyaz Et	64.563	75.279	69.039	78.804	82.976
Balık	8.943	9.127	9.915	11.639	14.490
Yumurta (milyon adet)	1.890	1.872	2.040	2.072	2.068
Bal	831	889	1.260	1.336	1.474
Koza	89	68	49	42	40

Kaynak: Aydos-Duran (İTO), s. 54.

6.2. Tarımın Sorunları

Suriye tarımının karşılaştığı ve istenilen verimin elde edilmesinde en büyük engeli teşkil eden sorun kuraklıktır. Hatırlanacağı üzere ülkenin özellikle doğu kesimi bazı yıllar karşılaşılan ağır kuraklık şartları karşısında adeta perişan olmaktadır. Ülkenin iklim şartlarını değiştirmek gibi bir gücü veya olanağı olmadığına göre, bu sorunu aşmanın tek yolu sulama imkanlarını geliştirmede görülmektedir. Ancak ülke

sulama imkanları konusunda da sorunludur. Çünkü sulamada kullanılan ve tarımda hayati öneme haiz olan büyük nehirler hep dış ülkelerden doğmakta, dolayısıyla ülke gerçekleştirmeyi tasarladığı sulama projelerini yapamamaktadır. Kuşkusuz bu durum yer altı sularına yönelmeye sebep olmakta, ancak yer altı suları (özellikle geçmiş jeolojik devirlerde oluşmuş fosil sular) zaman içinde tükeneceğinden adı geçen su kaynakları kuraklığa kalıcı bir çare olamamaktadır.

Ülke tarımının karşılaştığı diğer sorun, sahip olunan bir takım toprakların pedokal bir karakter sergileyip tarımda yeterince kullanılamamasıdır. Zira bu toprakların yoğun olarak bulunduğu Doğu Suriye'nin Büyük Suriye Çölü'nü de içine alan sahası alkali topraklara sahiptir. Söz konusu bu topraklar yağış azlığına paralel olarak yıkanamadığından tarımda istenildiği şekliyle değerlendirilmemektedir. Aynı olay Fırat'ın batısı ile Havran Bölgesi'ne kadar uzanan sahayı kaplayan, introzonal topraklara dahil edilen; kapalı drenaj, kurak iklim ve tuzlu ana kayaya bağlı olarak oluşan solonçaklar için de geçerlidir. Çünkü solonçaklar da yıkanmanın olmaması nedeniyle yüzeylerindeki tuzları oluştukları yerde biriktirir, doğal olarak bu topraktaki tuzlar sulama vasıtasıyla uzaklaştırılmadıkça, yukarıda ismi anılan sahada da tarım yapmak mümkün olmamaktadır. Zaten Suriye'nin çöl sahasında olup da erglere tekabül eden kumullar da hiçbir şekilde toprak sayılmadığından bunları da tarımda değerlendirmek imkansızdır.

Suriye nüfusunun artış hızının çok fazla olması karşılaşılan diğer bir problemdir. Hatırlanacağı üzere ülke 2002 yılı itibariyle %0 25'lik bir nüfus artış hızına sahiptir, bu durum tarımda atılan bütün adımlara rağmen ve adımlar olumlu sonuç verip üretim arttığı halde bazı yıllar ülke nüfusuna yetmemekte, dolayısıyla ülke ithalata yönelmek zorunda kalmaktadır. Aynı nüfus artışı ülke topraklarını küçülttüğünden verimi düşürmektedir.

Suriye tarımı için düşünülen birçok projenin hayata geçmesi yüksek bir sermaye gücü gerektirmekte ve ülke bu sermayeyi karşılamakta zorluk çekmektedir. O halde tarımın önündeki bir başka problem sermayenin yetersiz oluşudur. Gerçi son yıllarda yapılan liberal atılımlarla bu sorun giderilmeye çalışılmaktadır, fakat henüz istenilen sonuç alınmış değildir.

Ülkenin tarımsal yapısında önemli bir yeri olan hayvancılık sektörünü de bu bölümde anmadan geçmemek gerekir. Özellikle göçebe hayvancılık yapan bedevilerin yoğun olarak bulunduğu saha büyük oranda susuzdur, dolayısıyla o bölgede olup da hayvancılık yapan insanların hem kendileri hem de hayvanları için gereksinim duydukları suyun yeterince olmayışı hayvancılığı ciddi olarak kötü etkilemektedir. Zaten kurak geçen yıllarda yaşanan facialar da buna bir örnektir. Yine hayvan sürülerinin ilkbaharın hemen başlamasıyla otlatılması; bozkır, mera ve otlak sahalarının tahrip olmasına neden olmaktadır.

Suriye tarımının karşılaştığı son ama en önemli sorun çiftçilerin eğitimi konusudur. Çünkü devlet tohum ıslahı, aşılama, gübreleme ve ilaç kullanımı... Gibi birçok projeyi devreye soktuğu halde, geleneksel metotlarla tarım yapmağa alışmış olan çiftçilerin direnciyle karşılaşmaktadır. Her ne kadar çiftçiyi bilgilendirme seminerleri ve rehber yardımcılar projeleri bu sorunu aşmak için tasarlandıysa da, bu durum yine ciddi bir problem olarak kalmağa devam etmektedir.

Görüldüğü gibi Suriye tarımının karşılaştığı sorunları uzun uzun sıralamak mümkündür. Ancak bu sorunlar sıralandıktan sonra, hatırlanması gereken olay ülke tarımını etkileyen bütün unsurların birbiriyle alakalı olduğudur. Yani kuraklık toprağı verimsizleştirmekte, verimsiz toprak tarımsal verimi düşürmekte, verimi arttırmak için belli bir sermaye gerekmede...vb.

O halde tarımda verimi yükseltmeğe çalışırken, birbiriyle bu kadar alakalı olan sorunlar yumağını toplu olarak değerlendirmek ve her bir sorunun diğeriyle bağlantısını hesap edip ona göre adım atmak gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki insanların temel gereksinimi olan beslenme, yalnız ve ancak tarımla mümkündür ve birçok insan bu sektörde ya da bu sektörün ham maddesini oluşturduğu sanayide istihdam edilmektedir.

7. SONUÇ

Coğrafya, tabiat tarafından oluşturulan ancak insanın söz konusu oluşumlar üzerindeki etkilerini de yadsımadan inceleyen bir mekan bilimidir. Ancak unutulmamalıdır ki, üzerinde çalışılan mekan neresi olursa olsun önce fiziki ve beşeri özelliklerinin tasvir edilmesi ardından bu oluşumların nedenlerinin bulunmaya çalışılması ve aralarındaki bağılıklar üzerinde durulması coğrafyanın temel prensiplerindedir.

Buna göre “Suriye’nin Tarımsal Yapısı” adlı bu çalışma, konu itibarıyla ülkenin tarımından bahsediyormuş gibi görünse de coğrafya biliminin özelliği gereği üzerinde tarım yapılan sahanın fiziki ve beşeri özelliklerinin de bilinmesi veya o özellikler hakkında bilgi verilmesi şartı doğmaktadır.

Bilinmelidir ki inceleme alanımız olan Suriye, yaklaşık 32°-37° kuzey enlemleri ile 35°-42° doğu boylamları arasında, Akdeniz’in doğu kıyısında yer alan bir Ortadoğu ülkesidir. Ülke Mümbit Hilal (Verimli Hilal) olarak bilinen sahanın bir kısmını teşkil etmekte ve Mezopotamya topraklarının kuzey uzantısı olan El-Cezire Bölgesine sahip bulunmaktadır. Fakat güneydoğu kısımları ile İç Arabistan plato ve çöllerinin de bir devamı şeklindedir. Dolayısıyla ülkenin coğrafi konumunun iki önemli özelliği vardır. Bunlardan biri ülkenin kara kütleleri arasında yer alması, diğeri Akdeniz’e kıyısının bulunmasıdır.

Şüphesiz inceleme alanımız olan Suriye’nin, üzerinde bulunduğu coğrafi yapının geçmişte var olan önemini yadsımamak gerekir. Zira ülkenin özellikle Mezopotamya sahası tahıl tarımının ilk yapıldığı ve hayvanların ilk evcilleştirildiği mekandır. Bu olay insanlık tarihinde insanların su kaynaklarından daha iyi faydalanabilmek için gruplar halinde yaşamalarına, sapan kullanma sisteminin gelişmesine paralel olarak da ihtiyacın ötesinde ürün elde edebilmelerine yol açmıştır. Dolayısıyla ticaretin gelişmesi ve ilk şehirlerin ortaya çıkması da söz konusudur. Zaten Halep ve Şam şehirleri çöl kenarında oldukları halde, ticarete bağlı olarak eskiden beri yerleşilmiş sahalardır.

Yukarıda izah edilen durumun ortaya çıkmasının Suriye'nin fiziki coğrafya konularıyla alakalı olduğu da mutlak surette belirtilmelidir. Söz gelimi ülkenin özellikle bereketli tarım toprağı olan Mezopotamya bölgesinde kara ve deniz fasiyeslerinden meydana gelmiş dolgu sahaları mevcuttur. Aynı zamanda ülke geçmiş jeoloji devirlerinde şiddetli kırılmalara maruz kaldığından önemli bir tarım potansiyeline sahip olan El-Gab çukurluğı gibi grabenlere de sahiptir. Ülkenin Akdeniz kıyı şeridinde yer alan kıyı ovaları da dar oldukları halde başlıca tarım sahalarındandır.

Ülke aynı zamanda Anti Lübnan Dağlarının uzantısı ve Ensariye Dağları gibi yükseltilere sahip olmakla birlikte, Cebel-i Druz, Cebel el-Şarki ve Ebu Rucmeyn gibi valkan kütlelerine de sahiptir. Doğal olarak bu yükseltiler dünyanın her yerinde olduğu gibi yerleşmeyi sınırlamakta, Akdeniz'in ılımanlaştırıcı etkisinin içerilere sokulmasına ket vurmakta ve dolayısıyla tarımla birlikte diğer ekonomik faaliyetlerin yapılmasına engel teşkil etmektedir.

Suriye'nin fiziki coğrafya özelliklerinden bir tanesi de çöl topografyasının varlığıdır. Hatırlanacağı üzere Arap Yarımadası'nın çölleri Büyük Suriye Çölü ile başlamaktadır. Hiç şüphe yok ki ülkenin bu özelliğı yerleşme ve ekonomik faaliyetleri sınırlayan en büyük faktörlerden diğeridir.

Ülkenin ekonomik faaliyetlerini fakat özellikle tarımını en yakından ilgilendiren olgu iklimdir. Suriye, batıdaki Doğı Akdeniz kıyı kuşağında, yağışların nispeten fazla olduğu, ılıman karakterli Akdeniz İklimine sahiptir. Ne var ki kıyından hemen sonra yükselen dağlar adı geçen iklimin özelliklerinin iç kısımlara sokulmasına engel olmaktadır. Dolayısıyla iç kısımlarda karasal karakterli Step İklimi ile çöl topografyasının olduğu alanlarda tipik bir Çöl İklimi yaşanmaktadır. Dikkat edilirse Suriye'de görülen her üç iklim tipi, bitkilerin suya en fazla ihtiyaç duydukları yaz devresinde kurak özellikler sergilemektedir. Bu durum ülkenin suni sulama sistemi kurmasını zorunlu kılmıştır. Zaten ülke daha Romalılardan beri inşa edilen su çarklarına sahip olduğundan ciddi bir sulama geleneğı yaratmıştır. Fakat ülkenin her tarafına sulama sistemi kurmak mümkün olmadığından bezelye, mercimek, nohut, arpa... Gibi fazla su istemeyen bitkilerin ekimi geniş iç platolara yayılmıştır. Hatta kuraklığın daha

şiddetli olduğu Doğu Suriye’de ancak deve, keçi, koyun gibi hayvanlar yetiştirilebilmektedir.

Suriye fiziki coğrafyasının tarımı etkileyen diğer elemanı topraktır. Ülke her ne şekilde meydana gelmiş olursa olsun pedokal karakterli topraklara sahiptir. Söz gelimi El-Cezire Bölgesinde tahıl toprağı olarak bilinen çernezyomlar yaygınken, ülkenin tek mil iç sahalarında çöllerin step toprağı olarak bilinen ve sulandıkları takdirde iyi verim veren serezyom toprakları yaygındır. Ülkenin özellikle Banyas, Tartus, Lazkiye, El-Haffa, Akkar Ovası... gibi Akdeniz kıyısındaki alanlarında kırmızımsı Akdeniz toprağı olarak tanımlanan “Terra rosa”lar ve yüksek sahalarda kahverengi orman toprakları olarak tanımlanan “Terra fusca”lar yaygındır. Suriye alkali olan solançak topraklara sahip olduğu gibi üzerinde her türlü tarımsal faaliyetlerin yapılabildiğı bol humuslu, bereketli alüvyal topraklara da sahiptir. Dolayısıyla ülkenin kuraklık problemini çözebilmesi halinde, tarımda verimi yüksek olan topraklara sahip olduğunu söylememiz mümkündür.

Ülkenin tarımsal faaliyetlerinin yapılıp yapılamamasını belirleyen ana etmenlerden biri de hidrografi şartlarıdır. Çünkü suyun varlığı veya yokluğu ülkedeki yaşam tarzını bütünüyle saptamaktadır. Söz gelimi suyun bol olduğu yerler insan yoğunluğunun belirginleştiğı yerler olarak karşımıza çıkarken, susuz sahalarda yaşama dair herhangi bir potansiyelin olmadığı insansız sahalardır. Bu hususta menşei yabancı ve nispeten nemli ülkeler olan Fırat, Asi, Belih, Habur... gibi akarsular ülkenin adeta can damarını teşkil etmektedir. Öyle ki Suriye gibi kuraklığın var olduğu bir memlekette az önce adları sayılan yabancı menşeli akarsuların varlığı yeterli değildir. Bu noktada devreye yer altı suları girmektedir. Özellikle ülkenin Akdeniz kıyısındaki batı kesiminde bol su veren kaynakların varlığı bilinmektedir. Kuşkusuz bu kaynaklara kuyular açılarak veya sondaj boruları indirilerek varılmaktadır. Kaldı ki Fırat’ın batısında kalan ve güneydeki Cebel-i Druz bölgesine kadar uzanan iç kesimlerin çöl veya yarı çöl olmasına bağlı olarak, kuyuların burada ayrı bir yeri söz konusu olmaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki, yağışların olmadığı bu sahada, mevcut olan yer altı suyu günümüzün eseri değildir. Söz konusu sular yakın jeoloji devirlerin ve bölgenin nemli koşullar içinde bulunduğu zamanların eseri olan fosil sulardır. O halde

ülkede yapılan tarımsal faaliyetlerin gereksinim duyduğu suyun çok büyük bir kısmının akarsularla birlikte söz konusu kuyulardan karşılandığını söylemek mümkündür.

Suriye'nin beşeri coğrafya özelliklerinin bir elemanı olan nüfus konusu ise ayrı bir inceleme istemektedir. Çünkü ülkede var olan ekonomik faaliyetlerin tamamı nüfus olgusunun etkisiyle şekillenmektedir. Buna göre ülke nüfusu 2002 yılı ortalarına göre 17.100.000 kişiden oluşmakta ve km²'ye 81 kişi düşmektedir. Kaldı ki ülkedeki yıllık ortalama nüfus artış hızı 1995'te %0 29,3 iken 2002 yılında %0 25 şeklinde gerçekleşmiştir. Kuşkusuz %0 13 olan dünyadaki ortalama nüfus artış hızı göz önüne getirildiğinde, Suriye nüfusunun hızla arttığını söylemek mümkündür. Zaten ülkedeki nüfusun okuma-yazma durumunun %70,8 olduğu hatırlanırsa hızlı nüfus artışının yarattığı olumsuz durumu kavramak daha kolay olmaktadır. Ülkedeki faal nüfusun 4,5 milyon civarında olduğu hatırlandığında da 17.000.000 civarında olan ülke nüfusuna göre çalışan nüfusun az olduğu anlaşılmaktadır. Yani ülke, vatandaşlarına iş sahası yaratma konusunda çok da başarılı değildir.

Zaten ülke nüfusunun önemli bir kısmının da (kadın iş gücünün %70'i, erkek iş gücünün %22'si) tarım sektöründe çalışıyor olması yukarıdaki paragrafta izah edilen durumun en net göstergesidir. O halde ülkede tarıma ayrı bir önemin verildiğini söylememiz çok doğru bir tespit olacaktır.

Zira insanların temel gereksinimlerinin başında gelen gıda ihtiyacı, tamamen tarım faaliyetleri tarafından giderilmektedir. Öyle ki sadece gıda gereksinimi değil, insanların olmazsa olmazlarından biri olan giysi ihtiyacı da söz konusu faaliyetler sonucu karşılanmaktadır. Başka bir deyişle ekmek, birçok bitkisel gıda, kırmızı et, tavuk eti, yumurta, süt ve süt ürünleri... Gibi birçok besin maddesi ile yün, deri, ipek, iplik, hazır giyim, halı... Gibi birçok kullanım eşyası yalnız ve ancak tarım sayesinde üretilebilmektedir.

Buna istinaden Suriye'de gerçekleştirilen tarımsal faaliyetler, 1999 – 2001 yılları arasında her bir Suriyeli ferde günde 3043 kalori enerji temin etmiştir. Ayrıca tarımsal faaliyetler yine her bir Suriyeli ferde günde 74,4 gram protein ve 103,1

gram yağ temini sağlayarak ülke insanının yaşamını devam ettirebilmesine büyük katkılar sağlamıştır.

Ancak tarımın Suriye’de ve bütün dünyada her geçen gün artan önemine rağmen, karşılaştığı bazı sorunlar da yok değildir. Bu sorunların başında da kuraklık gelmektedir. Ülke bu sorunu aşmak için bir çok projeyi devreye sokmaya çalışmaktadır.

Suriye Orta İklim Kuşağı ile Sıcak Kuşak arasındaki bir geçiş sahası üzerinde yer aldığından birçok tarımsal ürünün yetişmesine olanak veren iklimik şartlar taşır, söz gelimi ülkenin batısında Akdeniz İklimi zeytin, pamuk, incir sebze... Gibi ürünlerin yetişmesine imkan verirken; iç kısımlarda görülen Step İklimi buğday, şeker pancarı, arpa, kayısı... Gibi ürünlerin yetişmesine imkan verir. Suriye’nin özellikle çöl sahasına karşılık gelen bölgesinde ise, tipik Çöl İklimi hüküm sürdüğünden o sahalarda ekonomik potansiyeli olan tarımsal ürün yetiştirmek mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla iklimin tarıma olumlu katkıları olduğu gibi, olumsuz etkileri de bulunmaktadır.

Suriye nüfus artış hızı yüksek olan bir ülkedir. Bu durum tarım sektöründe atılan her türlü olumlu adıma rağmen, üretilen ürünlerin ülke ihtiyacını karşılayamamasına neden olmaktadır. Ayrıca ülke nüfusu taşıdığı özellikler ile (ortalama ömür, kadın-erkek durumu, eğitim durumu... Gibi) tipik bir Ortadoğu ülkesi hüviyetindedir.

Suriye sanayileşme hamlesini tamamlayamamış bir ülkedir. Özellikle devletçi ekonomi anlayışının egemen olması, ülkenin bürokrasi sistemini hantallaştırmıştır. Fakat gerek bu gibi sebepler gerekse değişen dünyaya ayak uydurma gibi sebeplerden ötürü, ülke liberalleşmeye yönelik ilk adımlarını atmaya başlamıştır.

Ülke coğrafi konumu gereği Doğu Akdeniz’e kıyısı olan bir ülkedir. Bu nedenle geçmişte Lübnan’ın başkenti Beyrut’un yüklendiği Ortadoğu ile Batı arasındaki kapı olma misyonunu, özellikle Lazkiye Limanı sayesinde almaya çalışmakta, dolayısıyla Doğu-Batı ticareti üzerinde söz sahibi olmayı arzulamaktadır.

Görüldüğü gibi, Suriye gerek coğrafi gerekse kültürel yapısıyla çok stratejik bir konumdadır. Fakat özellikle iklimsel şartlar başta olmak üzere, diğer fiziki ve ekonomik şartların bölgeden bölgeye farklılık göstermesi ülke ekonomisinin dayanaklarından biri olan tarım sektöründeki ürünlerin farklılaşmasını sağlamıştır. Unutulmamalıdır ki tarım Suriye için yeni bir sektör değildir. Zira aynı zamanda bir Mezopotamya ülkesi olan Suriye, daha ilkçağlardan beri tarımla haşır neşirdir. Zaten ülke topraklarının birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olması da bir tesadüf değildir. Ülke insanının yarısından fazlasının geçiminin toprağa bağlı olması, Suriye için tarımın önemini yeterince ortaya koymaktadır. O halde bu durumun Suriye'yi diğer Arap Ortadoğu'su ülkelerinden ayırdığını söylemek pek de yanlış sayılmaz. Çünkü diğer Arap ülkeleri varlıklarını daha çok sahip oldukları yer altı zenginliklerine (özellikle petrol) borçlu iken Suriye'nin böyle bir durumu söz konusu değildir.

EKLER

Foto-1- Elma Ağaçları (Humus)

Foto-2- Kiraz Ağaçları (Şam)

Foto-3- Aşılanmamış Antep Fıstığı Ağacı (Halep)

Foto-4- Zeytinlik (Es-Suveyda)

Foto-5- İncir (Lazkiye –Ceble-)

Foto-6- Pamuk (Haseke)

Foto-7- Mısır Tarlası (Humus)

Foto-8- Buğday Tarlasında Ziraat mühendisleri Bir Seminerde (Haseke)

Foto-9- Marul Tarlası (Humus)

Foto-10- Elma Bahçesi (Es-Suveyda)

Foto-11- Domates Serası (Tartus)

Foto-12- Geleneksel Tarım (İdlip)

Foto-13- Koyun Yetiştiriciliği (Deyrizzor)

Foto-14- Deve Yetiştiriciliği (Deyrizzor)

Foto-15- Koyun Yetiştiriciliği (Kamışlı)

Foto-16- Bedeviler Koyun Sağarken (Kamışlı)

Foto-17- Bedevilerin Göçebe Koyun Yetiştiriciliği (Ebu Kamal)

Foto-18- Bir Bedevi (Haseke)

Foto-19- Bedevi Bir Çocuk (El Rakka)

Foto-20- Sulamalı Tarım (İdlip),

Foto-21- Nohut Tarlası (İdlip)

Foto-22- Fırat Nehri (Deyrizzor)

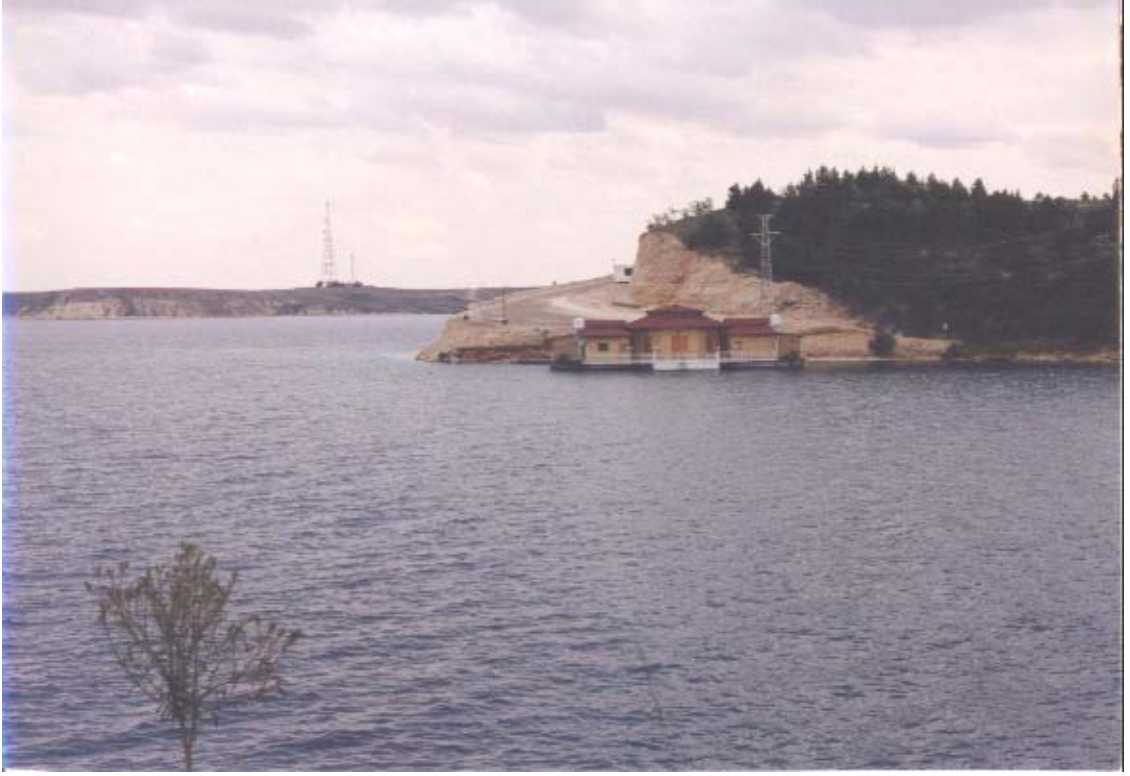

Foto-23- Fırat Nehri Üzerindeki El-Esad Baraj Gölü (Deyrizzor)

Foto-24- Habur Nehri (Kamışlı)

Foto-25- Barada Nehri (Şam)

Foto-26- Barada Nehri (Şam)

Foto-27- Lazkiye Limanı

Foto-28- Lazkiye Limanı

Foto-29- Şam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Foto-30- Şam Üniversitesi Kampüsü

Foto-31- Şam Üniversitesi Coğrafya Bölümü

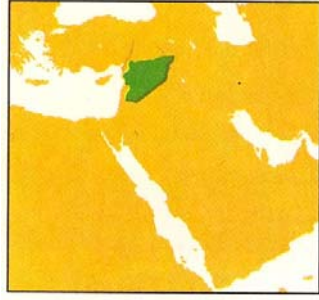
Foto-32- Arvat Adası (Tartus)

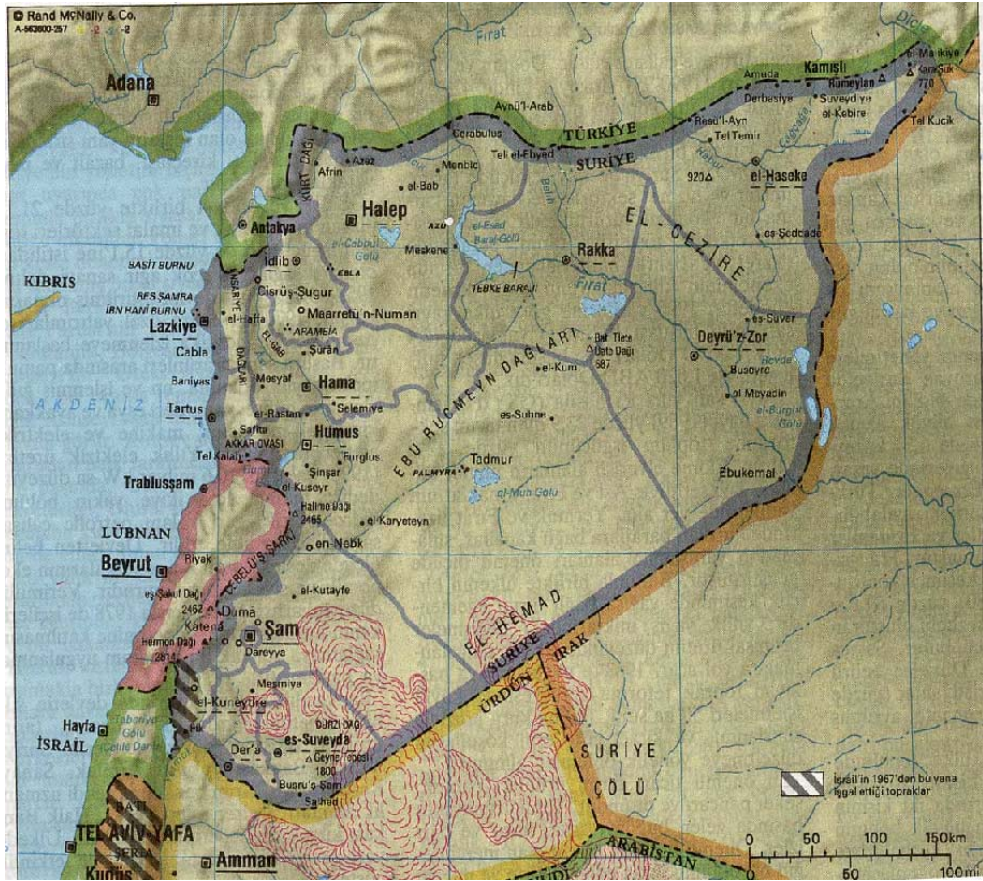
Foto-33- Banyas Rafinerisi

Foto-34- Humus Rafinerisi

(*)

(**)

Şekil 7. Suriye'nin Lokasyon Haritası ve Haritası

(*): Gözenç, Büyük Dünya Atlası, s. 196.

(**): Rand McNally & Co. (AnaBritannica 28. Cilt, s. 428.)

KAYNAKÇA

- Al - Cumhuriye Al – Arabiye Al- Suriye Vezaret Al- Ziraa “**Tahalil Al - Vadia Alrahen Lilkıtaa Al - Zirai Khilal Alfetse, 1992 – 2003**” , Şam: 2004
- ArDOS, Mehmet. ve Pekcan, Nilüfer. **Jeomorfoloji Sözlüğü (Kısmen Yer Bilimleri)**, Genişletilmiş II. Baskı, İstanbul: Çantay Kitabevi, 1997.
- Akova, Süheyla Balcı. **Akdeniz Kıyılarında Coğrafi Araştırmalar**, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2002.
- Atalay, İbrahim. **Toprak Coğrafyası**, Genişletilmiş II. Baskı, İzmir: E.Ü. Ed. Fak. Yayınları No. 8, E.Ü. Basımevi, 1989.
- Atalay, İbrahim. **Türkiye Coğrafyası**, Genişletilmiş 4. Baskı, İzmir: E.Ü. Basımevi, 1994.
- Atalay, İbrahim. **Türkiye'nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2001.
- Atalay, İbrahim. “**Siyasal ve Ekonomik Açından Ortadoğu'ya Genel Bir Bakış**”, ATESE' DE (Genel Kurmay Başkanlığı) Yayına Verilmiş Makale, İzmir: 2003.
- Avcı, Sedat. “**Dünya Şeker Sanayiinin Dağılışı ve Gelişimini Etkileyen Unsurlar**”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Sayı: 5, 1997.
- AyDOS, Volkan. ve Duran, Meltem. **Suriye Ülke Etüdü**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No. 2000 – 30, Eylül 2000.
- AnaBritannica Ansiklopedisi**, Cilt: 28, İstanbul: Hürriyet Ofset, 1994.
- Başaran, Hakan. **Doğu Akdeniz (Levant Denizi) Akustik Özellikleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, 1993
- Baysal, Kubilay. **Dünya Turunçgiller Ekonomisi ve Türkiye'deki Durumu**, İstanbul: İ.Ü. Yay. No. 1491, İktisat Fakültesi No. 264, İstanbul Matbaası, 1970.
- Darkot, Besim. **Türkiye İktisadi Coğrafyası**, İstanbul: İ.Ü. Yayını, 1972.
- Doğan, Metin ve Diğerleri. **Turizm 2**, Devlet Kitapları II. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2001.
- Erciyes, Erdem. **Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri**, I. Baskı, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2004.

- Erinç, Sırrı. **Klimatoloji ve Metodları**, Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 1996.
- Erinç, Sırrı. **“Türkiye’de Toprak Çalışmaları ve Türkiye Toprak Coğrafyasının Ana Çizgileri”** İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt 8, Sayı: 15, 1965.
- Erinç, Sırrı. **“Türkiye’de Akarsu Rejimlerine Toplu Bakış”** Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 17, 1957.
- Erol, Oğuz. **Genel Klimatoloji**, 4. Baskı, Ankara: Gazi Büro Yayıncılık, 1991.
- Göney, Süha. **Ziraat Coğrafyası Cilt 4 Sıcak Bölgelerde Ziraat Hayatı**, İstanbul: İ.Ü. Ed. Fak. Yayın No. 2732, Coğ. Ens. Yayın No. 116, Özdem Kardeşler Matbaası, 1986.
- Göney, Süha. **Şehir Coğrafyası I**, İstanbul: İ.Ü. Yayın No. 3908, Ed. Fak. Yayın No. 2274, Coğ. Böl. Yayın No. 91, Ed. Fak. Basımevi, 1995.
- Gözenç, Selami. **Güneybatı Asya “Ortadoğu” Ülkeler Coğrafyası**, İstanbul: Çantay Kitabevi, 1999.
- Gözenç, Selami. **Büyük Dünya Atlası (Ülkeler Ansiklopedisi Bölümü)**, Türkçe’ye Çeviren: Nilgün-Züheyr Sertkol, Münih: 1993.
- Hopfinger, Hans. **“Syrien Setzt Auf Landwirtschaft Doch Der Erfolg Ist Ungewiss”**, Geographie Heute, Band: 103, 13. Jahrgang, Köln: Ernst Klett Verlag, September 1992.
- Hopfinger, Hans. **“Kapitalistisches Agro-Busines In Einem Sozialistischen Land? Syrien Versucht Neue Wege In Der Landwirtschaft”**, Die Erde, 121. Jahrgang, Berlin: Weinert GMBH, 1990.
- Hoşgören, M. Yıldız. **Hidrografya’nın Ana Çizgileri I (Yer altı Suları-Kaynaklar-Akarsular)**, 5. Baskı, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2004.
- Hoşgören, M. Yıldız. **Hidrografya’nın Ana Çizgileri II (Göller)**, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2004.
- Hoşgören, M. Yıldız. **Jeomorfolojinin Ana Çizgileri**, 4. Baskı, İstanbul: Rebel Yayıncılık, 1997.
- Karaaslan, Tufan. **Ortadoğu’nun Coğrafyası**, Genişletilmiş 3. Baskı, Konya: Atlas Kitabevi, 1998.
- Kocakuşak, Süha. **Ortadoğu Ülkeleri I (Nüfus Coğrafyası)**, Ankara: Ocak Yayınları, 1999.
- KOGSEB Avrupa Bilgi Merkezi, **AB Bülteni**, Ankara: Mayıs 1998.

- Mater, Barış. **Toprak Coğrafyası**, İstanbul: Çantay Kitabevi, 1998.
- Meyer, Günter. **“Die Arabische Welt Im Spiegel Der Kulturgeographie”** Band: 1, Flörsheim-Dalsheim: Veröffentlichungen Des Zentrums Für Forschung Zur Arabischen Welt, 2004.
- Öngör, Sami. **Ortadoğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)**, Ankara: AÜSBF Yayınları, No. 185 – 167, 1964.
- Önsoy, Rifat. **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Suriye'nin Sanayi ve Ticareti**, Ayrı Basım, Ankara: Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Özçağırın, Rahmi ve Diğerleri. **Ilıman İklim Meyve Türleri Sert Çekirdekli Meyveler Cilt 1**, İzmir: E.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları No. 553, E.Ü. Basımevi, 2003.
- Özçağırın, Rahmi ve Diğerleri, **Ilıman İklim Meyve Türleri Yumuşak Çekirdekli Meyveler Cilt 2**, İzmir: E.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları No. 556, E.Ü. Basımevi, 2004.
- Özel, Sami (drl). **Zeytin Yetiştiriciliği**, Aydın: Neyir Matbaacılık, 2004.
- Özey, Ramazan. **Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası “Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar”**, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2004.
- Parlar, Suat. **Ortadoğu (Vaadedilmiş Topraklar)**, II. Baskı, İstanbul: Yar Yayınları, 2002.
- Pekcan, Nilüfer. **Kurak ve Yarıkurak Bölgeler Jeomorfolojisi**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2002.
- Syrian Arab Republic Ministry Of Agriculture And Agrarian Reform, Dept. Of Planing And Statistics Division Agricultural Statistics., **“The Annual Agricultural Statistical Abstract 1990”**.
- Sade, Bayram. **Mısır Tarımı**, II. Baskı, Konya: Konya Ticaret Odası Yayını, Yayın No.1, Adım Ofset ve Matbaacılık, 2002.
- Tanoğlu, Ali. **Ziraat Hayatı Cilt 1 Ziraat Tarihine Bir Bakış ve Orta İklim Memleketlerinde Ziraat**, Genişletilmiş II. Baskı, İstanbul: İ.Ü. Yayınlarından No. 177, Coğ. Ens. Yayını: 8, İstanbul Matbaası, 1968.
- T.C. Başbakanlık DPT. **Sınıraşan Sular Fırat-Dicle Havzası ve Güneydoğu Anadolu Projesi**, Hizmete Özel, Ankara: Haziran 1997.
- T.C. Şam Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği, **Suriye'nin Başlıca Ekonomik Göstergeleri Türkiye-Suriye Dış Ticaret İlişkileri 1987 Yılı Raporu**, Şam: Ocak 1989

- Tunçdilek, Necdet. **Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”**, İstanbul: İ.Ü. Coğ. Ens. Yay. No. 65, 1971.
- Tunçdilek, Necdet. **Sıcak Kuşak**, İstanbul: İ.Ü. Coğ. Ens. Yay. 1995/77, 1975.
- Tunçdilek, Necdet. **Bölgesel Coğrafyanın Prensipleri (Tabii Bölgeler)**, İstanbul: İ.Ü. Coğ. Ens. Yay. 1855/73, [t. y.].
- Tunçdilek, Necdet. **“Ortadoğu Memleketlerinin Coğrafi Problemlerine Kısa Bir Bakış”** Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 18 – 19, 1958 – 59.
- Tümertekin, Erol ve Özgüç, Nazmiye. **Beşeri Coğrafya (İnsan-Kültür-Mekan)**, İstanbul: Çantay Kitabevi, 1997.
- Tümertekin, Erol ve Özgüç, Nazmiye. **Ekonomik Coğrafya (Küreselleşme ve Kalkınma)**, İstanbul: Çantay Kitabevi, 1997.
- Zohary, M. Çeviren: M. Güngördü **“Ortadoğu’da Pleistosen’deki Bitki Göçleri”**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Sayı: 4, 1993 – 1996.